ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

3

سىگاھ

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

3

سەگاھ

نەشرگە تەييارلىغۇچى ئورۇنلار:
ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى
ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى

16-ئەسىردە ئۆتكەن ئون ئىككى مۇقام ئۇستازى ئامانىنساخاننىڭ ھەيكىلى

16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗塑像

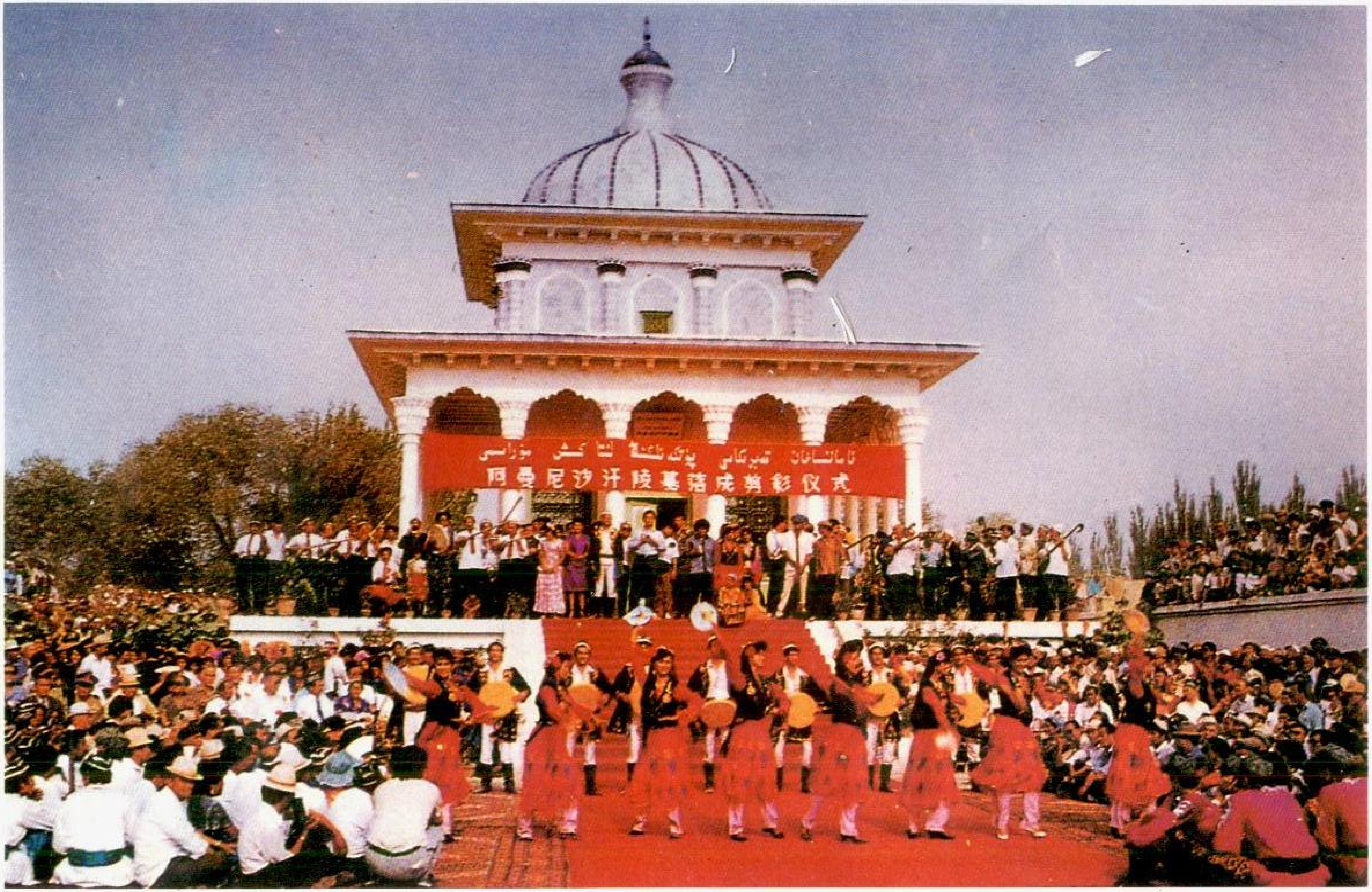

16 世纪木卡姆大师阿曼尼萨汗陵墓

16_ئەسىردە ئۆتكەن مۇقام ئۇستازى ئامانىساخاننىڭ قەبرىگاھى

مۇقام پېشۋاسى تۇردى ئاخۇن ئاكىنىڭ 1951-يىلى مۇقام ئورۇنداۋاتقان ۋاقتى

木卡姆大师吐尔迪阿洪于 1951 年演唱木卡姆

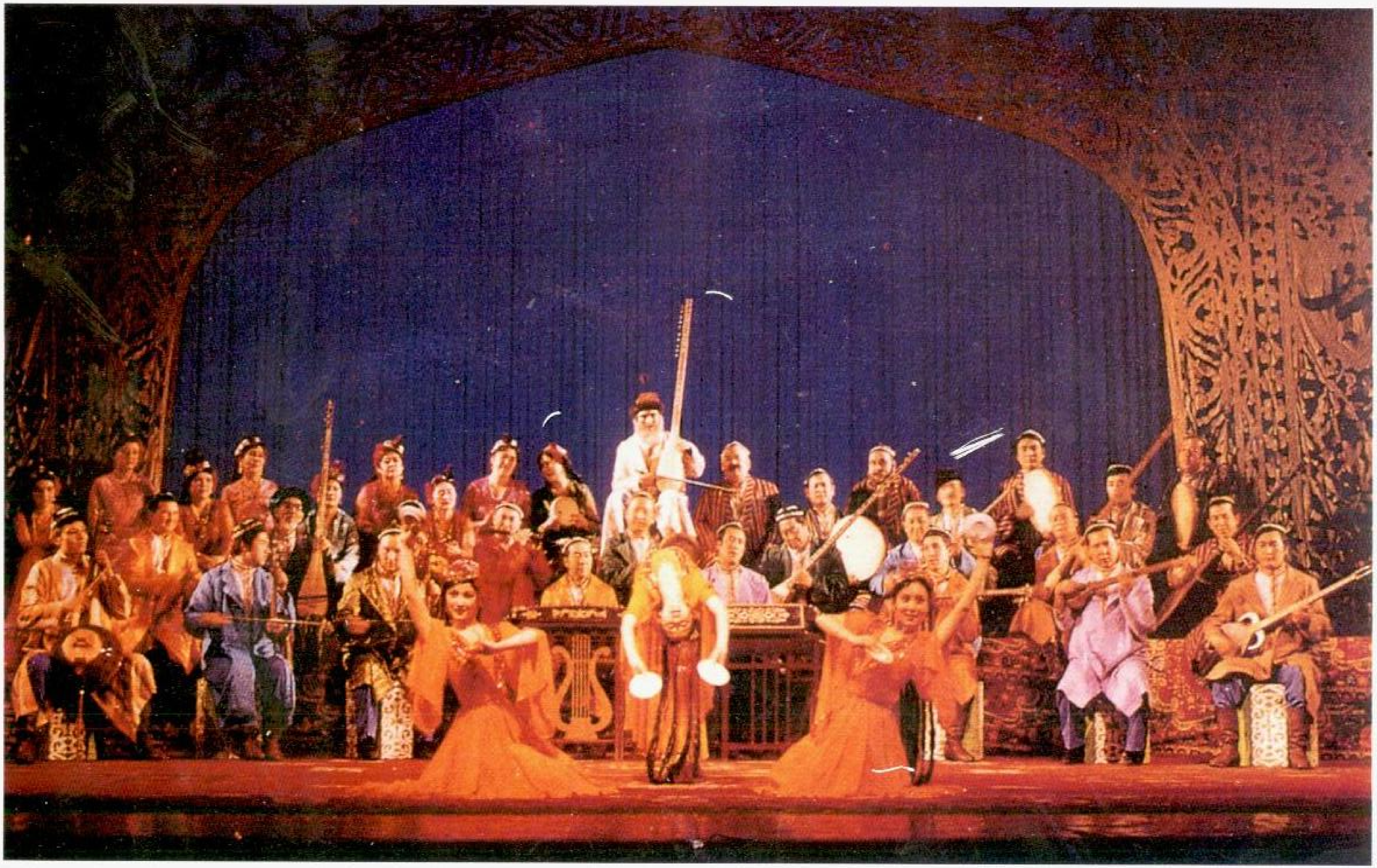

十二木卡姆在首部舞台上

مۇقام ئانسامبىل پايتەخت سەھنىسىدە

باش مۇھەررىر : تۆمۈر داۋامەت

مۇئاۋىن باش مۇھەررىرلەر:

مەتىمىن يۈسۈپ

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن

تەھرىر ھەيئەتلەر:

تۆمۈر داۋامەت (ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى)

مجىت ناسىر (كاندىدات تەتقىقاتچى)

مەتىمىن يۈسۈپ (ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، تەتقىقاتچى)

ئىمىن تۇرسۇن (تەتقىقاتچى)

مۇھەممەت ئىسمايىل (ش ئۇ ئا ر مۇقام فوندى جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى)

ئابدۇرېھىم رەجەپ (پروفېسسور)

شەرىپىدىن ئۆمەر (پروفېسسور)

خەمىت تۆمۈر (پروفېسسور)

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

ۋەن تۇڭشۇ (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)

قېيۇم تۇردى (1-دەرىجىلىك يازغۇچى)

ئوبۇل ئىسلام (ئالىي مۇھەررىر)

جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)

ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)

ئون ئىككى مۇقام تېكست گۇرۇپپىسىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى:

مۇھەممەت سەلەي ھاجى (تەتقىقاتچى)

خەمىت تۆمۈر (پروفېسسور)

ئىسرائىل يۈسۈپ (تەتقىقاتچى)

ئابدۇقېيۇم غوجا (تەتقىقاتچى)

راخمان مامۇت (ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام تېكستلىرىنى رەتلەش گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

شەرىپىدىن ئۆمەر (پروفېسسور)

ئىمىن تۇرسۇن (تەتقىقاتچى)

مەمتىلى زۇنۇن (1-دەرىجىلىك دراماتورگ)

ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)

قاۋۇل ئاخۇن (ئاتاقلىق مۇقامچى)

ئەسقەر (دوتسېنت)، تۇرسۇن ھوشۇر (دوتسېنت)

ئۆمەر ئىمىن، مۇھەممەتتۇردى مىرزائەھمەد (تەھرىر)

ئون ئىككى مۇقامنى قايتا نوتىغا ئالغۇچى:

مەتروزى تۇرسۇن (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يىغىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى نوتىغا ئالغۇچى:

ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

ئون ئىككى مۇقام نوتا گۇرۇپپىسىنىڭ ئەزالىرى:

ۋەن تۇڭشۇ (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

نۇرمەھەممەت (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

جۇ جى (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

غىياسىدىن بارات (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

ئابلىكىم ئابدۇللا (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)
سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)، خەن باۋچياڭ (دوكتور)
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
قاۋۇل ئاخۇن (ئاتاقلىق مۇقامچى)

مۇقام تېكىستلىرىنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىلار:
ۋاڭ يىجى (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئىمىن ئەخمىدى
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
جاۋ گودۇڭ (پروفېسسور)
ياڭ جىنشياڭ (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)، مەمتىلى دانى

مۇقام تېكىستلىرىنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسىنى بېكىتكۈچىلەر:
ۋاڭ يىجى (ئالىي مۇھەررىر)
جاڭ خۇڭچاۋ (كاندىدات تەتقىقاتچى)
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)
قۇربان بارات (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆز، تەرجىمىھال، ئىزاھاتلارنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى:
ئەكبەر غۇلام (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

كىرىش سۆزنى ئىنگلىزچىگە تەرجىمە قىلغۇچىلار: مېڭ چىڭشى (ئالىي مۇھەررىر)، شۇ يۈيۈ (تەتقىقاتچى)، لۇ شۇدۇڭ

لاتىنچە ترانسكرىپسىيىسىنى ئىشلىگۈچىلەر:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

مەتربھەم سايىت (دوتسېنت)

ئۇيغۇرچە تېكىستلەرنىڭ يەشمىسى، لۇغىتى، ئىزاھاتى ۋە كلاس-سىك شائىرلارنىڭ تەرجىمىھالىنى ئىشلىگۈچى:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن (كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

ئون ئىككى مۇقام نوتىسىنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)
جۇ جى (1-دەرىجىلىك كومپوزىتور)

يېڭىدىن تېپىلغان 53 ئاھاڭنى تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچىلەر:
تيەن ليەنتاۋ (پروفېسسور)، سۇلايمان ئىمىن (پروفېسسور)

ئون ئىككى مۇقام ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى ۋە نوتا ئىزا-ھاتلىرىنى ئىشلىگۈچىلەر:
ئابلىز شاكىر (ئاتاقلىق مۇقامچى)
ئابدۇكېرىم ئوسمان (لېكتور)

مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى ۋە نەققاشلارنى ئىشلىگۈچى:
تۇردى قادىر نازىرى

خەتتات: نىياز كېرەم، تۇردى قادىر نازىرى

قىستۇرما رەسىمنى ئىشلىگۈچى: غازى ئەمەت (پروفېسسور)
فوتوگراف: ئەركىن قادىر

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ مۇھىم تەركىبى بولغان قىم-مەتلىك مىراسلىرىمىزدىن «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» ۋە «ئىش-رەت ئەڭگىز»لەرنى ساقلاپ، بىزنى شۇ مىراسلىرىمىز بىلەن تەمىن ئەتكۈچىلەر: روزى ئاخۇن قالونچى، خالىق ھاجى، سەپەر.

ئاساسلىق تەھرىر ۋە نەشرىيات خادىملىرى

باش تەھرىر: شۈي ۋېيچېڭ
مۇئاۋىن باش تەھرىر: ۋاڭ دېيۇ
مۇدىر تەھرىر: ياڭ گۇاڭخۇي، ئابدۇشۇكۇر ئابلىز
مەسئۇل تەھرىر: جىن بۇ، ئابدۇشۇكۇر ئابلىز
مۇزىكا تەھرىرى: ساۋ لەي
تەكلىپ قىلىنغان تەھرىرلەر: مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن
شەرىپىدىن ئۆمەر
ئابدۇقېيۇم خوجا
ئۇيغۇرچە تېكىستلەر بىلەن لاتىنچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەرگە تەكلىپ قىلىنغان مەسئۇل كوررېكتور:
مۇھەممەتتۇرسۇن باۋۇدۇن
خەنزۇ يېزىقىغا تەكلىپ قىلىنغان تەھرىر:
ئەكبەر غۇلام
مەسئۇل كوررېكتورلار: جىن بۇ، ئەكبەر غۇلام
شياۋ يىڭ
تەكلىپ قىلىنغان تېخرىداكتور: ئابلىز قاسىم
مەتبەئە مەسئۇلى: تۇڭ شىڭكەن، چيەن داچۇەن

كىرىش سۆز

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى—پارلاق جۇلخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر، ئەمگەكچان-ئىجادچان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەقىل-پاراستىنىڭ جەۋھىرى، ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى مۇزىكا تىلى بىلەن بايان قىلىدىغان بەدىئىي قامۇستۇر. ئۇنىڭدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھاياتى ۋە گۈزەل مەنىۋىيىتى، ئىستەك-خاھىشلىرى، تارىخىي رېئاللىق ۋە تۇرمۇش مۇھىتىدىن كېلىپ چىققان مۇھەببەت-نەپرەتلىرى ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ مۇزىكا، بەدىئىي ئەدەبىيات ۋە ئۇسۇل قاتارلىق خىلمۇخىل شەكىللىرى بىلەن ئىپادىلەنگەن. مۇزىكىلىق ئىپادە جەھەتتە لىرىكا بىلەن ئېپىكا، نەغمە بىلەن نەزمە گارمونىك ھالدا ئۇيغۇنلاشتۇرۇلغان. مۇنداق مۇزىكا ئەسرى دۇنيا مىللەتلىرىنىڭ سەنئەت تارىخىدا كەم ئۇچرايدىغان ئالاھىدە ئەسەر بولغاچقا، ”شەرق مۇزىكا مەدەنىيىتىدىكى مۆجىزە“دەپ تەرىپلەنمەكتە.

ئۇيغۇر مۇقاملىرىنىڭ تارىخى ئۇزۇن، ئارقا كۆرۈنۈشى مۇ كەڭ ۋە چوڭقۇر. مۇقاملار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن تارىخىي دەۋرلىرى بىلەن ھەمقەدەمدۇر. مۇقاملار كۆپلىگەن ماكان ۋە بىرقانچە زاماندا، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نۇرغۇنلىغان بەستىكارلىرى، ناخشىچىلىرى ۋە چالغۇچىلىرى تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان خەلق مۇزىكىسىدۇر.

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئېتنىك تەركىبىگە كىرگەن قەۋم-قەبىلىلەر كۆپ ۋە كەڭ دائىرىلىك بولغاچقا، مەدەنىيىتىمۇ، جۈملىدىن مۇزىكا سەنئىتىمۇ كۆپ قاتلاملىق، كۆپ مەنبەلىك. چۈنكى ئۇيغۇر مەدە-نىيىتى قەدىمكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش لىنىيىسى—يېقىنقى زاماندا "يىپەك يولى"دەپ ئاتالغان لىنىيىنىڭ مۇھىم تۈگۈنىنى چۆرىدىگەن زېمىندا مەيدانغا كەلگەن. بۇ قەدىمكى مىللىي مەدەنى-يەتنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولغان ئۇيغۇر مۇزىكا سەنئىتىمۇ ئەنە شۇ زېمىندا شەكىللەنگەن. دەرۋەقە، ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ مۇزىكا مەدەنىيىتى بارىسىدا، باشقا خەلقلەردىن ئۆزىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان ئېجابىي تەسىر ۋە پايدىلىق ئامىللارنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزىنىڭ مىللىي مۇزىكا بايلىقىنى مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتلىرى-دىن بېيىتقان.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ تارىخى ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن باشلىنىدۇ. ئىپتىدائىي جەمئىيەت باسقۇچىدا خەلق ئىچىدە ئىجاد قىلىنىپ، كەڭ تارقالغان بىر-كۇيلەر ۋە چالغۇلار فېئوداللىق جەمە-ئىيەت دەۋرىدە تېخىمۇ راۋاجلىنىپ، بارا-بارا سىستېمىلاشقان. بۇ—ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ زامان ئامىللىرى. تەڭرىتاغ بويلىرى ۋە تارىم ۋادىسىدا ياشاپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شەكىللىنىشىدە مۇھىم ئېتنىك تەركىبلەردىن بولغان قەدىمكى ئاھالە مىلادىيىدىن ئىلگىرى-كى چاغلاردىلا دېھقانچىلىق ۋە شەھەر مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلغان. جۈملىدىن يەرلىك ۋە مىللىي پۇراققا ئىگە بولغان ئاجايىب باي ۋە رەڭدار مۇزىكا مەدەنىيىتىنى ياراتقان. بۇ كەڭ زېمىندا ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈلگەن ھەرخىل مۇزىكا ژانىرلىرى ئۆزلىرى يارالغان زېمىنلەر-

نىڭناملىرى بىلەن كۇچا مۇزىكىسى، قوچۇ-قومۇل مۇزىكىسى، قەشقەر-خوتەن مۇزىكىسى دەپ ئاتالغان. بۇ ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ ماكان ئامىللىرى.

ئۇيغۇر مۇزىكىسىنىڭ مۇنتىزىم قىسمى بولغان مۇقاملارنىڭ شەكىللىنىشىمۇ ئەنەشۇ زامان-ماكان ئامىللىرىغا باغلىق. مۇقاملار-نىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان ”چوڭ نەغمە“قەدىمكى چاغلاردا ”بۈيۈك كۈي“ (خەنزۇچە ”داچۈي“) دەپ ئاتالغانىدى. مىلادى IV ئەسىردە، ”بۈيۈك كۈيلەر“دىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە ئاۋۋال ”قومۇل بۈيۈك كۈيى“، ئۇنىڭدىن كېيىن كۇچا، قوچۇ، قەشقەر، خوتەن كۈيلىرى تارقالغانىدى. «ۋېي نامە» ، «لۈي گۇاڭ ھەققىدە» ، «شىمالىي سۇلالىلەر تارىخى»نىڭ «غەربىي دىيار» بۆلۈمى ۋە «سۈي نامە»نىڭ «مۇزىكا تەزكىراتى»دا قەيت قىلىنغان پاكىتلار-رغا ئاساسلانغاندا، مۇقاملارنىڭ دەسلەپكى سۈي-سوتۇقلىرى— ”بۈيۈك كۈيلەر“مىلادى VI ئەسىردىن خېلى ئىلگىرى مۇنتىزىم كۈيلەر سىستېمىسى بولۇپ شەكىللىنىپ بولغانلىقى تەخمىن قىلىن-نىدۇ. VI ئەسىردىن X ئەسىرگىچە ئارىلىقتا بولسا، ھەر جاي ھەر ماكاندا خەلق ئىچىدە تارقالغان مۇقام كۈيلىرى تېخىمۇ راۋاج-لىنىپ، بىر-بىرىگە سىڭىشكە باشلىغان. XII ئەسىردىن كېيىن ”بۈيۈك كۈي“دېگەن نام بارا-بارا ”مۇقام“دېگەن ئەرەبچە نام بىلەن ئالماشقان. مۇقام ئېتىمولوگىيىلىك مەنىسىدىن قەتئىينەزەر، مۇئەييەن سىستېمىغا سېلىنغان بىر يۈرۈش—سىجىل مۇزىكىلار مۇجەسسەمىنى بىلدۈرىدىغان خاس نام بولۇپ قالدى. 14 -ئەسىردە ”چىغاتاي تىلى“ دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر يېزىق ئەدەبىي

تىلىغا ئەرەبچە-پارسچە سۆزلەر كۆپلەپ قوبۇل قىلىنىشى مۇناسى-
ۋىتى بىلەن، ئەدەبىيات-سەنئەت ئاتالغۇلىرىنىڭ بىرقىسمى، جۈم-
لىدىن مۇزىكا ۋە مۇقام ناملىرىمۇ ئەرەبچە-پارسچە ئاتىلىدىغان
بولۇپ كەتتى.

ئون ئىككى مۇقام تەركىبىگە كىرگەن بەزى ئاساسىي كۈيلەر
V ئەسىردىلا كۇچالىق مۇزىكاشۇناس سۇجىۋا تەرىپىدىن گرافىك-
لىق (توخرى يېزىقىدا ئىشلەنگەن بەلگىلەر بىلەن)
خاتىرىلەنگەنلىكى مەلۇم. IX ئەسىردە بولسا، فارابى تۈركىي خەلق-
لەر مۇزىكىسىغا ئەرەب مۇزىكا نەزەرىيىسىنىڭ بەزى مۇۋاپىق چۈ-
شۈنۈكلىرىنى تەتبىق قىلىپ، ئەرەبچە ئاتالغۇلار بىلەن گرافىكىلىق
خاتىرىلەشنىڭ قائىدىلىرىنى ئىشلەپ چىققان. مۇقاملار كۆپىنچە،
ئەل نەغمىچىلەر تەرەپىدىن ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈش ئارقىلىق
تارقالغانلىقى ئۈچۈن، گرافىكىلىق خاتىرىلەش ئۇسۇلى ئىزچىل
داۋام قىلالمىغان. لېكىن ئەل نەغمىچىلەر تەجرىبىلەر ئاساسىدا
ياراتقان "چىكىت" ئۇسۇلى بىلەن شاگىرتلارغا ئۆگىتىپ كەلگەن.
"بۈيۈك كۈيلەر"نىڭ بەزى ئاھاڭلىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە، خەنزۇ
يېزىقى ئاساسىدا ئىشلەنگەن گرافىكا بىلەن خاتىرىلەنگەنلىكى ئۈ-
چۈن، ئىچكى ئۆلكىلەردىمۇ ساقلىنىپ قالغان.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ كلاسسىك سىكلى XV
ئەسىردە خېلىلا مۇجەسسەملەشكەن. XVI ئەسىردە سۇلتان ئابدۇ-
رەشىتخان، ئامانىسساخان ۋە ئەينى دەۋردىكى مۇقامشۇناسلاردىن
قىدىرخان قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى ۋە غەيرىتى بىلەن،
جاي-جايلاردىن كۆپلىگەن ئەل نەغمىچىلەر، مۇقامشۇناسلار جەلىپ

قىلىنىپ، مۇقاملارنىڭ ھەرخىل نۇسخىلىرى كەڭ كۆلەمدە توپلانـ
غان؛ ”بەش تونىكا، يەتتە ئاھاڭ“ ۋە ”ئون ئىككى پەللە“ قائىدىـ
سى بويىچە، ئىنچىكە تەھقىقلىنىپ، سىستېمىلاشتۇرۇلغان. شۇنىڭ
بىلەن ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ھازىرقى ئۆرنىكى شەكىللەنـ
گەن. بۇ ئۆرنەك بويىچە ئون ئىككى مۇقام راك، چەببايات، سىگاھ،
چەھارگاھ، پەنجىگاھ، ئۆزھال، ئەجەم، ئۇششاق، بايات، نەۋا، مۇـ
شاۋەرەك، ئىراقلاردىن ئىبارەت. دەرۋەقە، زامانىنىڭ ئۆتىشى بىلەن،
مۇقاملارنىڭ ناملىرى ۋە رەت-تەرتىپى جەھەتلىرىدە بەزى ئۆزگىـ
رىشلەر يۈزبەرگەنلىكى مەلۇم. شۇنىڭدەك ئون ئىككى مۇقامنىڭ
ئۆز ئالاھىدىلىكلىرى بولغان يەرلىك ۋارىئانتلىرىمۇ مەۋجۇت، بولاـ
ردىن مەشھۇرراقلىرى قومۇل مۇقاملىرى بىلەن دولان مۇقاملىرىدۇر.
ھەر بىر مۇقامدا ”كىرىشمە“بولىدۇ-دە، بۇ مەزكۇر مۇقامنىڭ
”ئانا تونى“نى بەلگىلەيدۇ؛ ”كىرىشمە“ (”مۇقەددىمە“دەپ ئاتالغان
مۇقام بېشى) پۈتۈن بىر مۇقامدىكى خىلمۇ-خىل كۈيلەرنىڭ غولى.
ئاندىن، مۇقام چوڭ نەغمە، داستان، مەشرەپ دېيىلگەن ئۈچ
سوتۇقۇقا (چوڭ قىسىمغا) بۆلۈنىدۇ. چوڭ نەغمە يەنە تەئەززە،
نۇسخە، جۇلا، سەنەم، سەلىقە، پىشرەۋ قاتارلىق كۈيلەردىن تەركىب
تاپقان. (بۇ كۈيلەردىن بەزىلىرى بىرقانچەدىن شاخلىنىدۇ)؛ بۇ
كۈيلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا مەرغۇللىرى ۋە چۇشۇرگىلىرى بولىدۇ؛
مەرغۇللار ئۆزلىرى تۇسلىنىپ چىققان كۈي (ئانا ئاھاڭ)دىن
ئۇزۇپ ئىلىنسا، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل كۈي بولالايدۇ. ”كىرىشـ
مە“دىكى تۇپ مىلودىيە مۇقامنىڭ ئۈچىنچى سوتۇقىدا بەلگىلىك
مۇزىكا قانۇنىيىتى بويىچە خىلمۇ-خىل ئۆزگىرىش ياسايدۇ. يەنە،

مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمى ئاخىرىدا ”تەئكىد“ بولىدۇ. تەئكىد —بىرىنچى سوتۇقتىن ئىككىنچى سوتۇققا—داستان قىسمىغا ئۆ-تۈشنىڭ كوۋرۇكى. چوڭ نەغمىنىڭ كۈيلىرى كۆپىنچە لىرىكىلىق كۈيلەردۇر. چوڭ نەغمىدىكى تۈپ مېلودىيە داستان قىسمىدىمۇ ئۆزئارا زىچ بىرىككەن ھالدا داۋاملىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مۇقام-نىڭ داستان قىسمىدىكى مېلودىيىلىك قۇرۇلما چوڭ نەغمىدىكى تۈپ مېلودىيىنىڭ داۋامى ۋە تەرەققىياتىدۇر. داستان قىسمىدىكى كۈيلەر قەھرىمانلىق، ئىنسانپەرۋەرلىك، ئىشق-مۇھەببەت، ئەخ-لاق-پەزىلەت، مەرىپەت ئىپادىلىنىدىغان قىسسە ياكى ۋەقەلىك شېئىرلارغا ئۇيغۇن بولۇپ، ئادەتتە ئۈچتىن-بەشكىچە داستان ئېيى-تىلىدۇ. ئايرىم ئاھاڭلىرى كلاسسىكلارنىڭ غەزەللىرىگىمۇ باغلانغان. ھەربىر ئاھاڭ ئارىلىقىدا مەرغۇللار بولىدۇ. مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمىنى ئېپىكلىق قىسىم دېيىشمۇ بولىدۇ. ئاندىن، شوخ، قىزغىن، ئەركىن، ئىختىيارىي ناخشا-ئۇسسۇل كۈيلىرىدىن تەركىب تاپقان ئۈ-چىنچى سوتۇق—مەشرەپ قىسمى باشلىنىدۇ. مۇقامنىڭ بۇ قىسمى خەلق ئارىسىغا ناھايىتى كەڭ تارقالغان دراماتىك خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىسىم ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ئومۇملاشقان مەشرەپ-بەزمە-لەردە، مۇقاملارنىڭ مەلۇم كۈيلەر سىكلى ”سەنەم“ نامى بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئىجرا قىلىناتتى، بۇنداق ”سەنەم“لەر يەرلىك ئالاھى-دىلىكلەر بىلەن تۈسلەنگەنلىكى ئۈچۈن، ”قەشقەر سەنىمى“، ”كۇچا سەنىمى“، ”كورلا سەنىمى“، ”ئىلى سەنىمى“، ”قومۇل سەنىمى“دېگەن خاس ناملار بىلەن ئاتالغانىدى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مىللىي ۋە ئۆزىگە خاس مېلودى-

بىسى، مۇئەييەن سىستېمىلاشقان مۇزىكىلىق قۇرۇلمىسى، كۈيلىرىنىڭ موللىقى ۋە مەزمۇندارلىقى، ئۇرغۇ-تىمپىلىرىنىڭ مۇرەككەپلىكى، رىتىملىرىنىڭ ئۆزگىرىشچانلىقى، مۇزىكىلىق ئوبرازلىرىنىڭ خىلمۇخىللىقى قاتارلىق ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن باشقا مىللەتلەرنىڭ كلاسسىك مۇزىكىلىرىدىن ياكى ”مۇقام“لىرىدىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. ئون ئىككى مۇقام ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزۇن يىللىق تارىخى جەريانىدا شەكىللەنگەن پەلسەپىسى، پسىخولوگىيىسى، زېمىنگە ئۇيغۇن ياشاش ئۇسۇلى، ئۆرپ-ئادەتلىرى ۋە ئەخلاقىي چۈشەنچىلىرى قاتارلىق ماددىي ۋە مەنىۋى ھالەتلىرى بىلەن چەمبەرچەس باغلانغان. شۇڭا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى مېلودىيە، تۈس، پۇراق، ئۇرغۇ، رىتىم جەھەتلىرىدىن مۇئەييەن خاسلىققا ئىگە. مۇقامدا مېلودىيە شۇنداق قاتمۇ-قاتكى، بىرخىل كۈي ۋە بىرخىل ۋەزن ئىچىدە ئانا تون ياكى تۈپ مېلودىيە غول قىلىنغان ھالدا ھەرخىل تارماق مېلودىيىلەر كېلىپ چىقىدۇ. مېلودىيىدە، يەنە كېلىپ، زەنجىردەك سىجىل تېمىلار ناھايىتى كۆپ، بۇ تېمىلار مۇئەييەن لىنىيىنى بويلاپ، گىرەلەشكەن ھالدا راۋاجلىنىپ، ھەرخىل مۇزىكىلىق ئوبرازلارنى يارىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر مۇقاملىرى تىڭشىغۇچىلاردا ھاياجانلىق ياكى جەڭگىۋارلىق، خوشاللىق ۋە ئۈمىدۋارلىق، جۇشقۇنلۇق ۋە كۆتۈرەڭگۈلۈك، مۇڭلۇق ۋە خىيالچانلىق، مۇھەببەت ياكى نەپرەت تۇيغۇلىرىنى دەرھال پەيدا قىلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ مۇزىكىلىق ئىپادىسىدۇر، مۇقاملار ئاجايىب چوڭقۇر مەنىلىك، باي مەزمۇنلۇق،

رەڭمۇرەڭ تۇسلۇك، بەدىئىي پاساھەتلىك، يەڭگىل ھەم ئىپىتىشقا ئەپلىك كلاسسىك شېئىرلار (ئاساسەن غەزەللەر)، بېيىت–قوشاقلار بىلەن جانلىنىدۇ. ھەر بىر مۇقامنىڭ ئىككىنچى قىسمى خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان ئېپىكلىق داستانلار بىلەن تېخىمۇ يارقىن تۇسكە كىرىپ، تىڭشىغۇچىلارغا سيۇژىتلىق پەلسەپىۋى ۋە دىداكتىكىلىق تېكىستلەر ئارقىلىق يەنىمۇ تەسىرچان ئېستېتىك ھوزۇر بېغىشلايدۇ. مەشرەپ قىسمىدىكى كۈيلەر كۆپىنچە ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئەڭ ئومۇملاشقان بېيىت–قوشاقلار ۋە بولارغا ماس كېلىدىغان كلاسسىك شېئىرلار بىلەن ئەۋجىگە كۆتۈرۈلىدۇ–دە، تىڭشىغۇچىلار ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ناخشا–ئۇسسۇللار قاينىمىغا شۇڭغۇيدۇ.

ئون ئىككى مۇقام XVI ئەسىردە رەتلەنگەن چېغىدا، مۇقام كۈيلىرى شۇ زامانغىچە ئۆتكەن كلاسسىكلارنىڭ شېئىرلىرىغا ياكى خەلق داستانلىرىغا باغلانغان بولۇشى تەبىئىي. لېكىن، زاماننىڭ ئۆتۈشى بىلەن، مۇقامچىلارنىڭ خاھىشى، سورۇننىڭ ئېھتىياجى ۋە بەزى تىڭشىغۇچىلارنىڭ چەك قويۇشى بىلەن، تېكىستلەر ئۆزگىرىپ بارغان.

بىزگىچە يېتىپ كەلگەن تېكىستلەر يەنى مۇقام پېشىۋاسى— ئون ئىككى مۇقامنى ئۆز بوۋىسىدىن ئۆگەنگەن ئەنئەنە بويىچە زامانىمىزغا يەتكۈزگەن مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى تۇردى ئاخۇن باغلىغان تېكىستلەر زامان ۋە سورۇنلارنىڭ تاللىشىدىن ئۆتكەن ئاساسىي مەنبەدۇر. بۇ تېكىستلەرنىڭ مەزمۇنى مۇزىكا مەزمۇنىغا، تېكىستلەرنىڭ قۇرۇلمىسى مۇزىكا قۇرۇلمىسىغا، شېئىرىي ۋەزنلىرى كۈيلەر ۋەزنلىرىگە ئۇيغۇن كېلىدۇ.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى زامان-زامانلاردىن بۇيان ھەرخىل سىياسىي-ئىجتىمائىي، مەنىۋى داۋالغۇشلاردىن، داۋان-توسۇقلار-دىن ئۆتۈپ، ئەل نەغمىچىلەرنىڭ ئۆز جېنىدىن ئارتۇق ساقلىشى ۋە ئاسرىشى بىلەن زامانىمىزغا ئۇلاشتۇرۇلدى. ئون ئىككى مۇقام-نىڭ زامانىمىزغا ئۇلىشىشىدا، مۇقام پېشىۋاسى تۇردى ئاخۇننىڭ تۆھپىسى ناھايىتى زور. ھېچقانداق نوتىغا قارىماي، ھەربىر مۇقامنى ئۆزىنىڭ تۈپ مېلودىيىسى غول قىلىنغان كۈيلەر سىستېمىسىنى تەرتىپى بويىچە ئىزچىل سۈرەتتە ئازماي-تەزمەي، سوتكىلاپ ئېيت-تىپ بېرەلىگەن تۇردى ئاخۇن ئاكا ھەقىقەتەن ”مۇزىكا قامۇسى“ دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا لايىق مۇقامشۇناسدۇر؛ جۈملىدىن ئۇنىڭ كەسپداشلىرى قاسىم ئاخۇن، روزى ئاكا قالۇنچى، روزى تەمبۇر قاتارلىق مۇقامچىلارمۇ خەلقىمىزنىڭ سەنئەت پېشىۋالىرىدۇر.

خەلق ئىچىدە كەڭ تارقىلىپ كەلگەن مەشرەپ ۋە سەنەملەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، مۇقاملارنىڭ چوڭ نەغمە قىسىملىرى ناھايىتى تار دائىرىدە، ئونلىغان ئەل-نەغمىچىلەرنىڭ ئەس-يادىدىلا ساقلى-نىپ قالغاچقا، ئۈزۈلۈپ قېلىش ھالىتىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئازاد-لىق ئون ئىككى مۇقامغىمۇ نىجاتلىق ئېلىپ كەلدى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرى 1950-يىللاردىن باش-لاپ 1996-يىلغىچە ئىزچىل غەمخورلۇق قىلىپ ئالاھىدە كۆڭۈل بولۇش بىلەن ھەر قايسى باسقۇچلاردا ئوخشاشلا كونكرېت كور-سەتمىلەر بېرىپ كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئون ئىككى مۇقامنى سىمغا يېزىۋېلىش ۋە نوتىغا ئېلىش ئىشى 1951-يىلدىلا باشلان-

غان. تۇردى ئاخۇن، رۇزى تەمبۇر ۋە ئۇنىڭ كەسپداشلىرىدىن ىرقانچە ئەلنەغمىچى مۇقامچىلار 1951-يىل 7-ئاي، 1954-يىل 8-ئايلاردا ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلىنىپ، ئون ئىككى مۇقامنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى سىمغا يېزىۋېلىندى. بۇ ئىشتا، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامنىڭ ىباھا بايلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن مۇزىكا مۇتەخەسسىسى ۋەن تۇڭشۇ ئەپەندى كۆپ كۈچ سەرپ قىلىپ، ئون ئىككى مۇقامنى تۇنجى قېتىم بەش سىزىقلىق خەلقئارا بەلگىلەر بىلەن نوتىلاشتۇردى. تېكىستلىرىنى يېزىۋېلىشتا ئاتاغلىق شائىرلىرىمىز ئەمگەك سىڭدۈردى. شۇنىڭ بىلەن، ئون ئىككى مۇقام ئۈزۈلۈپ قېلىش گىردابىدىن دەسلەپكى قەدەمدە قۇتقۇزۇپ قېلىندى. ئون ئىككى مۇقامنى قېزىش، رەتلەش خىزمىتى داۋاملىق ئىشلەندى. يەنى مەدەنىيەت-سەنئەت ئورۇنلىرىدىن مەلۇم مۇتەخەسسىسلەر ئاجرىتىلىپ، ئۇلار سىمغا يېزىۋېلىنغان نۇسخىنى ئۆزلەشتۈرۈپ، ئەمەلدە ئىجرا قىلىش ۋە رادىئو ئارقىلىق تارقىتىش ئىشى بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ ساھەدە زىكرى ئەلفەتتاھ قاتارلىق بەستىكارلىرىمىز ئۆز قابىلىيىتىنى نامايەن قىلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق رادىئو ئىستانسىيىسى زور ماھارەت بىلەن كۈچ چىقاردى. دەرۋەقە 30-يىللاردىن باشلاپ، يېڭىچە تىياتىرچىلىق سەنئىتىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئارقىسىدا، مۇقام مۇزىكىسى خەلق ئىچىدىكى سورۇندىن تىياتىر سەھنىسىگە چىقتى. 30-يىللاردىن 60-يىللارغىچە، سەھنىلەشتۈرۈلگەن ناخشا-غەزەللەرنىڭ تولىسى مۇقام كۈيلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. 60-يىللاردىن كېيىن سىياسىي-ئىجتىمائىي تېمىلاردا يېزىلغان بەزى سەھنە ئەسەرلىرىگە

بىرەر مۇقامنىڭ موھىم كۈيلىرى ئاساس قىلىنغان ھالدا باشقا
مۇقاملاردىنمۇ ئايرىم كۈيلەر تەتبىق قىلىنىپ قوللىنىلدى. سىياسىي
تېمىلاردىكى سەھنە ئەسەرلەر ۋە ناخشىلاردىمۇ مۇقام ئۆزىنىڭ جەز-
بىدار ۋە تەسىرچان رولىنى جارى قىلدى ھەم ھاياتىي قۇدرىتىنى
كۆرسەتتى. پارتىيە 11-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتې-
تىنىڭ 3-ئومومىي يىغىنىدىن كېيىن ئون ئىككى مۇقامنى قې-
زىش، رەتلەش، تولۇقلاش ۋە تەتقىق قىلىش جەھەتلەردە ئۈنۈملۈك
خىزمەتلەر ئىشلەندى. بولۇپمۇ ئىسلاھات ۋە ئىشىكنى ئېچىۋېتىش
ھەمدە ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشنى تەڭ ئېلىپ بېرىش فاڭ-
جېن-سىياسەتلىرى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئون ئىككى مۇقام-
نى تەتقىق قىلىش خىزمىتى تېخىمۇ جانلاندى. 1987-يىلى ش
ئۇ ئا ر مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى قۇرۇلدى، ئۇنىڭدىن
كېيىن ش ئۇ ئا ر مۇقام ئانسامبىلى قۇرۇلدى. ئاپتونوم رايون
بويىچە، مەملىكەت بويىچە ۋە خەلقئارالىق مۇقام ئىلمىي مۇھاكىمە
يىغىنلىرى كەينى-كەينىدىن ئۆتكۈزۈلدى. ش ئۇ ئا ر ئون
ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر
كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى بىرلىكتە ئون ئىككى
مۇقامنىڭ تېكىستلىرى ئۈستىدە كۆپلىگەن ئىلمىي خىزمەتلەرنى
ئىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇقامشۇناسلىق ۋۇجۇدقا كەلدى. ئون
ئىككى مۇقام پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدىن چىقىپ، دۇنياغا يۈزلە-
نىپ، خەلقئارا سەھنىلەردە جەلىپكار سادا ياڭراتتى ۋە تىڭشىغۇچى-
لارنى ھەيران قالدۇردى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى كۈيلەر ۋە تېكىستلەردىن ئىبارەت

ئىككى ساھەگە بۆلۈنىدۇ. تۇردى ئاخۇن ئاكا باشلىق مۇقامچىلار بىزگە يەتكۈزۈپ بەرگەن كۈيلەر ۋە تېكىستلەر ئون ئىككى مۇقامنى رەتلەش ۋە تولۇقلاش خىزمىتىدە موھىم ئاساس بولدى. بۇ ئاساس بويىچە، ئون ئىككى مۇقامنىڭ كۈي-نەغمىلىرى ۋە تېكىستلىرى بىرقانچە قېتىم رەتلەندى، نەشر قىلىندى ۋە بارغانسىرى مۇكەممەل-لىششكە باشلىدى. ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام ئىلمىي تەتقىقات جەمئىيىتى بىلەن ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيە-تىدىكى بىر قىسىم مۇتەخەسسىسلەرنىڭ جاپالىق ئىزدىنىشى بىلەن مۇقام كۈيلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش پرىنسىپى ئاساسىدا تولۇقلاندى. شۇ ئارقىلىق مۇقام تەتقىقاتىدا يەنە بىر ئەھمىيەتلىك چوڭ قەدەم تاشلاندى. XVIII ئەسىردە ئۆتكەن خوتەن-لىك مۇقامشۇناس، ئالىم ئىسمەتۇللا ئىبنى نېمەتۇللا مۇئجىزى ئۆزىنىڭ «تارىخىي مۇسىقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە: «ئامانىنساخان ئۆزىنىڭ گۈزەل لىرىكىلىرىدىن〈دىۋان نەفسى〉 ناملىق بىر دىۋان تۈزگەن، 〈شۇرۇھۇل قۇلۇپ〉، 〈ئەخلاقۇل جەمىل〉 ناملىق ئەسەر-لەرنى يازغان، 〈ئىشرەت ئەڭگىز〉 ناملىق مۇقامنى ئىجاد قىلغان» دېگەن.

ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى ۋە ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتىدى-كى ئالىم-مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئەستايىدىل ئىزدىنىشى، جاپالىق ئەمگەك سىڭدۈرۈشى بىلەن بۇ قېتىم ئامانىنساخاننىڭ ئىجادىيىتى بولغان «ئىشرەت ئەڭگىز» (شاتلىق قوزغىغۇچى) ناملىق مۇقام تېپىلدى. بۇ مۇقام 92 مىسرالىق كلاسسىك شېئىر ۋە 20 مىسرالىق

خەلق قوشاقلىرى بىلەن باغلانغان 11 ئاھاڭنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئون ئىككى مۇقام تەركىبىدىكى ھەر بىر مۇقامنىڭ خاتىمىسى بولغان «ئابى چەشمە»لەر ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى مۇزىكا بۆلەكلىرىدىن بولغان «مۇستەھزاد»لار تېپىلدى. بۇلار 242 مىسرالىق كلاسسىك شېئىرلار بىلەن باغلانغان 39 ئاھاڭنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

يەنە «راك»، «چەببايات» مۇقاملىرىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسىملىرىدىن بولغان 13 ئاھاڭ تېپىلدى، بۇ ئاھاڭلار ئارقىلىق يۇقىرىقى مۇقاملار تولۇقلاندى.

يېڭىدىن تېپىلغان «ئىشرەت ئەڭگىز» مۇقامى ۋە ئون ئىككى مۇقامنىڭ «ئابى چەشمە»، «مۇستەھزاد» قاتارلىق مۇزىكا بۆلەكلىرى «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ 13-كىتابى سۈپىتىدە بۇ قېتىم نەشر قىلىنغان «ئابى چەشمىلەر ۋە ئىشرەت ئەڭگىز» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلدى.

يۇقىرىقى مۇقام ۋە ئاھاڭلارنىڭ تېپىلىشى مەدەنىي ھاياتىمىزدىكى خوشاللىنارلىق زور ۋەقە. چۈنكى بۇ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ تارىختىكى ئۈچىنچى قېتىملىق رەتلىنىشى ۋە تولۇقلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

تولۇقلاپ نەشر قىلىنغان بۇ نۇسخا نوتا، ئۇيغۇرچە ترانسكرىپسىيىلىك تېكىست، يەشمە، لۇغەت، ئىزاھات، تېكىستلەرنىڭ خەنزۇچە تەرجىمىسى، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىغا تېكىستلىرى كىرگەن كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى، نوتا بەلگىلىرى توغرىسىدا ئىزاھات، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ئاھاڭ

كۆرسەتكۈچلىرى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ تېكىستلىرى، بۇنىڭدىن ئىلگىرى(1964-، 1983-يىللىرى) تۇردى ئاخۇن ئېيتقان تېكىستلەر بويىچە رەتلىنىپ نەشر قىلىنغانىدى. لېكىن ئۆتمۈشتە خىلمۇخىل ئىجتىمائىي سەۋەبلەر ۋە ئوقۇش-ئورۇنداش جەھەتتىكى سەۋەنلىكلەر تۈپەيلىدىن بەزى تېكىستلەر قىسقارتىۋېتىلگەن ياكى ئۆزگەرتىۋېتىلگەن، بەزىلىرى تەكرارلىنىپ كەتكەن ياكى ئىككى-ئۈچ شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بېيىتلاردىن قۇراشتۇرۇلغانىدى. 1993-يىلى، تېكىستلەرنى ئىككىنچى قېتىم رەتلەشتە، بۇ كەمچىلىكلەر مەلۇم دەرىجىدە تۈزىتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىمۇ چوڭقۇرلاپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش جەريانىدا، بەزى سەۋەنلىكلەر بايقالدى. 1995-يىلى ش ئۇ ئا ر ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى بىلەن ش ئۇ ئا ر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقات جەمئىيىتى 47 نەپەر ئالىم-مۇتەخەسسىسلەردىن تەركىب تاپقان 4 گۇرۇپپا تەشكىللەپ، 11 ماددىلىق ئىلمىي قائىدە-پرىنسىپلارنى بەلگىلەپ، شو قائىدە-پرىنسىپلار ئاساسىدا تېكىستلەر ئۈچىنچى قېتىم ئەستايىدىل رەتلەندى. تېكىستلەرنىڭ مەنبەلىرى تەھقىقلەندى. تېكىستلەرنىڭ مەزمۇن ھەم ۋەزنلىرى كۈيلەرنىڭ تېما ھەم ۋەزنلىرىگە ماس بولۇش ئەنئەنىسىگە تولۇق ۋارىسلىق قىلىندى. ئايرىم تېكىستلەردىكى كەم جايلار شۇ تېكىستنىڭ قەدىمكى قول يازمىلىرى ئاساسىدا تولۇقلاندى. تەكرار ئېيتىلغان تېكىستلەر قايسى شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىن ئېلىنغان بولسا، شۇ شائىرنىڭ ياكى زامانداش شائىرنىڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان باشقا

شېئىرلىرى بىلەن يەكگۈشلەندى. كلاسسىك شېئىردىن ئىبلىنغان تېكستلەردە، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ لىرىكا جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنىڭ نەمۇنىلىرىنى نامايەن قىلىشقا ئەھمىيەت بې- رىلدى. بۇ قېتىم رەتلەنگەن تېكستلەر كلاسسىكلىرىمىزدىن 44 نەپەر شائىرنىڭ قەلىمىگە مەنسۇپ بولۇپ ئاساسەن ئارۇز ۋەزنىنىڭ رەمەل، ھەزەج، رەجەز، مۇتەقارىب، مۇجتەس... قاتارلىق بەھرىلەر- نىڭ ھەرخىل ۋەزنلىرىدە يېزىلغان غەزەللەردىن تەركىب تاپتى. مۇقاملارنىڭ داستان قىسمىغا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلار ئىلگىرىكى تېكستلەردە ئاساسەن ئىككىلا داستاننىڭ ئۈزۈندىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇ قېتىمقى رەتلەشتە، خەلق ئىچىگە كەڭ تارقالغان مۇنەۋۋەر داستانلار مەسىلەن، «غەرىب-سەنەم»، «بەھرام-دىلئارام»، «يۇ- سۇف-ئەھمەد»، «ھۆرلىقا-ھەمراجان»، «سەنەۋبەر»، «فەر- ھاد-شىرىن»، «شاھزادە نىزامىددىن ۋە مەلىكە رەنا» قاتارلىقلار- نىڭ قول يازمىلىرى ئاساسىدا پارچىلار بېرىلدى. مۇقامنىڭ داستان قىسمىدا 14 داستان پارچىلىرىدىن باشقا، كلاسسىك شائىرلىرىمىز- نىڭ قەسىدە ژانىرىغا ياندىشىدىغان غەزەللىرىمۇ قايتا رەتلەندى. خەلق بېيىت-قوشاقلىرىدىن ئىبلىنغان تېكستلەرنىڭ مەزمۇنى، شەكلى، سيۇژېتلىق باغلىنىشى ۋە مەنتىقى مۇناسىۋەتلىرى، تارى- خىيلىقى ۋە بەدىئىي قىممىتى كۆزدە تۇتۇلدى.

ئون ئىككى مۇقامنى نوتىلاشتۇرۇش خىزمىتى پەيدىنپەي ياخشى ئىشلەندى. مۇزىكا شۇناس ۋەن تۇڭشۇ، تۇردى ئاخۇن باشلىق مۇقامچىلاردىن خاتىرىگە ئالغان ئۇنىئالغۇ لىنتىسى بويىچە يېزىپ چىققان تونجى نوتىدىن بۇ قېتىم مۇۋاپىق پايدىلىنىپ

قايتىدىن نۇتىلاشتۇرۇلدى. نوتىغا ئېلىشتا، ئاھاڭ ئايرىش مېخانىزمىدا تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ھەربىر كۈينىڭ ئەسلى ھالىتىنى ئەينەن ئىپادىلەشكە ئەھمىيەت بېرىلدى. قايتا يېزىلغان نۇتا پايتەختتىكى مۇزىكا تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ، ئاتاقلىق مۇزىكاشۇناسلىرىدىن تەتقىقاتچى خۋاڭ شياڭپېڭ، پروفېسسور تيەن ليەنتاۋ، قاتارلىق مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزۈلدى.

باشقا مىللەت مۇزىكاشۇناسلىرى ياكى مۇزىكا ھەۋەسكارلىرىنىڭ ئوقۇشى ۋە ئېيتىشىغا ئوڭاي بولۇشى نەزەردە تۇتۇلۇپ، ئومۇمراق بولغان خەلقئارالىق گرافىك بەلگىلەر بىلەن تېكىستلەرنىڭ ترانسكرىپسىيىسى بېرىلدى. تېكىستلەر خەنزۇچىگە قايتىدىن تەرجىمە قىلىندى.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ بۇ قېتىمقى نەشرىنى تەييارلاشتا، مۇقامچىلار، ئەدەبىياتشۇناسلاردىن، كومپوزىتورلاردىن كەڭ، تەكرار پىكىر ئېلىندى، قايتا-قايتا تەھلىل-تەھرىردىن ئۆتكۈزۈلدى.

«ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ قولىڭىزدىكى بۇ نۇسخىسى مۇقام پېشۋالىرىنىڭ، مۇقامشۇناسلارنىڭ، مۇقامچىلارنىڭ، كومپوزىتورلارنىڭ، كلاسسىك ئەدەبىياتچىلارنىڭ كۆپ يىللىق جاپالىق ئەجرىنىڭ نەتىجىسى. ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ، يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش، باشقا مىللەتلەرنىڭ مۇقاملىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش، مۇقام نەزەرىيىسىنى بەرپا قىلىش، ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ تۈرلۈك

ۋاستىلىرى ۋە ھەرخىل ژانىرلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى ئىككى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئۇچۇن ئۇنۇملۇك خىزمەت قىلدۇرۇش جەھەتلىرىدە، بۇ نۇسخا دەستۇر بولۇپ قالغۇسى.

ئىككى يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئىككى جەمئىيەتتىكى ئالىم-مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تىرىشچانلىقى، جاپالىق ئىزدىنىشى، زور كۈچ چىقىرىشى ئارقىلىق ئون ئىككى مۇقام نوتىلىرى ۋە تېكىستلىرى ئەسلىگە ۋارىسلىق قىلىش ئاساسىدا تولۇقلاندى. نوتا ۋە تېكىستلەردە ئۇزاقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بەزى نۇقسانلار تۈزىتىلدى، شۇنداقتىمۇ بۇ نۇسخىدا يەنە ئايرىم يېتەرسىزلىكلەر ساقلانغان بولۇشى مۇمكىن. كەسىپداشلارنىڭ كېيىنكى ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتى جەريانىدا تۈزىتىپ كېتىشىنى سەمىمىي ئۈمىد قىلىمەن.

تۆمۈر داۋامەت

1996-يىل ئۆكتەبىر

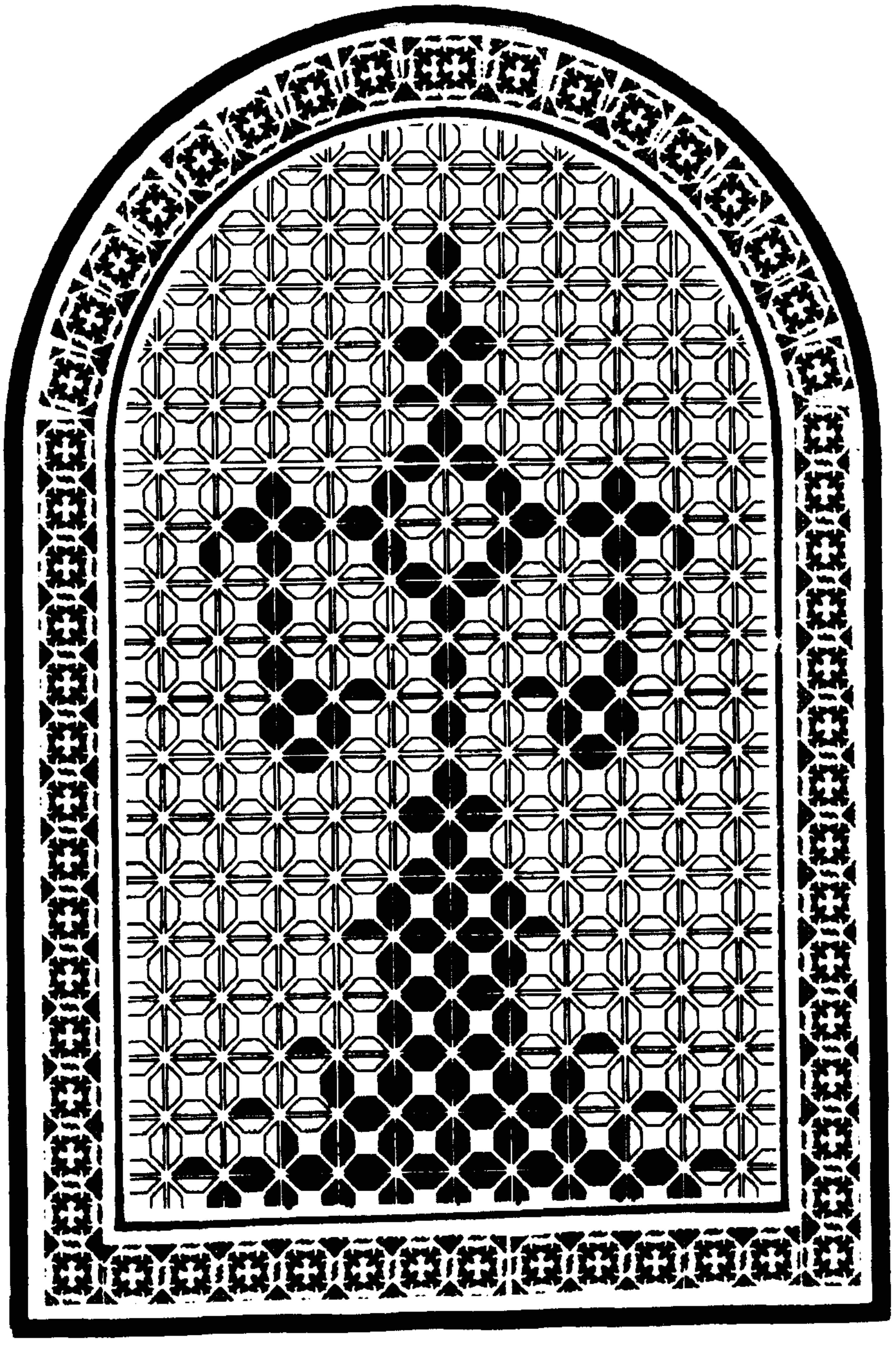

ئومۇمي مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1
ترانسكرىپسىيلىك تېكىستلەر 3
يەشمىلەر 37
لۇغەت 53
ئىزاھاتلار 69
كلاسسىك شائىرلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى 97
«ئون ئىككى مۇقام» نۇتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر
ھەققىدە ئىزاھات 112
ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ 114

ترانسكرىپسىيىلىك تېكىستلەر

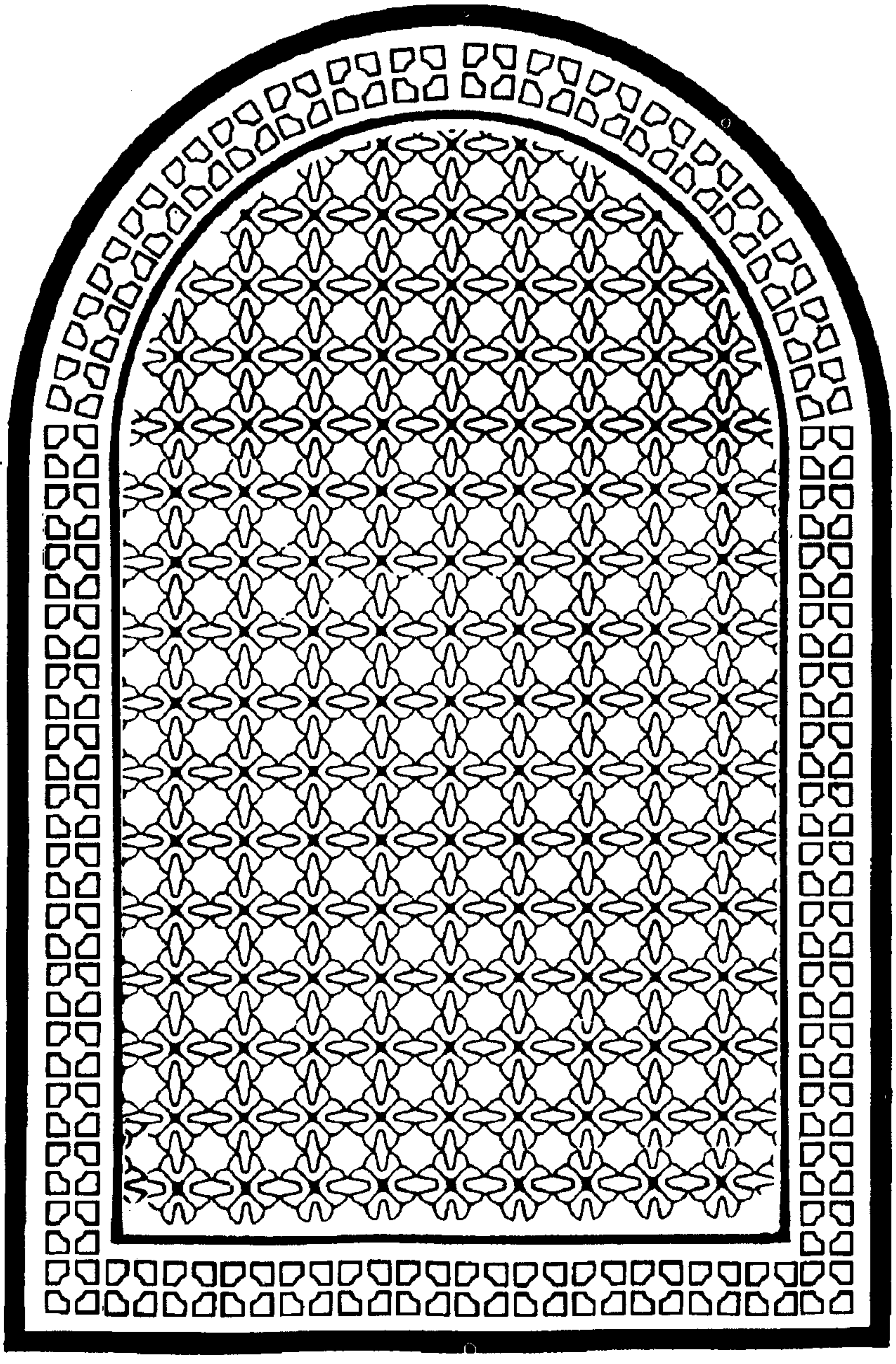

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە
ئەمەس خىلۋەت نىشىنلەرغە .... نەۋائى (7)
تەزەززە
كەلگىلكى مۇشتاق بولمىشەم .... نەسىمى (10)
تەزەززە چۇشۇرگىسى
چۇن شەھرىيارنىڭ شەھرىنە .... " (11)
نۇسخە
ماڭا سەن بولماساڭ .... ئاتائى (12)
نىگارا، سەنسىزىن .... لۇتفى (13)
نۇسخە چۇشۇرگىسى
بۇ تۇرلۇك ھۆسن ئىلە .... " (13)
جۇلا
تالى مەجنۇن .... خەلق قوشقى (15)
سەنەم
ئاي ئالدىمدا، .... خەلق قوشقى (16)

چوڭ سەلىقە

قىزىل-قىزىل ئالالىرىم .... **خەلق قوشىقى** (17)

كىچىك سەلىقە

لەبىڭ يادىدا .... **فۇتۇھى** (18)

تەنىمدىن چىققالى .... **فىراقى** (19)

كىچىك سەلىقە چۇشۇرگىسى

نەچە مۇددەتدۇرۇركىم .... 〃 (20)

پىشرەۋ

دىمە يۇزكىم خوتەن........... **نەۋائى** (21)

مەنى بىچارەنى .... **زۇھۇرى** (22)

پىشرەۋ چۇشۇرگىسى

زۇھۇرى بولماسا .... 〃 (23)

تەئكىد

دوزاخنىڭ ئوتىنى دەيدۇ .... **خەلق قوشىقى** (24)

داستان

بىرىنچى داستان

نائەھلى بىلەن .... **«يۇسۇف-ئەھمەد»دىن** (25)

ئىككىنچى داستان

رۇخسارىڭنى ... **«قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان»دىن** (26)

ئۈچىنچى داستان

ئەي يارانلار،............ **«غەرىب-سەنەم»دىن** (28)

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

دىلئارامىغە كۆڭلۈم .... **زەللىي** (30)

ئىككىنچى مەشرەپ (بىرىنچى ئاھاڭ)

ھەم ئىيدۇ مەۋسۇمى گۇل ....

.... **ھافىز شىرازى** (زىلەيخا بېگىم تەرجىمىسى) (32)

ئىككىنچى ئاھاڭ

ئوتغە سالغىل .... **نەۋائى** (33)

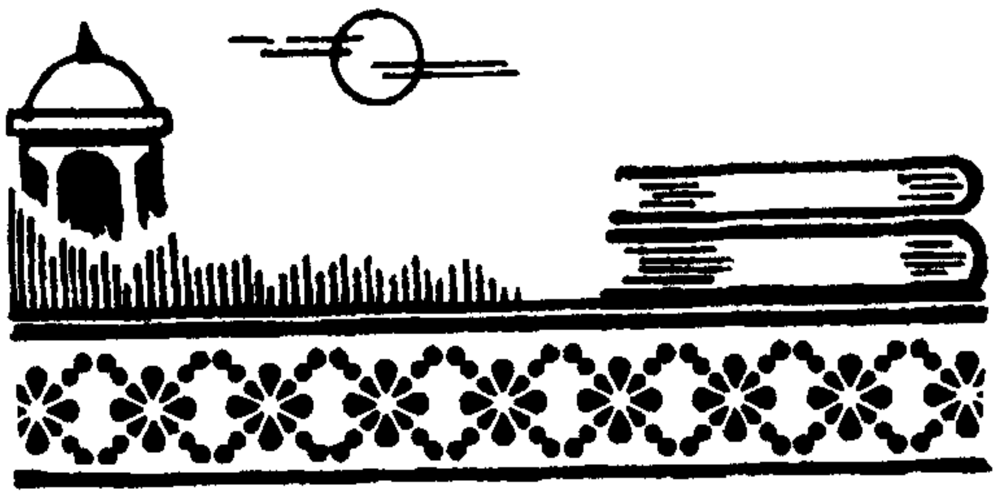

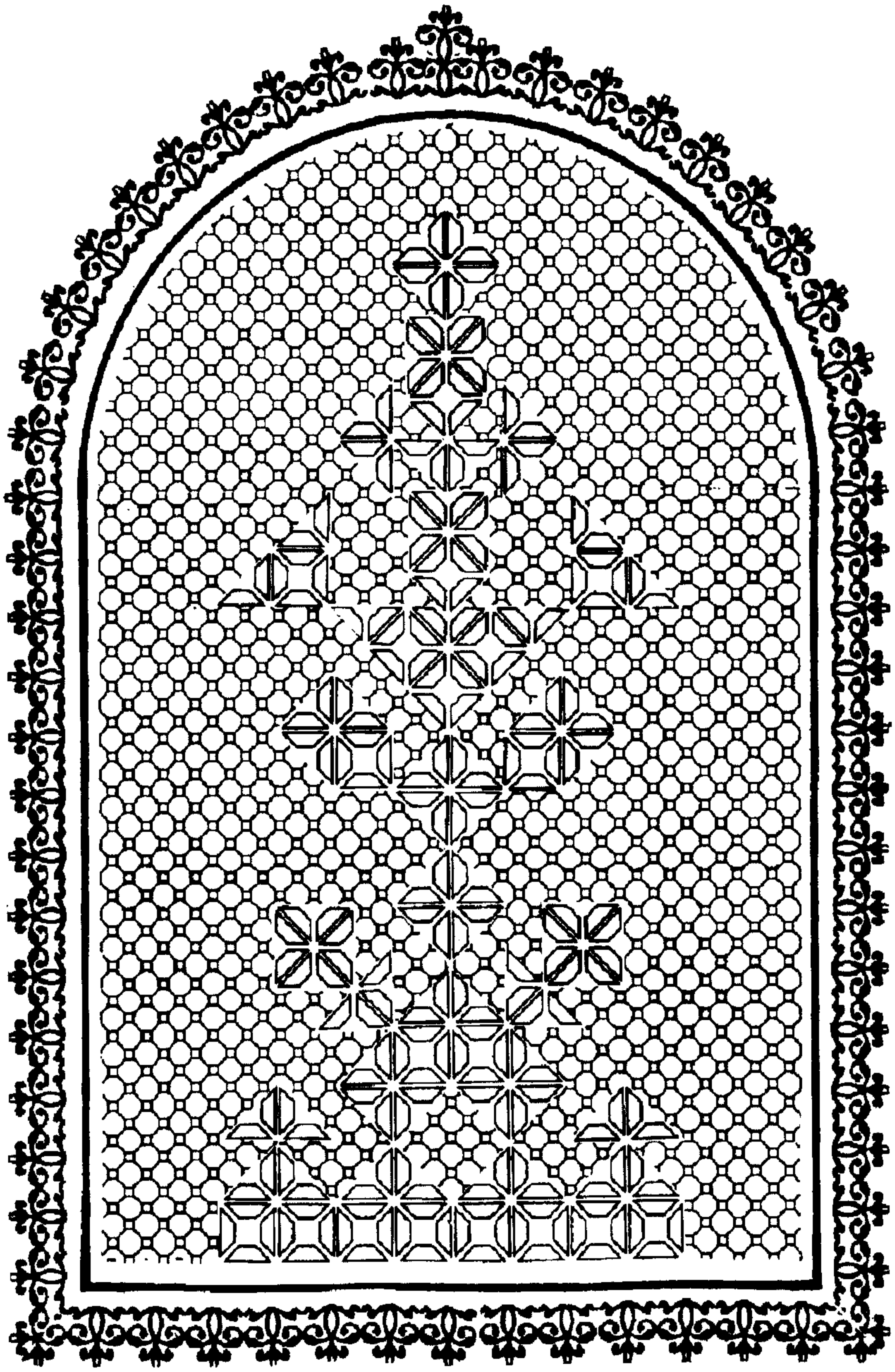

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

ئەمەس خىلۋەت نىشىنلەرغە تەماشايى چەمەن ھاجەت،
چۈنانچە بولماغاي ئەھلى فەناغە ئەنجۇمەن ھاجەت.

گىرىفتارى قەدى رەئنايى گۇلگۇن پۇشمەن، ۋەھـۋەھ،
كۆڭۈلدە قالمادى بەرگى گۇلى سەرۋى سۇمەن ھاجەت.

بەلا دەشتىدەكى ئەۋۋارەلەرنىڭ ھالىنى سورماڭ،
كى ئاندا نې گۇلۇ نې بۇلبۇلۇ نې كۇھكەن ھاجەت.

سەھەر ۋەقتى سەبا يەتكۈزدى زۇلفۇڭ تارىدىن بۇيى،
مۇئەتتەر ئولدى ئالەم، بولمادى مۇشكى خوتەن ھاجەت.

سوئال ئەيلەپدۇرۇركى يىغلاماقدىن نې غەرەز ئاخىر،
دېدىلەر مۇستەفا، دوستۇم، ماڭا ۋەيسى قىرەن ھاجەت.

زىلەيخا گۈلشەنىن قىلدى سەمۇمى ئىشقى خاكىستەر،
بۇ يەڭلىغ دېمەكىم ئول يۇسۇفى گۈل پىرەھەن ھاجەت.

جۇنۇن بازارىدە رەسۋالىغىمنىڭ بائىسى ئولدۇر،
بەھاغە ئالمادىلار، يوق ئىكەندۇك ماۋۇ مەن ھاجەت.

بۇ مۇشتى ئۇستىخانىمنى ئانىڭ كويىغە تاشلاڭلار،
شەھىدى ئىشقغە تابۇت نې گورۇ نې كەفەن ھاجەت.

رەفىقا، بىسەرۇپالارنى سەن ئاغرىتماغىل زىنھار،
ھەبىب ئىشكىگە بارغاندا نې سەن ھاجەت، نې مەن ھاجەت.

نەۋائى، يارنىڭ ئاستانەسىنىڭ تۇفراغى بولدۇڭ،
ساڭا ئەندى نې سەھراۋۇ نې شەھرۇ نې ۋەتەن ھاجەت.❶

— نەۋائى.

❶ «مۇقام تېكىستلىرى»، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1986-يىل نەشرى، 259—260-بەتلەر.

ۋەزن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

———⌣ ———⌣ ———⌣ ———⌣

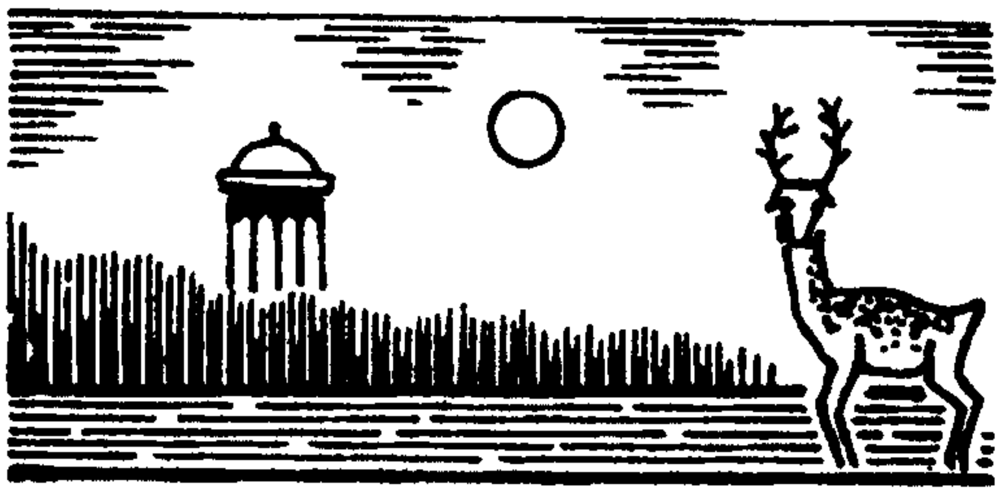

كەلگىلكى، مۇشتاق بولمىشەم شىرىن لەبىڭ گۇلقەندىنە،
كەلگىل، لەبىڭ قەندىن ئىلتگۇل ئانلارىڭ گۇلقەندىنە.

ھەرقايداكىم شەرھ ئەيلەسەم شىرىن دۇداغىڭ قەندىنى،
رۇھلار قانۇر تۇتى كەبى ئول لەئلى شەككەر خەندىنە.

شەھلا كۆزۈڭ مەندىن كۆڭۈل ئايدىيۇ ئانت ئىچەركى بۇ،
بولسۇن كەفارەت جانۇ دىل ئول گەرچەگىڭ سەۋگەندىنە.

مۇشكىن ساچىڭ بەنددىن مىنى كەسدىيۇ پەيۋەند ئەيلەدى،
تەھسىن ئانىڭ كەسكەنىگە، رەھمەت ئانىڭ پەيۋەندىنە.

زۇلفىلە قاشى قارەدۇر سەرۋى خىرامان دىلبەرىڭ،
قاشلارىگە قۇربان ئولەم، يا تۇررەئى دىل بەندىنە.

ئەي ۋائىز، ئەبسەم ئول، ماڭا تائەتنگى پىش ئەيلەمە،
مەن ئاشىق ئولدۇم كىرمەگۈم، ھەرقىسسەخانىنىڭ پەندىنە.

ئەي ئىشقنى ئىنكار ئەيلەيەن، چۇنۇ چەراۋۇ چەندنى قوي،
ئىچۇك تۇشەرسەن ئاشقىلىك چۇنۇ چەراۋۇ چەندىنە.

زۇلفى كەمەندىندىن كۆكۈل قۇتۇلماس ئايرۇ، شۇيلە بىل،
سەۋداسگە بەل باغلامىش، ھەم كۆز قارارتمىش بەندىنە،

چۇن شەھرىيارنىڭ شەھرىنە بۇكۇن نەسىمدۇر مەلىك،
بۇيرۇق ئانىڭدۇر، ھۇكم ئانىڭ ھەم شەھرىنە ھەم كەندىنە.

تەئزە چۇشۇرگىسى

چۇن شەھرىيارنىڭ شەھرىنە بۇكۇن نەسىمدۇر مەلىك،
بۇيرۇق ئانىڭدۇر، ھۇكم ئانىڭ ھەم شەھرىنە ھەم كەندىنە.❶

— نەسىمى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى رەجەزى مۇسەممەنى سالىم

مۇستەفئىلۇن مۇستەفئىلۇن مۇستەفئىلۇن مۇستەفئىلۇن

— — ◡ — — — ◡ — — — ◡ — — — ◡ —

❶ «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1990-يىل 2-سان 94-بەت.

نۇسخە

ماڭا سەن بولماساڭ جان ھاجەت ئېرمەس،
بېھىشتۇ ھۇرۇ رىزۋان ھاجەت ئېرمەس.

فىراقىڭدا كۆزۈم ياشى بار ئېركەن،
بەھارۇ ئەبرۇ نەيسان ھاجەت ئېرمەس.

يۈزۈڭدىن شاملار زۈلفۈڭنى يىغساڭ،
فۇرۇغى ماھى تابان ھاجەت ئېرمەس.

بويۇڭ سەرۋۇ كۆزۈڭ نەرگىس، يۈزۈڭ گۈل،
سېنىڭ قاشىڭدا بوستان ھاجەت ئېرمەس.

ئەگەر گەشتى لەبى دەريا قىلۇرسەن،
كۆزۈمگە كەلكى، ئۇمان ھاجەت ئېرمەس.

رەقىب بىرلە مۇساھىب قىلما بىزنى،
قۇتۇرغان ئىتكە سەگبان ھاجەت ئېرمەس.

ئاتايىغە بۇسۇغاڭدىن ئورۇن بەر،
سەرايۇ گاھى ئەيۋان ھاجەت ئېرمەس.

— ئاتايى.

*   *

نىگارا، سەنسىزىن مەندىن نە ھاسىل،
ئەگەر جان بولماسە، تەندىن نە ھاسىل.

چۇ گۇلدىن رەڭ ئەمەس بۇلبۇلغە بۇيى،
بەھارۇ باغۇ گۇلشەندىن نە ھاسىل.

جەفاۋۇ ئىشۋەلەرنى فەن تۇتۇپسەن،
مۇنىڭتەك ئىشۋە پۇرفەندىن نە ھاسىل.

كىشىكىم يۇقتۇرۇر مىھرۇ ۋەفاسى،
ئەگەر خۇرشىددۇر ئەندىن نە ھاسىل.

نۇسخەرچۇشۇرگىسى

بۇ تۇرلۇك ھۇسن ئىلە لۇتفى قولۇڭغە،

ئىنايەت قىلماساڭ، سەندىن نە ھاسىل.❶

— لۇتفى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇلۇن

— — ᵥ — — — ᵥ — — — ᵥ

❶ «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىن نەمۇنىلەر»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1980–يىل نەشرى.

جولا

تالى مەجنۇن شاخى ئېگىلدى يار ئېگىلمەيدۇ ماڭا،
يا كېلىپ ئالغىن بۇ جاننى يا كۆڭۈل بەرگىن ماڭا.

يار يىراقتا، مەن پىراقتا، ۋەدە يالغان بولمىسۇن،
خەلقى ئالەم بىر بولۇپ، يولدىن چىقارغان بولمىسۇن.

«ئەسسەلام» دەپ ئۆيگە كىرسەم، ئۆيدە يارىم ئولتۇرۇر،
قاشلىرى قىيغان قەلەمدەك، كۆزلىرى ئويناپ تۇرۇر.

كۆرگىلى كەلدىڭلىمۇ، كۆيدۈرگىلى كەلدىڭلىمۇ؟
كۆيۈپ ئۆچكەن ئوتلىنى ياندۇرغىلى كەلدىڭلىمۇ؟

ئىزدىمەس كۆڭلۈم مېنىڭ يار ئىزدىگەننىڭ يارى بول،
كىم سېنى يارىم دېسە، بارىپ شۇنىڭ گۈلزارى بول.❶

— خەلق قوشقى.

---

❶ «ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (3)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1982-يىل نەشرى.

سەنەم

ئاي ئالدىمدا، كۈن كەينىمدە، ھەسرەت ئىچىمدە،
كۆيۈپ تۇرغان ئوتنى سالدىڭ مېنىڭ ئىچىمگە.

ئاتلارنى ھايدايدىكەن مۇز داۋان بىلەن،
بىر ياخشىنى قىينايدىكەن بىر يامان بىلەن.

قارا-قارا قاغىلارنىڭ قاناتى بولسام،
ئېگىز-ئېگىز چىنارلارنىڭ شاخىغا قونسام.

جان ئالغۇچى ئەزرائىلنىڭ شاگىرتى بولسام،
ئاشىقلارغا قەست قىلغانىنىڭ جانىنى ئالسام.[1]

— خەلق قوشىقى.

[1] «بۇلاق» مەجمۇئەسى، ئومۇمىي 4-سان.

چوڭ سەلقە

قىزىل-قىزىل ئالمىلىرىم ئېقىندا كەتتى،
قىزىل تونلۇق مېنىڭ يارىم ئىلغا كەتتى.

قارىسام ھېچ كۆرۈنمەيدۇ ئىلىنىڭ تاغى،
مۇنداق يامان بولارمۇدۇر كۆيەكنىڭ داغى.

قارا-قارا كۆرۈنگەنلەر تاغنىڭ دەرەخى،
يارنى يارغا كۆرسەتمىگەن يولنىڭ يىراغى.

يوللار يامان، يوللار يامان، يولنى بىلمىسە،
مەن يارىمنى ئىزدىگەننى دۈشمەن بىلمىسە.

يولدا يەتمەي ئۆلۈپ قالسا، قاغا يىمەمدۇ،
قاغىلارمۇ قىيامەتلىك ئاشىق دېمەمدۇ.

— خەلق قوشىقى.

كچيك سەلقە

لەبىڭ يادىدا گۈلگۈن مەي ئىچىپ مەستانە بولمىشمەن،
جۈنۈن شەھرىدە رەسۋالىق بىلە ئەفسانە بولمىشمەن.

پەرى پەيكەر نىگارى لەيلى يەڭلىغ جىلۋەگەر كۆرگەچ،
ياقامنى چاك ئېتىپ مەجنۈن كەبى دىۋانە بولمىشمەن.

جەمالىڭ شەمئىغە، ئەي گۈل، نەسىم ئەتمەكنى ياد ئەيلەپ،
باشىڭدىن ئۆرۈلۈپ بۈلبۈل كەبى پەرۋانە بولمىشمەن.

بىرەۋ ئىشقىنى تەرك ئەيلەپ ئىدىم، يۈزمىڭ جەفا تارتىپ،
گىرىفتارى سىتەم، ۋەھكىم، بىرەۋگە يانە بولمىشمەن.

كۈلاھى زەرنى باشىڭ ئۆزرە كۆرگەچ ئۈتلۈغ ئاھىمدىن،
چېكىپ زەررىن ئەلەم باشىم ئۆزە شاھانە بولمىشمەن.

جۈنۈن دەشتىدە مەجنۈندەك كىيىكلەر ھەمدەمىم بولمىش،
نەدىنكىم شەھر ئېلىدىن ئەسرۇ كۆپ ئەفسانە بولمىشمەن.

قەدىم دالۇ كۆزۇم پۇرنەم سىرىشكىمنى ساچىپ ھەر يان،
ۋەفا سەيدىن تۇتارغە دامى سۇدى دانە بولمىشمەن.

فىگار ئەيلەپ تەنىمنى تىيرى ئىشقىڭ، ئەي قارا كاكۇل،
ساچىڭ سەۋداسىدىن، ۋەھكىم، ئەجايىپ شانە بولمىشمەن.

ئىچىمدە تامغە-تامغە داغى ئىشقىڭ نەقدىنى ئاسراپ،
ئىچىدىن چاك-چاك بولغان بۇزۇق ۋەيرانە بولمىشمەن.

فۇتۇھى قۇلغە، ئەي شەھ، شەككەرىن لەفزىڭ گەزەك قىلغىل،
لەبىڭ يادىدا گۇلگۇن مەي ئىچىپ مەستانە بولمىشمەن.

— فۇتۇھى.

* *

تەنىمدىن چىقغالى يەتتى جۇدالىق جىھتىدىن جانىم،
نىسار ئۇلغاي ئاڭا جانۇ جەھانىم بەلكى ئىمانىم.

باشىمنى بەندەۋار ئىشكىڭدە قويدۇم تا تىرىكدۇرمەن،
كى تۇفراقدىن كۆتەرسۇن لۇتف بىرلە تۆكسەمۇ قانىم.

ساغىندىم گۇل يۈزۈڭنى بىردەمى كۆرمەككە مەن مۇشتاق،
فىراقىدا سەھەر بۇلبۇلنى ئۆرتەر ئاھۇ ئەفغانىم.

بۇ ئىقلىم ئىچرە ئىستەپ كۆرمەدىم سەندەك پەرىۋەشنى.
يۈزۈڭگە تەلمۈرۈپ جان بەرگەلى بىسيار ئەرمانىم.

مەلاھەتدە لەبىڭگە قەندۇ شەككەر قاندا تەڭ بولسۇن،
نەزاكەتلىك قولۇڭغە سۇ قۇيالماس خان قىزى، خانىم.

كۆزۈڭ كافىرلىغى يەتمەيدۇرۇركىم سۈرمەدار ئەتتىڭ،
مىنى ئۆلتۈرگەلى مايىل بولۇپ سەن شاھى ئىھسانىم.

كىچىك سەلقە چۈشۈرگىسى

نەچە مۇددەتدۇرۇركىم مەن ساڭا، ئەي دىلبەرى رەئنا،
بولۇپ مەن ۋالەئى شەيدا تولۇپسەن شاھى خۇبانىم.[1]
—— فىراقى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن

— — —◡ — — —◡ — — —◡ — — —◡

❶ 1) «بۇلاق» ژۇرنىلى، 1989-يىل 2-سان، 35-بەت.
2) «باياز» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 65-بەت.

پېشرەۋ

دىمە يۈزكىم خوتەن گۈلزارىدۇر بۇ،
دىمە خەت نافەئى تاتارىدۇر بۇ.

كۆزى ئۆلتۈرسە، لەئلىجان باغىشلار،
ئەجايىب مۇددەئا ئىزهارىدۇر بۇ.

دېسەم: زۇلفۇڭمۇ كۆڭلۈم ئەيلەدى بەند،
دەر: ئەي مىسكىن، ئانىڭ بىر تارىدۇر بۇ.

سۆزى گەر ئەسرۇ شىرىندۇر، تاڭ ئېرمەس،
ھەدىسى لەئلى شەككەربارىدۇر بۇ.

ئۇغۇرلار جان زەنەخدانىڭ ئارا خال،
كى بابىل چاھىنىڭ ئەييارىدۇر بۇ.

كۆڭۈل ئۆزلۈكنى بىر ساغەرگە ساتتى،
مەگەر دەيرى فەنا خەممارىدۇر بۇ.

نەۋائىغە دېسەم قىل، ئەي يىگىت، رەھم،
كۆلۈپ دەر: نې ھەياسىز قارىدۇر بۇ.

— نەۋائى.

*   *

مەنى بىچارەنى بىخانۇمان ئەت،
ئۆزۈڭ ئىشقىدا رەسۋايى زەمان ئەت.

جىگەر قانىدىن ئەيلەر جۇيبارى،
ئوقۇڭ جانىم ئارا سەرۋى رەۋان ئەت.

نىشانە ئەيلەدىم سىينەم ئوقۇڭغە،
ئاڭا پەيۋەستە قاشىڭدىن كەمان ئەت.

تىلەر جانىم قۇشى ئەيلەرنى پەرۋاز،
ئانىڭ پەرۋازىنى بىر لامەكان ئەت.

نىسار ئەيلەي ساڭا جانۇ جەھانىم،
قەبۇل ئەيلە بۇلارنى، قەسدى جان ئەت.

مېنى مەست ئەيلە تاكىم سۇبھى مەھشەر،
كۆزۈڭ پەرتەۋىسىدىن ئەسرۈك نىشان ئەت.

پىشرەۋ چۇشۇرگىسى

زۇھۇرى بولماسا يادىڭدا بىر دەم،
قىيا باققانىدىن ئىلكىڭنى قان ئەت.❶

— زۇھۇرى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇلۇن

— — ᐯ — — — ᐯ — — — ᐯ

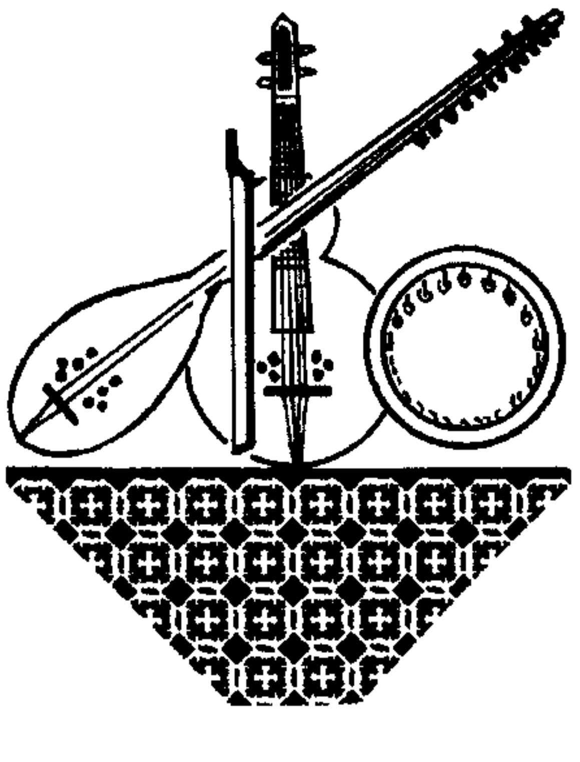

❶ 1) ئۈچىنچى دىۋان — «بەدايىئۇل-ۋەسەت» ، قول يازما نۇسخا، 741-بەت.
2) «دىۋانى زۇھۇرى» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 12-بەت.

تەڭكىد

دوزاخنىڭ ئوتىنى دەيدۇ، كۆيۈكنىڭ ئوتىغا يەتمەس،
سېنىڭ ئىشقى پىراقىڭدا بېشىمدىن غەم تېغى كەتمەس.

قىشنىڭ دەيمۇ، كۆزنىڭ دەيمۇ، سىياقىڭ قىلدى مەستانە،
سېنىڭ ئىشقى پىراقىڭدا يۈرەكىم كۆيدى يىگانە.

ئوقۇيمەن خوجاھافىزنى، خۇدايىم ئايرىماس بىزنى،
خۇدايىم ئايرىسا بىزنى، ئۇنۇتمايمەن قارا كۆزنى.❶

— خەلق قوشىقى.

❶ ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى» (3)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1993-يىل نەشرى.

داستان

بەشىنچى داستان

نا ئەھلى بىلەن سۆھبەت تۇتما ھەر جايدا،
دۈشمەنلەرگە سىررى ھالىن بىلدۈرۈر.
كۆڭۈلدەكى سىرنى ئايتما نامەردكە،
دۈشمەنلەرگە سوۋغە-سەلام يەتكۈرۈر.

مۇھەببەتسىز گۈلدىن ياخشىدۇر يافراق،
بىبەھرى گىياھدىن ياخشىدۇر تۇفراق،
بىئەقىل يولداشتىن ياخشىدۇر تاياق.
كور كىشىگە يۈرەر يولىن بىلدۈرۈر.

يامانلارنى قويۇپ بولماس رايىغە،

سىنى سالۇر غەم-غۇسسەنىڭ چاھىغە،
مۇھەببەتنىڭ مىھمانى بارسە ئۆيىغە،
كۈچۈك ئىتتەك قاباپ، فىئلىن بىلدۇرۇر.

يۇسۇفبەك دەر: ئەجەپ بولدى زەمانلار،
ئەمدى ساڭا ھەرام بولدى مەكانلار،
ئۆز ھالىنى ھەرگىز بىلمەس نادانلار،
بىر ئىش بىلە ھەرنە ھالىن بىلدۇرۇر.❶

— «يۇسۇف-ئەھمەد» داستانىدىن.

ئىككىنچى داستان

رۇخسارىڭنى كۆرۈپ ئاغدى خەيالىم،
ئەي دىلرەبا، قايدا بولۇر مەكانىڭ؟
پەرىمۇ سەن، بەشەرمۇسەن نىگارىم،

---

❶ 1) «يۇسۇف-ئەھمەد»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981-يىل نەشرى، 4-بەت.
2) «يۇسۇفبېك ۋە ئەھمەدبېك»، قول يازما نۇسخا.

ئايتغىل، جانا، قايدا بولۇر مەكانىڭ؟
مېنى سورساڭ، شاھ بەرقۇتىنىڭ قىزىمەن،
شەمسى بوستان ئېرۇر مېنىڭ مەكانىم.
ھالىم سورساڭ پەرىزادىنىڭ قىزىمەن،
يەقىن يەردە يوقتۇر مېنىڭ مەكانىم.

سېنى كۆرسە ئاقىل يولدىن ئادىشار،
جۇملە ئالەم بەلكى سېنى تالىشار،
مەنزىلىڭگە نەچچە كۈندە يول توشار،
قايدا بولۇر، جانا، سېنىڭ مەكانىڭ؟

ئاشىق بولساڭ كۆيۈپ-يانىپ ئۆچەرسەن،
سەئىي قىلساڭ شىرىن شەربەت ئىچەرسەن،
ئۈچيۈز ئاتمىش مەنزىل، يىلىم كېچەرسەن،
بىلەر بولساڭ شۇنداق جايدۇر مەكانىم.

قەمەر شاھ دەر: ھىجرانىلىقتا ئۆتەرمەن،
فىراقىڭدا پەرۋانەدەك كۆيەرمەن،
ۋەسلىڭ ئۈچۈن جاننى فىدا ئېتەرمەن،
ئەي دىلرەبا، قايدا سېنىڭ مەكانىڭ؟

شەمسى جانان پەرىلەرنىڭ بىرىمەن،
بىلىپ ئالغىل، كوھى قافنىڭ پىرىمەن،
مەنمۇ سىسېنى كۆپدىن ئىزلەپ يۈرىمەن،

شەمسى بوستاندىدۇر مېنىڭ مەكانىم.[1]

— «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىدىن.

ئۈچىنچى داستان

ئەي يارانلار، مۇسۇلمانلار،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.
ئىشق ئوتىدا كۆيدى جانلار،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.

كېلۇرمەن دەپ ۋەئدە ئەتتى،
كېلۇر مۇددەتىدىن ئۆتتى،
ئەرتەدىن چاشكاغە يەتتى،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.

يا بىرەۋنىڭ فەندىن ئالدى،

---

[1] 1) «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان»، قول يازما نۇسخا.
2) «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981-يىل نەشرى، 146—147-بەتلەر.

يا بىر يامان دەردكە قالدى،
يا بىر غەيرى بىلە بولدى،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.

دەردلىك ئىستەرلەر تەببىن،
كۆڭلىدە دايىم مەتلەبىن،
سەنەم دەپ يىغلار غەرىبىن،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.

گۈل يۈزىنى كۆرگۈم كېلۇر،
بىللەلىشىپ يۈرگۈم كېلۇر،
دائىم دەۋران سۈرگۈم كېلۇر،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.

يۈرەك بولدى پارە-پارە،
بۇ دەردلەرگە بارمۇ چارە،
يىغلار غەرىب بۇ بىچارە،
نە بولدى يارىم كەلمەدى.❶

— «غەرىب-سەنەم» داستانىدىن.

❶ 1) «شاھ غەرىب-شاھ سەنەم»، قول يازما نۇسخا.
2) «ئۇيغۇر خەلق داستانلىرى» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1981-يىل نەشرى، 249—250-بەتلەر.

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

دىلئارامغە كۆڭلۈم بولدى بۇلبۇل،
لەبى غۇنچە، يۈزى چۇن خىرمەنى گۇل.

شىكەستى بەرمەگىل، جان رىشتەسىدۇر
باشىڭدا ھەلقە-ھەلقە تارى كاكۇل.

سىپاھى چىنۇ ماچىن بىر بولۇپدۇر،
ھۇجۇم ئەيلەپ خەتى مۇشكىنۇ سۇنبۇل.

مېنىڭ ئىشقىم سېنىڭ ھۇسنۇڭ، نىگارا،
تۈشۈپدۇر لاجەرەم ھۇسنى تەقابۇل.

خۇمارىمەن، يىتىپدۇر لەبكە جانىم،
قانى جامۇ قانى ساقى، قانى مۇل.

فىرىب ئەنگىز[ئول] شوخ تۆركىلەرنى،
كۆرۈپ رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابۇل.

مۇنافىقلارغە بۇ مەيدان ئىچىدە،
تىلىمدۇر زۇلفىقارۇ ئەقل دۇلدۇل.

زەلىلى شىئرىدىن مۇرغى سەھەرخىز،
چەمەندە ئەيلەدى فەريادۇ غۇلغۇل.❶

— زەلىلى.

ۋەزىن ئايرىمىسى

بەھرى ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف

مەفائىيلۇن مەفائىيلۇن فەئۇلۇن

— — ᐯ — — — ᐯ — — — ᐯ

❶ 1) «دىۋانى زەلىلى»، قول يازما نۇسخا، B,A101, بەت.
2) «زەلىلى دىۋانى»، مىللەتلەر نەشرىياتى 1985-يىل نەشرى، 191—192-بەتلەر.

ئىككىنچى مەشرەب

بىرىنچى ئاھاڭ

ھەم ئىيد، مەۋسۇمى گۇل، ساقى، كېتۇر قىيالە،
كىم كۆردى گۇل چاغىدا مەيسىز قەدەھۇ بادە.

ۋائىز قىلۇر نەسىھەت ئاشقلاغە تۈنۇ كۈن،
كۆردۈم بۇ كۈن ئانى مەست تەقۋاسى يوق تالادە.

تاڭلا بۇ كۈن ئىكى كۈن بىل غەنىمەت گۇل ۋەقتى،
ئاشىق ئېسەڭ تەرەب قىل تاپ شاھدانى سادە.

گۇل كەتتى، ئەي ھەرىفلەر، نې غافىل ئولتۇرۇرسىز،
قىلماي سۇرۇدى نەغمە يارسىزۇ جامى بادە.

مەجلىس سەبۇھىدەكىم نە نەرسە خۇش كۆرۈنۈر،
ساقى ئۇزارى ئەكسى جام ئىچرە بولسە بادە.

مۇترىبكى چەكسە نەغمە، شاھىدكى سەۋت قىلسە،
ھافىز شۇ تەرزىدەكىم بەزمىئى شاھزادە.❶

— **ھافىز شىرازى**(زىلەيخا بېگىم تەرجىمىسى)

ۋەزنى ئاپىرىمىسى

بەھرى مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەب
مۇستەفئىلۇن فەئۇلۇن مۇستەفئىلۇن فەئۇلۇن
— — ᐯ — ᐯ — — — — ᐯ — ᐯ — —

ئەگىشىچى ئاھاڭ

ئۇتقە سالغىل سەرۋىنى ئول قەددى مەۋزۇن بولماسا،
يەلگە بەرگىل گۇلنى ئول رۇخسارى گۇلگۇن بولماسا.

سەرسەرى ئاھىم ئېسەر غەم شامى ھىجران تاغىغە،
ياخشىدۇر تاڭ ئاتقۇچە بۇ تاغ ھامۇن بولماسا.

تەلبەلىكدىن، ۋەھكى، ھەردەم دەردىم ئەفزۇندۇر مەگەر،
ئول پەرى ئىشقىدا ھەردەم دەردىم ئەفزۇن بولماسا.

---

❶ «بايار» (1)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995-يىل نەشرى، 34-بەت.

گەر كۆڭۈل قەتل ئىستەبان سەن ۋەئدە قىلدىڭ تاڭلا دەپ،
ئۇشبۇ دەم ئۆلتۈر بۇ ئىھسان بىرلە مەمنۇن بولماسا.

خىرقە جىنسىن رەھن ئۇچۇن، ئەي شەيخ، ئالماس پىرى دەير،
بادە بەرمەس تاكى ئۆزلۈك جىنسى مەرھۇن بولماسا.

فانى ئۇل ۋەسل ئىستەر ئىرسەڭ، بىنەۋالىقدىن نې غەم،
بولماسۇن ھەرگىز مەتائى دۇنيىئى دۇن بولماسا.

ئەي نەۋائى، تانما، گەر دەر ئۇل پەرى مەجنۇن سىنى،
ئاشىق ئولغايمۇ پەرىغە ئۇلكى مەجنۇن بولماسا.❶

— نەۋائى.

ۋەزنى يازمىسى

بەھرى رەمەلى مۇسەممەنى مەھزۇف

فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلاتۇن فائىلۇن

—⏑— ——⏑— ——⏑— ——⏑—

❶ ئۇچىنچى دىۋان — «بەدايىئۇل-ۋەسەت»، قول يازما نۇسخا، 571-بەت.

به شمله ر

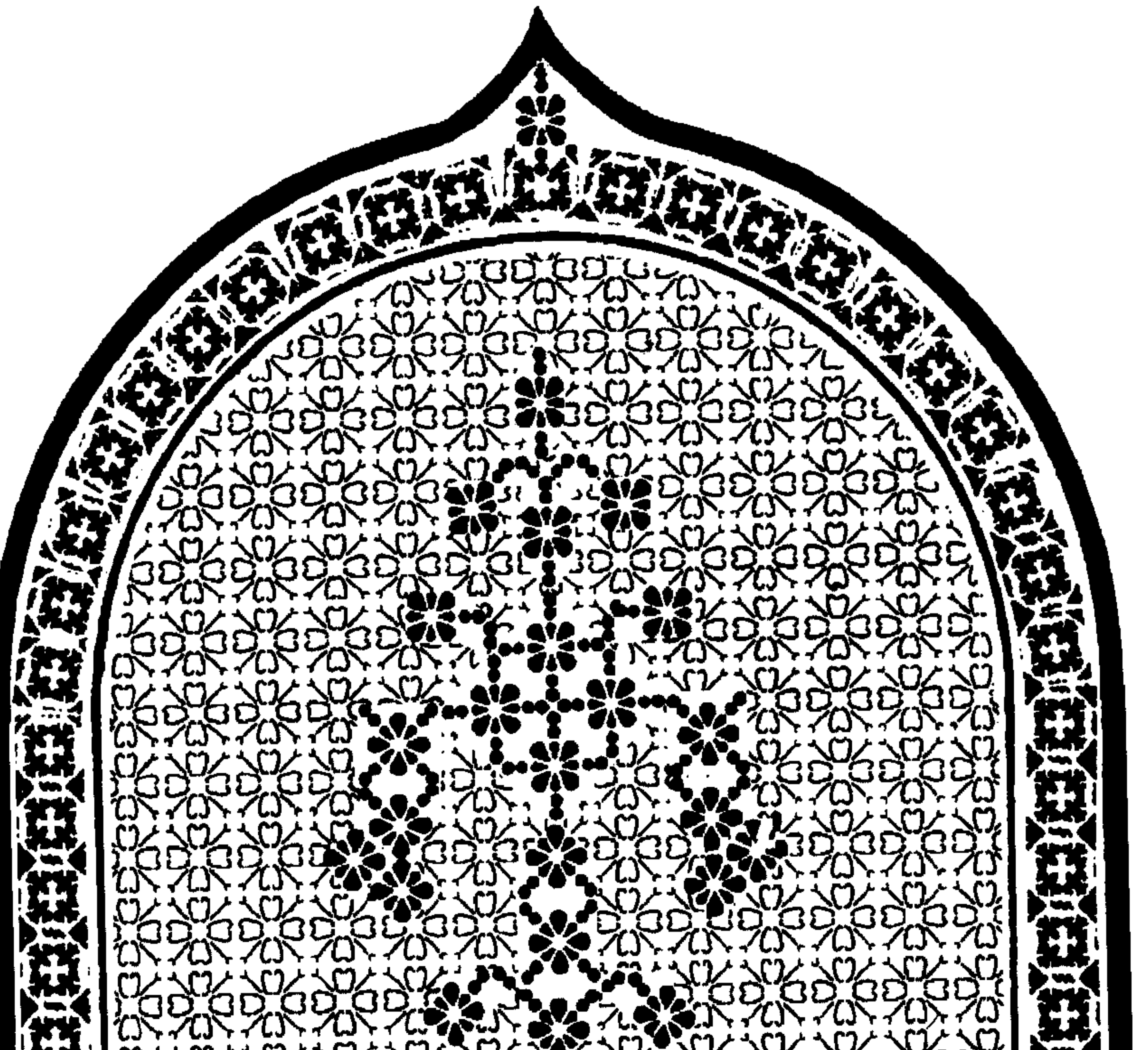

مۇندەرىجە

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

ئۆزلۈكىنى يوقاتقانلارغا .... نەۋائى (39)

تەئەززە

كەل، مەن شېرىن لېۋىڭنىڭ............ نەسىمى (40)

نۇسخە

سەن بولمىساڭ.......................... ئاتايى (42)

ئەي نىگار................................ لۇتفى (43)

كىچىك سەلىقە

لېۋىڭنىڭ خىيالىدا .... فۇتۇھى (44)

جۇدالىق تۈپەيلى .... فىراقى (45)

پىشرەۋ

ئۇنى يۈز دېمە، ئۇخوتەن................ نەۋائى (46)

مەن بىچارىنى .... زۇھۇرى (47)

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

لېۋى غۇنچە، يۈزى گۈل .... **زەللى** (48)

ئىككىنچى مەشرەب (بىرىنچى ئاھاڭ)

ئەي ساقى، بۇ ھېيت .... **ھافىز شىرازى** (49)

ئىككىنچى ئاھاڭ

سەرۋى دەرىخى ئەگەر .... **نەۋائى** (50)

چوڭ نەغمە

مۇقەددىمە

ئۆزلۈكنى يوقاتقانلارغا ئىشرەت سورۇنى لازىم بولمىغىنىدەك، خىلۋەتتە ئىبادەت قىلغۇچىلارغا چىمەن سەيلىسى ھاجەت ئەمەس.

گۈلرەڭ كىيىنگەن، قەددى-قامەتى كېلىشكەن رەناغا گىرىپتار بولغانلىقىمدىن گۈل، ياپراق، سەرۋى، ياسىمەنلەرگە كۆڭلۈمنىڭ خۇشى قالمىدى.

بالا دەشتىدە قالغان ئاۋارىلارنىڭ ھالىنى سورىماڭ، ئۇ يەردە گۈلگىمۇ، بۇلبۇلغىمۇ، تاغ قازغۇچىغىمۇ ھاجەت يوق.

تاڭ شاملى سەھەردە چېچىكىنىڭ ھىدىنى ئېلىپ كەلگەنىدى، ئالەم ئەتىر ھىدىغا تولۇپ، خوتەن ئىپارىغا ئېھتىياج قالمىدى.

يىغلىشىڭىزنىڭ سەۋەبى نېمە، دەپ سورىغانىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ماڭا دوستۇم سۇلتان ۋەيس قىران كېرەك بولدى» دېدى.

زىلەيخانىڭ گۈلشىنىنى ئىشق شىۋىرغىنى توپا-تۇپراق قىلىۋەتتى

دىمە، بۇ ئۇنىڭ قانلىق كۆينەك كىيگەن يۇسۇپكە ھاجەت بولغانلىقىدىندۇر.

جۇنۇن بازىرىدا رەسۋا بولۇشۇمنىڭ سەۋەبى شۇكى: ئۇ يەردە «ماۋۇ مەن» دېگەن سۆزگە ئېھتىياج يوقكەن، ئۆزلىكىمنى بىر تىيىنغىمۇ ئالمىدى.

مېنىڭ بۇ بىر چاڭگال ئۇستىخىنىمنى ئۇنىڭ كوچىسىغا تاشلاڭلار، چۈنكى ئىشق يولىدا شېھىت بولغانلارغا تاۋۇتنىڭمۇ، گۆرنىڭمۇ، كېپەننىڭمۇ ھاجىتى يوق.

ئەي دوست، پېقىرلەرنىڭ كۆڭلىنى ھەرگىز ئاغرىتمىغىن، چۈنكى تەڭرى دەرگاھىغا بارغاندا سەنمۇ، مەنمۇ ھاجەتسىزلەرگە ئايلىنىمىز.

ئەي نەۋائى، يار بوسۇغىسىنىڭ تۇپرىقى بولدۇڭ، ئەمدى ساڭا سەھرامۇ، شەھەرمۇ، ۋەتەنمۇ ھاجەت ئەمەس.

— نەۋائى.

تەنتەنە

كەل، مەن شېرىن لىۋىڭنىڭ گۇلقەنتىگە ئىشتىياق باغلاپ قالدىم. لىۋىڭنىڭ قەنتى ماڭا باشقىلارنىڭ گۇلقەنتىدىن ئەلا.

شېرىن لىۋىڭنىڭ قەنتىنى قەيەردە شەرھلىسەم، روھىم ئاشۇ كۇ-

لۈپ تۇرغان ياقۇت لىۋىڭنىڭ شېكىرىدىن تۇتىدەك ئۇزۇۋېلىندۇ.

شەھلا كۆزۈڭ كۆڭلۈمنى ئېلىۋېلىپلا قەسەم ئىچىدۇ، جان-دىلىم ئاشۇ ئىچكەن قەسىمىڭنىڭ كاپارىتى بولسۇن.

ئىپاردەك چېچىڭ مېنى بەنتتىن يەشتىيۇ يەنە باغلىۋالدى. ئۇنىڭ يەشكىنىگە ئاپىرىن، باغلىغىنىغا رەھمەت.

ئۇ سەرۋى بويلۇق دىلبىرىمنىڭ چېچىمۇ، قىشمۇقاپقارا، ئۇنىڭ قاشلىرىغا قۇربان بولايمۇ ياكى كۆڭۈلنى باغلىۋالغان چاچلىرىغىمۇ.

ئەي ۋائىز، تائىتىڭنى پەش قىلىپ تولا چىشمغا تەگمە، مەن بىر ئاشىق، ھەرقانداق سۆزمەنىڭ نەسىھىتىگە كىرمەيمەن.

ئەي ئىشقنى ئىنكار قىلغۇچى، ئۇنداق-مۇنداقلىرىڭنى قوي، چۈن-كى سەنمۇ ئاشىقنىڭ ئۇنداق-مۇنداقلىرىغا چۈشۈپ قالىسەن.

كۆڭۈل ئۇنىڭ چېچىنىڭ سىرتمىقىدىن قۇتۇلالمايدۇ. بىلىشىڭ كېرەككى، [كۆڭۈل] ئۇنىڭ مۇھەببىتىگە بەل باغلىغان ھەم ئۇنىڭ ئەسىرى بولۇشقا كۆز تىككەن.

نەسىمى بۈگۈن شاھلار شاھىنىڭ شەھىرىگە پادىشاھدۇر. شۇڭا ھەم ئۆزىگە ھەم شەھىرىگە بۇيرۇق بېرەلەيدۇ، ھۆكۈمنى يۈرگۈزەلەيدۇ.

—— نەسىمى.

نۇسخە

سەن بولمىساڭ ماڭا بۇ جاننىڭ كېرىكى يوق. جەننەت ۋە ھۆر-ىنىڭمۇ لازىمى يوق.

باھار يامغۇرلىرى پىراقىڭدا تۆككەن كۆز ياشلىرىمغا يېتىشەلمەيدۇ.

ئاخشاملىرى يۈزۈڭگە چۈشكەن چاچلارنى قايرىساڭ، ئاي نۇرىغا ھاجەت قالمايدۇ.

بويۇڭ سەرۋىگە، كۆزۈڭ نەرگىسكە، يۈزۈڭ گۈلگە ئوخشايدۇ، سەن بار يەردە بوستانغا ھاجەت قالمايدۇ.

ئەگەر دەريا بويلىرىنى سەيلە قىلماقچى بولساڭ، كۆزۈمگە كەل، ئۇچاغدا دەرياغا ھاجەت قالمايدۇ.

مېنى دۈشمەن بىلەن دوستلاشتۇرما، قۇترىغان ئىتقا ئىتباقارنىڭ نېمە كېرىكى.

ئاتايىغا بوسۇغاڭدىن ئورۇن بەر، ئۇنىڭغا ئايۋان-ساراي كېرەك ئەمەس.

— ئاتايى.

*   *

ئەي نىگار، جانسىز تەنىنىڭ كىرىكى بولمىغىنىدەك، سەنسىز مېنىڭ نېمە كېرىكىم.

بۇلبۇلغا گۈلنىڭ رەڭگى ئەمەس، ھىدى كېرەك، ئۇنداق بولمىغاندا باھار، باغ ۋە گۈلشەننىڭ نېمە ئەھمىيىتى.

ناز-كەرەشمىلىرىڭ بىلەن كىشىگە جاپا سېلىشنى ئادەت قىلىۋاپ-سەن. بۇنداق ناز-خۇلۇق، نەيرەڭۋازلىقنىڭ نېمە پايدىسى.

ئەگەر كىشىنىڭ مېھىر-ۋاپاسى بولمىسا، ئۇ قۇياش بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ئۇنىڭدىن نېمە چىقىدۇ.

شۇنچە ھۆسنۈڭ بىلەن قۇلۇڭ لۇتفىغا مەرھەمەت قىلمىساڭ، ئۇنىڭ نېمە ئەھمىيىتى.

— **لۇتفى.**

كىچىك سەلقە

لېۋىڭنىڭ خىيالىدا گۈلرەڭ مەي ئىچىپ مەستانە بولدۇم. سەۋدايىلىق شەھرىدە رەسۋالىق بىلەن سۆز-چۆچەك بولدۇم.

پەرى سۈپەت گۈزەللىمنىڭ لەيلىدەك جىلۋىلەنگەنلىكىنى كۆرۈپ، ياقامنى يىرتىپ، مەجنۇندەك دىۋانە بولدۇم.

ئەي گۈلۈم، جامالىڭ شېمىغا سەلكىن شامال بولۇش ئارزۇسىدا بېشىڭدىن بۇلبۇلدەك ئۆرۈلۈپ، پەرۋانە بولدۇم.

بىرسىنىڭ ئىشقىدىن يۈزمىڭ جاپا-مۇشەققەت چېكىپ ئاران ئۆزۈمنى تارتقانىدىم، ۋاھ، زۈلۈم ۋە كۈلپەتلەر بىلەن يەنە بىرسىگە گىرىپتار بولدۇم.

بېشىڭدا ئالتۇن كۇلاھنى كۆرۈپ، ئوتلۇق ئاھلىرىمدىن بېشىمغا شاھانە ئالتۇن تۇغلارنى چىقاردىم.

شەھەر خەلقىدىن ناھايىتى كۆپ مالامەتلەرنى چەككەنلىكىم ئۈچۈن، مەجنۇندەك سەۋدايىلىق باياۋانىدىن ئورۇن ئالدىم، كېيىكلەر ماڭا ھەمراھ بولدى.

قەددىم ئېگىلگەن، كۆزۈم نەملىك، ياشلىرىمنى تۆككەن ھالدا، ۋاپا قۇشىنى تۇتۇش ئۈچۈن دان ۋە تۇزاققا ئايلاندىم.

ئەي قارا كۇكۇللۇق يار، ئىشقىڭ ئوقى تېنىمنى جاراھەتلەندۈردى. تووۋا، چېچىڭنىڭ سەۋداسىدىن گويا تاغاقىلا ئوخشاپ قاپتىمەن.

يۈرىكىمگە تامغىدەك چۈشكەن ئىشقىڭ داغلىرىنى مال-دۇنيادەك ئاسراپ، ئىچ-ئىچىدىن چاك كەتكەن ۋەيرانىغا ئوخشاپ قالدىم.

ئەي شاھ، قولۇڭ فۇتۇھىغا شېرىن سۆزۈڭنى تەقدىم قىل، لېۋىڭ-نىڭ ئارزۇسىدا گۈلرەڭ شاراب ئىچىپ كەيپ بولۇپ قالدىم.

— فۇتۇھى.

*　　*

جۇدالىق تۇپەيلى جېنىم تېنىمدىن چىقاي دېدى، ئۇنىڭغا جېنىم، بايلىقىم، بەلكى ئىمانىم نىسار بولسۇن.

تىرىكلا بولىدىكەنمەن ئىشىكىڭگە قۇللارچە باش قويىمەن، قېنىم-نى تۆكىسەڭمۇ مەيلى، ئەمما مەرھەمەت قىلىپ، يەردىن بېشىمنى كۆتەر.

گۈليۈزۈڭنى سېغىندىم، ئۇنى بىر دەم كۆرۈشكە ئىنتىزارمەن. تاڭدا چەككەن ئاھۇ-پىغانىم بۇلبۇلنىمۇ ئۆرتەيدۇ.

بۇ دۇنيادا سەندەك پەرىۋەشنى ئۇچراتمىدىم، يۈزۈڭگە تەلمۈرۈپ جان بېرىش—بىردىنبىر ئارمىنىمدۇر.

لېۋىڭگە شېرىنلىكتە قەن-ناۋاتمۇ تەڭلىشەلمەيدۇ، نازاكەتلىكتە قو-لۇڭغا خانىنىڭ قىزىمۇ سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدۇ.

كۆزۈڭنىڭ قارىلىقى يەتمىگەندەك ئۈستىگە يەنە سۈرمە تارتىپسەن. شاھلارچە ئىلتىپات قىلىپ مېنى ئۆلتۈرەي دەپسەن.

ئەي گۈزەل رەنا، سەن گۈزەللەر شاھى بولغىنىڭ ئۈچۈن، ئۇزاق-تىن بۇيان مەن ساڭا شەيدا.

— فىراقى.

پېشرۋ

ئۇنى يۈز دېمە، ئۇ خوتەن گۈلزارى، ئۇنى مېيىق دېمە، ئۇ تاتار ئىپارى.

كۆزى ئۆلتۈرسە، لېۋى جان بېغىشلايدۇ، بۇ ئاجايىپ ئىشقۇ، ئۇنىڭدىن مەقسىدى نېمە؟

«چېچىڭ مېنى باغلىۋالدى» دېسەم، ئۇ: «ئەي مىسكىن، بۇ تېخى چېچىمنىڭ بىر تال قىلى» دېدى.

سۆزىنىڭ ئىنتايىن شېرىن بولۇشى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس، چۈنكى بۇ ئۇنىڭ شېكەر ياغدۇرغۇچى ياقۇت لېۋىدىن چىققان.

جېنىم زىناقلىرىڭدىكى خالنى ئۇغۇرلايمەن دەيدۇ، بابىل زىندانىغا چۈشكەن ئەييارمىكىنە بۇ.

كۆڭۈل ئۆزلۈكىنى بىر جامغا ساتتى، ئۇ بەلكى پانا مەيخانىسىنىڭ خۇشتارى بولسا كېرەك.

«ئەي قىزچاق، نەۋائىغا رەھىم قىلغىن» دېسەم، ئۇ كۈلۈپ كېتىپ: «قانداق ھاياسىز قېرى بۇ» دېدى.

— نەۋائى.

* *

مەن بىچارىنى ھەممىدىن مەھرۇم قىلىپ، ئۆزۈڭنىڭ ئىشقىدا رەسۋايى ئالەم قىلغىن.

جىگرىم قانلىرىدىن ئېقىن ھاسىل بولدى. ئۇقۇڭنى، جېنىمدا ئۆسۈۋاتقان سەرۋى قىلغىن.

ئۇقۇڭغا كۆكسۈمنى نىشان قىلىپ بەردىم. سەنمۇ ئۇنىڭغا قوشۇما قاشلىرىڭنى كامان قىلغىن.

جېنىم قۇشى پەرۋاز قىلماقچى بولىۋاتىدۇ. ئۇنى ماكانسىزلىققا قارىتىپ ئۇچۇرغىن.

ساڭا جاھان ۋە جېنىمنى چاچقۇ قىلاي، ئۇنى قوبۇل قىل، جېنىمنىڭ قەستىگە چۈشكىن.

مېنى كۆز نۇرۇڭ بىلەن تاكى قىيامەتكىچە مەست قىلغىن.

زۇھۇرى سېنى بىر دەم ئېسىدىن چىقارغىدەك بولسا، شۇ گۇناھى ئۈچۈن قولۇڭنى قېنىم بىلەن بويىغىن.

— زۇھۇرى.

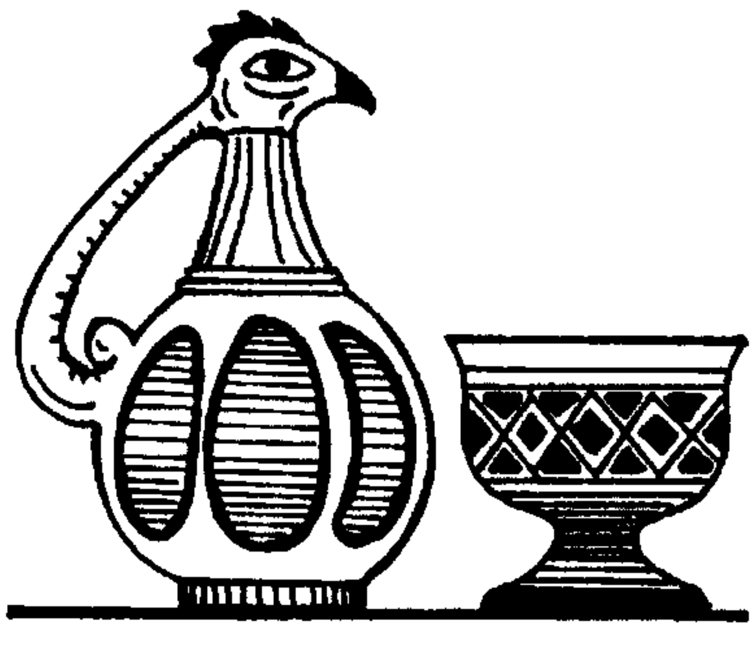

مەشرەب

بىرىنچى مەشرەب

لېۋى غۇنچە، يۈزى گۈل خامىندەك نىگارىمغا كۆڭلۈم بۇلبۇل بولدى.

بېشىڭدىكى ھالقا-ھالقا كوكۇلا چاچلىرىڭنىڭ بىرەر مويىغىمۇ ئازار بەرمە، چۈنكى ئۇ جان رىشتىسىدۇر.

چىن بىلەن ماچىن قوشۇنى بىر-بىرىگە ھۇجۇم قىلغاندەك، ئۇنىڭ ئىپاردەك مىيىقلىرى بىلەن سۇمبۇل چاچلىرى ئارىلىشىپ كېتىپتۇ.

ئەي نىگار، مېنىڭ ئىشقىم بىلەن سېنىڭ ھۆسنۈڭ ئىلاجىسىز ھالدا بىر-بىرى بىلەن ئۈستۈنلۈك تالىشىپتۇ.

خۇمارىم تۇتۇپ، جېنىم لېۋىمگە كېلىپ قالدى، قېنى ساقى، قېنى جام، قېنى مەي؟

كابۇل گۈزەللىرى سېھىرلىك، شوخ تۈرك قىزلىرىنى كۆرگىنىدە رەشك قىلىدۇ.

مۇناپىقلارغا بۇ مەيداندا تىلىم زۇلپىقار، ئەقلىم دۇلدۇلدۇر.
زەللىلى شېئىرلىرىنى ئاڭلىغان چىمەنلىكتىكى سەھەر قۇشلىرى پەرياد كۆتەردى.

— زەللىلى.

ئەگىنچى مەشرەب

بىرىنچى ئاھات

ئەي ساقى، بۇ ھېيت ھەم گۈل پەسلى، قېنى قەدەھ كەلتۈر، كىم گۈل پەسلىدە قەدەھسىز، مەيسىز ئۆتكەن.
ئاشىقلارغا كۆڭۈل بويى نەسىھەت قىلغۇچى ئۇ تەقۋادار ۋائىزنى بۈگۈن تالادا مەست ھالىتىدە ئۇچراتتىم.
ئاشىق بولساڭ ئىككى كۈنلۈك گۈل ۋاقتىنى غەنىمەت بىل، ئاددىي شاھدان گۈلنى بولسىمۇ تېپىپ، كۆڭلۈڭنى خۇش قىل.
ئەي دوستلار، گۈل پەسلى ئۆتۈپ كېتىۋاتىدۇ، نېمىشقا يارسىز، نەغمە-ناۋاسىز، مەيسىز بىخۇد ئولتۇرۇسىلەر؟
تاڭ پەيتىدىكى سورۇندا ئەڭ گۈزەل كۆرۈنىدىغىنى ساقىنىڭ جامىدىكى شارابتا ئەكس ئەتكەن چېھرىسىدۇر.

سازەندە نەغمە چالسا، دىلبەر ناۋا قىلسا، مانا بۇ ھاپىز ئۈچۈن شاھزادىلەر بەزمىسىدۇر.

— **ھافىز شىرازى** (زىلەيخا بېگىم تەرجىمىسى).

ئەلىشىر ناۋائى

سەرۋى دەرىخى ئەگەر تۈز بولمىسا، ئۇنى ئوتقا سېلىۋەت، گۈلنىڭ رەڭگى ئەگەر گۈلگە لايىق بولمىسا، ئۇنى شامالغا سورۇۋەت.

ئاھىم بورىنى غەم تۈنىدە ھىجران تېغىغا ئۇرۇلىدۇ، بۇ تاغ تاڭ ئاتقىچە تۈزلەڭلىككە ئايلىنىپ كەتمىسە ياخشى بولاتتى.

تەلۋىلىك كېسىلىم بارغانسېرى كۈچىيىپ كېتىۋاتىدۇ، ئەگەر ئاشۇ پەرى ئىشقىدا دەردىم كۈندىن-كۈنگە ئېغىرلاشمىسا ئۇنداق بولماس ئىدى.

ئەتىلىككە ئۆلتۈرمەن دەپ ۋەدە قىلىۋېدىڭ، ئەگەر كۆڭۈل بۇ ياخشىلىقىڭدىن خۇش بولمىسا، ھازىرلا ئۆلتۈرۈۋەت.

ئەي شەيخ، مەيخانىچى سوپىلىق پەرىجىسىنى گۆرۈگە ئالمايدۇ، ياكى شەخسىيەت گۆرۈگە قويۇلمىغىچە شاراب بەرمەيدۇ.

ۋىسالغا يېتىمەن دېسەڭ ئۆزلۈكۈڭنى يوقات، يوقسۇللۇقتىن نېمە غەم، بۇ پەسكەش دۇنيانىڭ مال-مۈلكى يوقالسا يوقالمامدۇ.

ئەي نەۋائى، ئۇ پەرى سېنى مەجنۇن دېگەن بولسا ئۇنىڭدىن تېنىۋالما، چۈنكى مەجنۇن بولمىغان كىشى پەرىگە ئاشىق بولامدۇ.

— نەۋائى.

لۇغەت

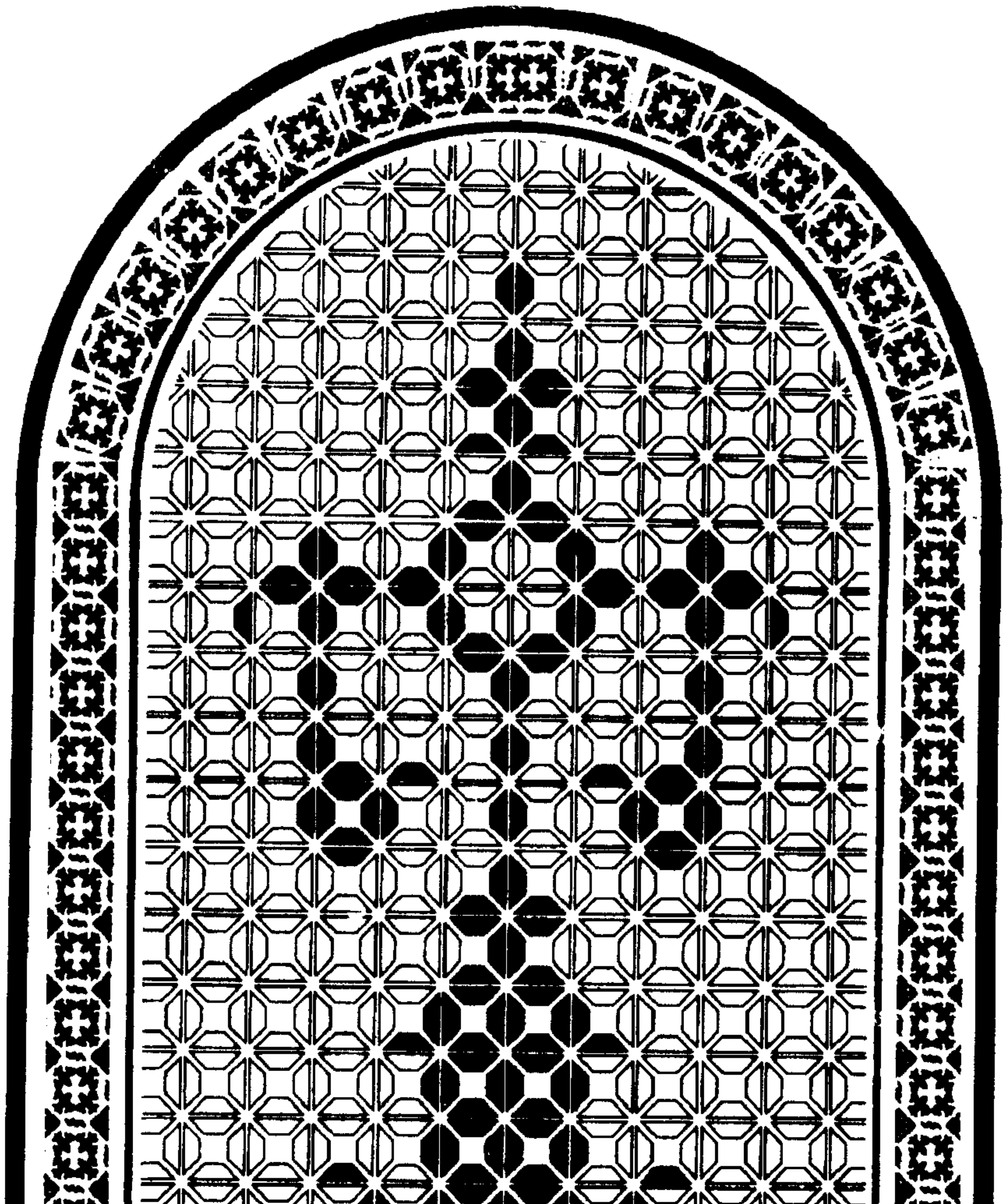

ئا

ئايرۇ ئايرىم، ئۆزگە، بۆلەك، باشقا؛ ئايرىلغان.

ئە

ئەبر بۇلۇت؛

ئەبرى بەھار، ئەبرى بەھاران، ئەبرى نەيسان — باھار بۇلۇتى، باھاردىكى بۇلۇت.

ئەبسەم چىرايىنى تۈرگەن، چېھرىسى تۈرۈلگەن، پەردىشان.

ئەسرۇ ناھايىتى كۆپ، ئارتۇق، تالاي، نۇرغۇن؛ ئىنتايىن، بەك، تولىمۇ، بەكلا.

ئەسرۇك مەست، كەيپ؛

ئەسرۇكلۇك — مەستلىك، بىھۇشلۇق؛

ئەسرۇك نىشان — مەستخۇش، كەيپ بولۇپ قالغان؛ مەستانە، ھوشسىز

ئەفسانە 1) ھېكايە، نەقىل، داستان؛ 2) خىيالىي، ئويدۇرما، ئەمەلىيەتتىن يىراق سۆز.

ئەنجۇمەن يىغىلىش، مەجلىس، بەزمە.

ئەھل ئىگە، ساھىب؛ تېگىشلىك؛

ئەھلى دىل — پاكىزە كىشىلەر؛

ئەھلى فەنا — پانىي بولغانلار، يوقالغانلار، ئۆزلۈكىنى يوقاتقانلار.

ئەيۋان ئالدى ئوچۇق ئېگىز بىنا، قەسىر، ئالىي ئىمارەت.

ب

بادە مەي، شاراب، ئىچىملىك.

بائىس سەۋەب، سەۋەبچى؛ باھانە.

بەشەر ئادەم، كىشى، ئىنسان.

بەند 1) غۇل، كىشەن؛ 2) بوغۇم؛ 3) قاماق، تۇتقۇنلۇق؛ 4) باغلىنىش، باغلىنىپ قېلىش؛ 5) توختاپ قېلىش؛ ئىشى ئىلگىرى كەلمەسلىك؛ 6) چىگىش، چىگىشلەشكەن.

بىھىشت جەننەت؛ ئەڭ گۈزەل باغ.

پ

پەرتەۋ نۇر، شولا، پارلاقلىق، يورۇقلۇقنىڭ تەسىرى.

پەرىۋەش پەرىگە ئوخشاش، گۈزەل.

پەند ئۆگۈت، نەسىھەت.

پەيكەر 1) ھەيكەل، جىسىم، گەۋدە؛ 2) سۈرەت، رە-سىم؛

پەرى پەيكەر — پەرى سۈرەتلىك، گۈزەل.

پەيۋەستە 1) ھەمىشە، دائىم، ئۈزلۈكسىز؛ 2) ئۇلاشقان، تۇتاشقان،

پەيۋەستە ئەبرۇ — ئۇلاشماقاش، قوشۇماقاش.

پەيۋەند سۆز بىرىكمىسىدە: 1) ئۇلىنىش؛ 2) مەجھۇل م: بالا، پەرزەنت دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ:

چارە پەيۋەند — چارە قىلغۇچى؛

فەسانە پەيۋەند — ھېكايە ئېيتقۇچى، داستانچى؛

جان پەيۋەند — جانغا باغلانغان، ئۇلانغان، بالا، پەر-زەنت؛

پەيۋەند ئولماق — ئۇلانماق، باغلانماق.

پۇر تولا، كۆپ، تولۇپ تاشقان؛

پۇرفەن — ھىيلىگەر، نەيرەڭۋاز؛

پۇرنەم — ھۆل، سۇلۇق؛ ياشقاتولغان، ياش تۆككەن.

پىش 1) ئالدى، ئالدىن، ئىلگىرى؛ 2) كۆز-كۆز، پەش (قىلماق)؛

پىش ئەيلەمەك — پەش قىلماق، كۆز-كۆز قىلماق.

پىرەھەن (پىراھەن) كۆينەك.

ت

تالى مەجنۇن مەجنۇنتال.

تەلبە سارالڭ؛ تەلۋە، خۇدىنى بىلمەيدىغان.

تەھسىن ئاپىرىن ئېيتىش، تەقدىرلەش، ماختاش.

تۇررە كوكۇلا، ئۆرۈلگەن چاچ؛ چاچنىڭ چىگىلىكى، بۇدرىسى.

تىير ئوق، يانىڭ ئوقى؛

تىيرى ئىشق— ئىشق ئوقى، مۇھەببەت ئوقى.

ج

جۇنۇن ئەقىلدىن ئېزىش، سەۋدايىلىق.

جويبار دەريا، ساي، كاتتا ئېقىن.

جىلۋە 1) پارلاقلىق، يالتىراقلىق؛ 2) ئۆزىنى گۈزەل ۋە نۇرانە سۈرەتتە كۆرسىتىش، غەمزە بىلەن كۆرۈنۈش.

چ

چاك 1) يىرتىق، يېرىق يىرتىلغان؛ 2) يارا، جاراھەت.

چەرا I ئوتلاش؛ ئوتلاق.

چەر II 1) نېمە ئۈچۈن، نېمىشقا، نېمە سەۋەبتىن؛ 2) قانداق، نېمانداق.

چەند 1) بىر ئاز، بىر قىسىم، ؛ 2) نەچچە، قانچە؛ 3) ھەسسە، ئۈلۈش.

چۈن(چۈ) 1) ئوخشاش، كەبى، مەسەللىك؛ 2) مادامىكى، ۋاقتىكى، قاچانكى؛ 3) شۇنچە، شۇ قەدەر، شۇنچىۋالا؛

چۈنۇچەرا — بەس-مۇنازىرە، ئىختىلاپ، جېدەل ماجىرا، تالاش-تارتىش، نىزا.

خ

خاك 1) تۇپراق؛ 2) يەر يۈزى.

خاكستەر كۈل.

خانۇمان ئۆي-جاي ۋە ئۆي جاھازلىرى.

خەممار ئىچىملىك ياسىغۇچى؛ ئىچىملىككە بېرىلگەن.

خۇبان ياخشىلار؛ چىرايلىق، گۈزەل كىشىلەر؛ دۇرۇس، يېقىملىق ئادەملەر.

خۇرشىد قۇياش كۈن.

خىرقە شەيخ ۋە دەرۋىشلەرنىڭ مەخسۇس ئۇست كىيىمى، جەندە.

خىلۋەت 1) خالىي، ئادەمسىز ئورۇن؛ 2) كىشىلەردىن ئايرىلىپ، تائەت ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇش ئورنى، ئەلدىن پىنھان ئولتۇرۇپ مەخسۇس ئىبادەت قىلىدىغان جاي.

خىلۋەت نىشىن — خىلۋەتتە ئولتۇرغۇچى، دۇنيادىن ئالاقىسىنى ئۈزۈپ، ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغۇچى.

د

دەير 1) بۇتخانا؛ 2) مەجھۇل م: مەيخانا؛ 3) دۇنيا.

دۇداغ لەۋ.

دۇن 1) پەس؛ 2) پەسكەش، رەزىل.

دىلرەبا دىلنى تارتقۇچى، جەزىبىلىك، سۆيۈملۈك.

دىۋانە ھوشىدىن ئايرىلغان، ئەقلىدىن ئازغان، سەۋدا-يى.

ر

رەھن گۆرۈ، رەنە، بارىمتاي.

رەئنا 1) گۈزەل، چىرايلىق، يېقىملىق؛ 2) گۈلرەنا ناملىق گۈل.

رىشتە يىپ، تاناب.

ز

زەر ئالتۇن، تىللا، زەر.

زەررىن زەرلىك، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن؛
زەررىن ئەلەم — ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن تۇغ، بايراق.

زەنەخدان ئىڭەك، ساقاق.

زۇلف چاچ، كوكۇلا.

زۇلفىقار ئەلىنىڭ ئىككى بىسلىق قىلىچى (ئۆتكۈرلۈكتە شۆھرەت قازانغان قىلىچ).

زۇھۇر پەيدا بولۇش، كۆرۈنۈش، زاھىر بولۇش.

س

ساغەر جام، قەدەھ، شاراب پىيالىسى، مەي قەدىھى.

سالىم ساق، سالامەت، ساغلام؛ ئامان.

سەبۇھ 1) تاڭ پەيتىدە ئىچكەن ئىچىملىك؛ 2) ئەتە، تاڭلا.

سەرۋ 1) تۈپتۈز ئۆسۈدىغان، قىشمۇ ياز ياپيېشىل تۇرىدىغان، خۇش پۇراق، چىرايلىق بىر خىل دەرەخ؛ 2) مەجھۇل م: يارنىڭ قەددى-قامىتى، يار.

سەرۋى رەۋان — گۈزەل يۇرۇشلۇك نازىنىن، چىراي-لىق ماڭغۇچى مەھبۇب.

سەگ ئىت.

سەگبان ئىتباقار.

سەمۇم ھالاكەتلىك ئىسسىق شامال، كۆيدۈرگۈچى شا-مال.

سەۋت I قامچا.

سەۋت II تاۋۇش، ئاۋاز، شاۋقۇن؛ ئاھاڭ، كۈي، مۇ-قام.

سەۋدا I 1) كۈچلۈك ھاياجان، بىرىلىش؛ ئىشق، شەيدا-

لىق؛ 2) خىيال؛ 3) ساراڭلىق، تەلۋىلىك، تەنتەكلىك، ؛ ئىستەك، ھەۋەس، ئارزۇ.

سەۋدا II سودا-سېتىق، ئالدى-ساتتى.

سەۋگەند قەسەم، ئانت؛ ۋەدە.

سۇد I پايدا، بەھرە، نەپ.

سۇد II سۆز بىرىكمىسىد: «سۇركەش، سۇرتۇش، ئىشقىلاش» قاتارلىق مەنىلەردە كېلىدۇ.

ستەم زۇلۇم، ھەقسىزلىق، جەبىر-جاپا، سىقىلىش.

سرىشك كۆز يېشى.

ش

شانە تاغاق، چاچ تاغىقى.

شەككەربار شېكەر ياغدۇرغۇچى؛ مەجھۇل م: شېرىن سۆزلۈك.

شەھرىيار بۈيۈك پادىشاھ، خاقان.

شەيدا سۆيگۈ تۇپەيلىدىن سەۋدايى بولغان، ھەددىدىن تاشقىرى گىرىپتار، مەپتۇن، ئاشىق.

ف

فەن 1) بىلىم، ئىلىم، پەن؛ ھۈنەر؛ سەنئەت؛ 2) ھىيلە، نەيرەڭ.

فۇتۇھ 1) ئېچىلىش، كۈشايىشلىق؛ 2) ئۇتۇق، غەلى-بە.

فۇرۇغ يالتىراش، يورۇقلۇق، شولا، رۇشەنلىك، نۇر.

فىگار جاراھەت، يارا؛ جاراھەتلىك، يارىدار.

ق

قەتل ئۆلتۈرۈش؛
قەتل ئەتمەك (ئەيلەمەك) — ئۆلتۈرمەك، سويماق؛
قەتل ئەھلى — ئۆلتۈرۈلگۈچى، ئۆلتۈرۈلگەن كىشى-لەر؛
قەتلى ئام — ئومۇمىي قىرغىن، قىرغىنچىلىق، قا-را-قويۇق ئۆلتۈرۈش.

ك

كافىر 1) رەھىمسىز، زالىم؛ رەھىمسىز يار، تاشيۈ-رەك مەھبۇب؛ 2) قارا تۈس، قارا رەڭ؛
كۆزى كافىر — قارا كۆز.

كەففارەت قىلىنغان گۇناھنى يۇيۇش ئۈچۈن بېرىلىدىغان بەدەل.

كەمان كامان، ياي، ئوقيا.

كەمەند 1) سىرتماق، سالما، ئوۋچىلىقتا ئىشلىتىلىدى-غان ئارقان؛ قاپقان؛ 2) قارا تۈس، قارا رەڭ؛

كۇفر زۇلف — قاپقارا چاچ.

كۇلاھ (كۇلەھ) 1) كۇلاھ، باش كىيىمى؛ 2) مەجھۇل م: تاج.

كۇلاھى زەر — ئالتۇن كۇلاھ، تاج.

گ

گەزەك I مەي ئىچكەندە ئارقىدىن يېيىلىدىغان ئاز مىقدار-دىكى تاماق ياكى تاتلىق-تۈرۈم، زاكۇسكا.

گەزەك II يارنىڭ سوغۇق تېگىپ قىزىرىشى.

گۇلگۇن گۈلرەڭ، قىزىل،

گۇلگۇن پۇش — گۈلرەڭ كىيىنگەن، قىزىل كىيىم-لىك.

ل

لامەكان ماكانسىز، جايسىز، بوشلۇق.

لەفز سۆز، ئىپادە، تىل.

لەئل 1) ياقۇت؛ 2) يارنىڭ قىزىل لېۋى، قىپقىزىل لەۋ.

م

ماھ (مەھ) ئاي؛

ماھى تابان — پارلاق ئاي، تاۋلىنىپ تۇرغان گۈزەل.

مەتائ مال، ئەشيا، ماتا.

مەتلەب تەلەپ قىلغۇچى، ئىستىگۈچى، ئارزۇ قىلغۇچى، تەلەپلەر.

مەجنۇن 1) سەۋدايى، ئەقلىدىن ئازغان؛ مەپتۇن، ئاشىق؛ 2) «لەيلى-مەجنۇن» داستانىدىكى باش قەھرىمان قەيسىنىڭ لەقىمى.

مەرھۇن گۆرۈگە قويۇلغان، رەنىگە قويۇلغان، بارىمتاي قىلىنغان.

مەستانە مەستلەرچە، كەيپلىك، خۇدىنى يوقاتقان.

مەلالەت مالاللىق، كۆڭۈلگە يەتكەن ئېغىرچىلىق، سىقىلىش، ھارغىنلىق.

مەلىك پادىشاھ، خان، ھۆكۈمدار.

مەۋزۇن 1) ئۆلچەنگەن، ئۆلچەملىك؛ 2) تۈزۈلۈشى كېلىشكەن، چىرايلىق؛ 3) ۋەزنىگە سېلىنغان، ۋەزىنلىك (شېئىردا).

مۇئەتتەر ئەتىر ھىدى كېلىپ تۇرىدىغان، خۇشپۇراق، خۇشبۇي ھىد تارقىتىپ تۇرغۇچى.

مۇترىب 1) چالغۇچى، سازەندە، ناخشىچى؛ 2) مەجھۇل م: زۆھرە (ۋېنېرا) پىلانېتىسى.

مۇرغ قۇش، پەررەندە؛ 2) توخۇ.

مۇساھىب ھەمسۆھبەت، دوست، ئۈلپەت.

مۇشتاق ئىشتىياقمەن، مەپتۇن، بېرىلگەن، ئاشىق.

مۇشك 1) قارا رەڭلىك، خۇش پۇراق ماددا، ئىپار؛ 2) مەجھۇل م: چاچنىڭ قارىلىقى ۋە ھىدى؛ كۆز-قارچۇقى؛ 3) تۇم قارا، قاپقارا؛

مۇشكى خوتەن—خوتەن كېيىكىنىڭ كىندىكىدىن ئې-

لىنىدىغان ئەڭ ساپ ۋە ئەڭ خۇش پۇراق ئىپار.

مۇل مەي ، شاراب، ئىچىملىك.

مىسكىن بىچارە، زەئىپ، چۈشكۈن، ھالسىز.

ن

نافە ئىپار، مۇشك.

نافەئى تاتار — تاتار مۇشكى، ساپ ۋە خۇش بۇي ئىپار.

نەرگىس 1) چېچەكى كۆزگە ئوخشايدىغان بىر خىل گۈل، نەغەز گۈلى(بوتاكۆز گۈلى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ؛ 2) مەجھۇل م: كۆز.

نەيسان باھار، ئاپرىل ئايلىرى؛

نەيسان زۇلالى — باھار يامغۇرى.

نىسار چېچىش، چاچقۇ (ھۆرمەتلىك كىشىلەرنىڭ بېشىدىن گۈل تەڭگە — تىللا چېچىش).

نىشىن سۆز بىرىكمىسىدە: ئولتۇرغۇچى، ياشىغۇچى دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ؛

سەھرا نىشىن — سەھرادا ياشىغۇچى.

نىگار 1) رەسىم، سۈرەت، تەسۋىر؛ 2) مەجھۇل م: گۈزەل مەھبۇب، يار.

ھ

ھاسىل 1) ئۈنۈم، ھاسىلات، نەتىجە؛ 2) خۇلاسە؛

هاسلى كەلام — دىمەك، سۆزنىڭ قىسقىسى، خۇلاسىسى.

هافىز 1) ساقلىغۇچى، مۇھاپىزەت قىلغۇچى؛ 2) قۇرئاننى يادقا بىلگەن كىشى؛ 3) تۈرلۈك ئاھاڭلاردا ناخشا ئېيتقۇچى.

هامۇن كەڭ ۋە تەپتەكشى دالا، قىر، سەھرا، تۈزلەڭلىك.

ھەبىب سۆيۈملۈك، دوست؛

ھەبىبۇللا ھ — ئاللانىڭ دوستى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا بېرىلگەن سۈپەت.

ھۇر I 1) ئەركىن، ئازادە؛ 2) پاكىزە.

ھۇر II 1) شەھلا كۆز، گۈزەل، جەزبىلىك قىزلار؛ 2) جەننەتتىكى گۈزەل قىزلار، ھۇرلەر؛

ھۇرى رىزۋان — جەننەتتىكى گۈزەل قىزلار، ھۇرلەر.

ئۆ

ئۆزلۈك مەنلىك، شەخسىيەت، ئۆزلۈك، خۇسۇسىيەت.

ئۇ

ئۇممان ئەرەبىستاندىكى بىر دېڭىزنىڭ نامى، ئۇممان دېڭىزى.

ۋ

ۋالە بىرلىگەن، مەيتۇن، ھەيرانلىقتا قالغان.

ۋائىز ۋەز ئېيتقۇچى، پەند-نەسىھەت قىلغۇچى.

ئى

ئىشۋە ئاياللارنىڭ نازى، مەپتۇن قىلغۇچى ھەرىكەتلىرى.

ئىنايەت مېھرىبانلىق، ياردەم، ئىلتىپات، بېغىشلاش.

ئىھسان ياخشىلىق، ھەدىيە، ئىنئام، بىرەر نەرسىنى بېغىشلاش.

ئمزاھاتلار

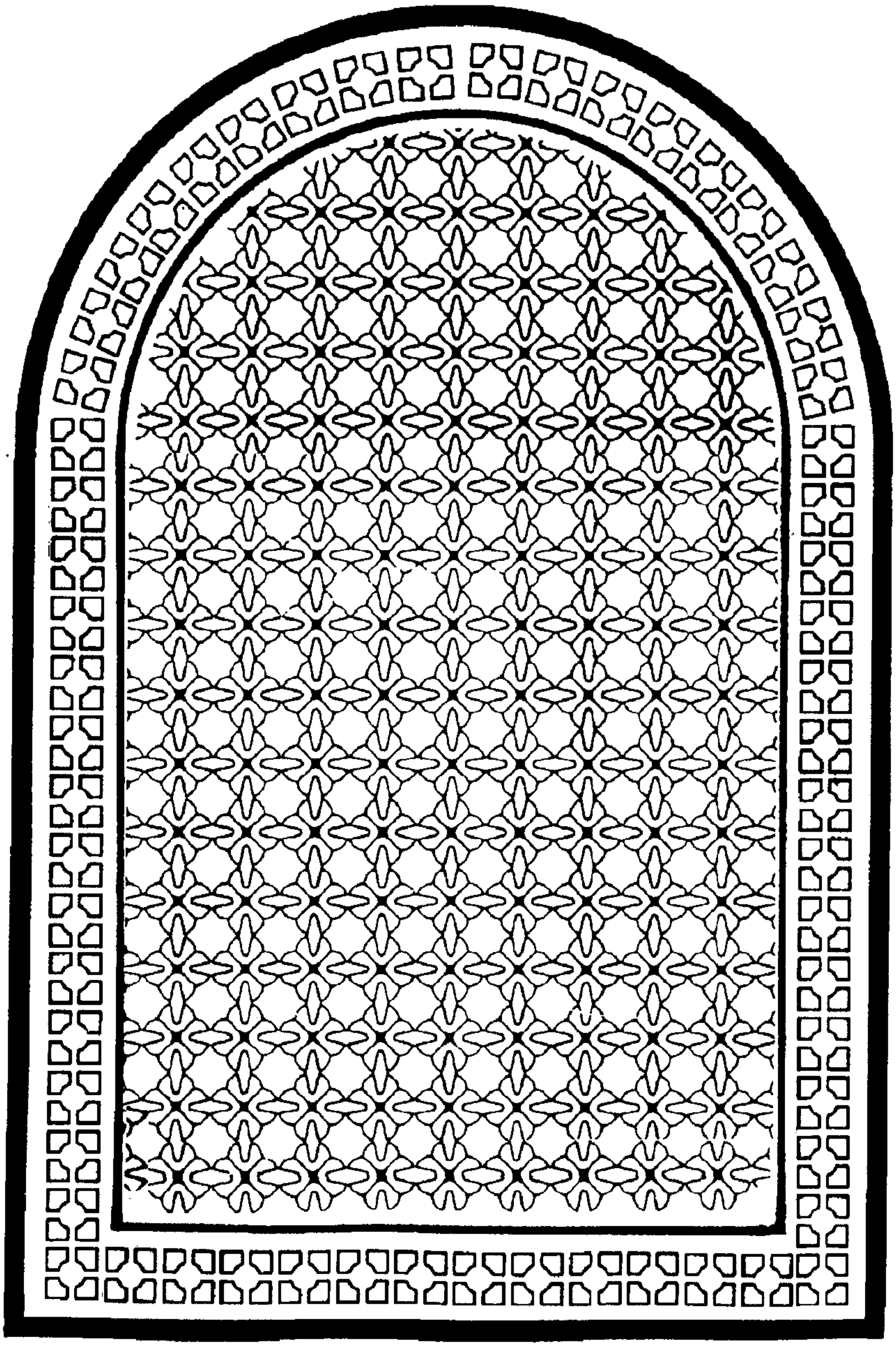

ئا

ئابى چەشمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئەڭ ئاخىرقى مۇزىكا بۆلەكلىرىنىڭ نامى؛ 2) كۆز يېشى مەنىسىدە.

ئابىھەيات، ئابىھەيۋان، ئابى زىندەگانى ئەبەدىي ھاياتقا سەۋەب بولغان ھاياتلىق سۈيى (دەپ تەبىر بېرىلگەن). رىۋايەتلەرگە قارىغاندا ئۇنى ئىچكەن كىشى ئەبەدىي ياشايدۇ دەپ ھېسابلانغان سۇ، تىرىكلىك سۈيى، ھاياتلىق سۈيى. بۇ سۇ قانداقتۇر بىر بۇلاقتىن چىقىدۇ دەپ پەرەز قىلىنغانلىقتىن **چەشمەئى ھەيۋان** ھەمدە بۇ سۇ خىزىر پەيغەمبەرگە مۇيەسسەر بولغان دېيىلىپ **خىزىر سۈيى** دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

ئادەم ئىنسان، دەسلەپكى ئىنسان ۋە دەسلەپكى پەيغەمبەر. تەڭرى دەسلەپكى ئىنسان بولغان ئادەمنى، كېيىن ھەۋۋانى ياراتقان، بۈگۈنكى ئىنسانلار ئۇلاردىن تۆرىلىپ كۆپەيگەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئالىمۇل-غەيب غايىبلىق سىرلىرىنى بىلگۈچى؛ كۆچمە م: تەڭرى.

ئاياقچى، تامسە تۇت توقۇز بۇ شاھلار ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزۈلۈدىغان تەنتەنىلىك مۇراسىملار ۋە بەزمىلەرنىڭ قائىدە-تەرتىپلىرىدىن بىرى بولۇپ، مەي ئىچكەندە ھەربىر كىشىنىڭ تولۇق ئىچىشى تەلەپ قىلىنىدۇ. مەي ئىچىلگەندىن كېيىن ساقىغا قايتۇرۇلغان ھەربىر قەدەھنى ساقى دۈم قىلىپ تەكشۈرىدۇ. بۇ چاغدا قەدەھتىن بىرەر تامچە يەرگە تېمىپ قالغىدەك بولسا، ساقى جازا سۈپىتىدە ئارقا-ئارقىدىن توقۇز قەدەھ تۇتىدۇ:

«مۇغەننى، بىر نەۋائى تۈز، نەۋائى، نەغمەئى كۆرگۈز،
ئاياقچى، تامسە تۇت توقۇز، كى دارايى زەمان كەلدى.»

— نەۋائى.

ئە

ئەبباسخان (شاھ ئاbباس) «غەرىب-سەنەم» داستانىدىكى مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى، سەنەمنىڭ ئاتىسى.

ئەبدۇررەشىدخان (1520—1569) XVI ئەسىردە ياشاپ ئىجادىي پائالىيەت ئېلىپ بارغان مەشھۇر دۆلەت ئەربابى ۋە مۇتەپەككۇر شائىر. يەكەننى پايىتەخت قىلغان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئوغلى، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئىككىنچى سۇلتانى. «رەشىدى» تەخەللۇسى بىلەن ئاجايىپ لىرىك شېئىرلار يازغان. ئەبدۇررەشىدخان دەۋرىگە كەلگەندە ئۇيغۇر كلاسسىك مۇزىكىسى «ئون ئىككى مۇقام» رەتلىنىپ سىستېمىلاشقان مۇزىكا ھالىتىگە كەلگەن.

ئەتتار 1) ئۇپا، ئەڭلىك، ئەتىر ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش خۇش پۇراقلىق دورا-دەرمەكلەرنى ساتقۇچى؛ 2) «مەنتىقۇت-تەير» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنىڭ مۇئەللىپى فەرىدۇددىن ئەتتارنىڭ لەقىمى.

ئەجەم 1) ئەرەب بولمىغان خەلقلەر ۋە مەملىكەتلەر (كۆپىنچە ئىران مەملىكىتى ۋە خەلقىگە قارىتا ئېيتىلىدۇ)؛ 2) تۇردى ئاخۇن ئاكا ئېلىپ كەلگەن «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى يەتتىنچى مۇقامنىڭ نامى.

ئەزرائىل دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە ئادەملەرنىڭ جېنىنى ئالىدىغان پەرىشتە، ئەجەل پەرىشتىسى، (تۆت مۇقەررەب پەرىشتىنىڭ بىرى).

ئەشرەقەت مىن ئەكسى شەمسىل-كەئسى ئەنۋارۇل-ھۇدا
«قۇياشتەك يورۇپ تۇرغان قەدەھنىڭ شولىسىدىن ھىدايەت نۇرى چاقنىدى» دېگەن مەنىدە.

ئەنەلھەق «مەن ھەقمەن» (بۇ مەشھۇر مۇتەسەۋۋۇف مەنسۇر ھەللاجىنىڭ سۆزى)؛
ھۇيى ئەنەلھەق — «ئەنەلھەق» نىڭ ساداسى.

ئەھرەمەن ئەڭ ياۋۇز، دەھشەتلىك دىۋە.

ئەھلى زۇھد 1) دۇنيا ئىشلىرىدىن ئۆزىنى تارتىپ، تائەت-ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغۇچىلار؛ 2) دەرۋىشلەر.

ئەھمەد بەگ «يۇسۇف-ئەھمەد» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى؛ يۇسۇپبەگنىڭ ئىنىسى.

ب

بابىل ئاسسۇرلۇقلار دەۋرىدە ئىراقتا قۇرۇلغان شەھەرلەر-
دىن بىرى. بۇ شەھەر باغدادنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە
بولۇپ، ئىنتايىن ھەيۋەت ۋە يۇكسەكلىكىدىن قەدىمكى
ئەدەبىياتىمىزدا «بابىل قەلئەسى»، «بابىل چاھى»
دېگەنناملار بىلەن تىلغا ئېلىنىپ كەلگەن. تەۋراتتا
بۇ شەھەر قەلئەسىنىڭ كۆپلىگەن تىللارنىڭ مەيدانغا
كېلىشىگە سەۋەب بولغانلىقى توغرۇلۇق رىۋايەت قىلى-
نىدۇ. مۇسۇلمانلاردا بولسا بۇ قەلئە نەمرۇدنىڭ ئاس-
مانغا چىقىپ، تەڭرىنىڭ ئىشلىرىنى بىلىش مەقسىدى
بىلەن قۇرۇلغان دېگەن رىۋايەت بويىچە «نەمرۇد قەل-
ئەسى» دەپ ئاتىلىدۇ.

بابىل قەلئەسى، بابىل چاھى «بابىل» غا قاراڭ.

باغى جىنان جەننەت بېغى.

بايات (باياد) 1) قەدىمكى تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرى؛
2) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى توققۇزىنچى
مۇقامنىڭ نامى.

بەدايىئۇل-ۋەسەت «ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى» ياكى
«ئوتتۇرا ياشلىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ
مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى
ئۈچىنچى دىۋاننىڭ نامى.

بەغداد قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان
شەھەر، ھازىرقى ئىراق دۆلىتىنىڭ پايتەختى.

بەھرۇن-نەجات «فەرھاد ۋە شىرىن» داستانىنىڭ باش

قەھرىمانى فەرھاد تەرىپىدىن شىرىن ئۈچۈن قېزىلغان چوڭ كۆلنىڭ نامى؛ (ئەينى مەنىسى: قۇتۇلۇش دەرياسى).

بەھرى ئۇمان 1) ئۇمان دېڭىزى؛ 2) كۆچمە م: كاتتا دېڭىز، زور دېڭىز.

بىلقىس سۇلەيمان پەيغەمبەر زامانىدا يەمەننىڭ سەبە شەھىرىدە ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بىر مەلىكە. سۇلەيمان پەيغەمبەر ئۇنى ياخشى كۆرگەن ۋە پەلەستىنگە چاقىرىۋالغان.

پ

پەنجگاھ 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بەشىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) بەشىنچى دەرىجە، بەشىنچى ئورۇن؛ 3) بەش، بەشىنچى.

پىشرەۋ (پەشرو) 1) ئىلگىرى يۈرگۈچى، ئالدىدا ماڭغۇچى، يېتەكچى؛ يول باشلىغۇچى؛ 2) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە تەركىبىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى.

ت

تەئەززە (تەزە) 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) ئازابلىغۇچى، قىينىغۇچى، كۆڭۈلنى مۇڭلاندۇرغۇچى.

تەئكىد (تەئقىد) 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) باغلىنىش؛ 3) بىرەر پىكىرنى تېخىمۇ ئېنىق ھالدا ئورۇنغا قويۇش؛ 4) ئىلگىرى سۆزلىگەن پىكىر؛ 5) تەكىتلىمەك.

تۇبى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، جەننەتتىكى تولىمۇ چىرايلىق بىر دەرەخ، جەننەت دەرىخى؛ كلاسسىك ئەدەبىياتتا يارنىڭ كېلىشكەن قەددى-قامىتىگە سىمۋول قىلىنىدۇ.

تۇر دىنىي رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، مۇسا پەيغەمبەر تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن تاغنىڭ نامى. بۇ جايدا مۇسا پەيغەمبەر ئوت ياققان. بۇ تاغ ئەرەبىستاندىكى ئەقەبە كۆرپىزى بىلەن سۇۋەيش ئارىسىدا بولۇپ، ئۇ «جەبەلى مۇسا» ۋە «تۇرى سىينا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

تۇفان رىۋايەتلەرگە كۆرە، ناھايىتى قەدىم زاماندا يۈز بەرگەن ئىنتايىن كۈچلۈك دۇنياۋىي سۇ تاشقىنى. بۇ قېتىمقى دەھشەتلىك ئاپەتتە نۇھ پەيغەمبەر باشچىلىقىدىكى بىرقانچە كىشىلا كېمە بىلەن قۇتۇلۇپ قالغان بولۇپ، بۇگۈنكى ئىنسانلار شۇلارنىڭ ئەۋلادى ئىمىش.

تۆت «قۇل» «قۇرئانى كەرىم» دىكى «قۇل» سۆزى بىلەن باشلىنىدىغان تۆت سۈرىنىڭ قىسقارتىلغان ئومۇمىي نامى. بەزىدە «چەھار قۇل» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە بۇ سۈرىلەر كۆپ خاسىيەتلىك دەپ قارىلىدۇ.

تۆت مەزھەب 1) «ھەنەفى» مەزھىپى. بۇ مەزھەبنىڭ ئىمامى ئەبۇ ھەنىفە نۇئمان بىننى سابىت. ئۇ باغدادلىق بولۇپ ئابباسىيلار دەۋرىدە ياشىغان فىقھە ئىلمىنىڭ ئەڭ ئالدىنقى ئاساسچىلىرىدىندۇر. 2) «مالىكى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى مالىك بىننى ئەنەس بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 93-يىلى مەدىنەدە تۇغۇلۇپ، 179-يىلى ۋاپات بولغان. «ئەل-مۇۋەتتە» ئىسىملىك ئەسىرى بار. 3) «شافىئى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى ئەبدۇللاھ بىننى مۇھەممەد بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 150-يىلى تۇغۇلۇپ، 204-يىلى ۋاپات بولغان. نەسەبى ئەبدۇمەنافتا مۇھەممەد پەيغەمبەرگە تۇتىشىدۇ. فىقھە ئىلمىگە دائىر ئەسەرلىرى بار. ئاتاغلىق تەفسىرشۇناس ۋە مۇھەددىستۇر. 4) «ھەنبەلى» مەزھىپى. بۇ مەزھەپنىڭ ئىمامى ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ھەنبەلى بولۇپ، ھىجرىيىنىڭ 164-يىلى تۇغۇلغان، 241-يىلى ۋاپات بولغان. 30 مىڭ ھەدىسنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «مۇسنەد» ناملىق ئەسىرى بار.

ج

جامى جەم شاھ جەمشىد ياساتقان تىلسىملىق جام، قەدەھ. رىۋايەت قىلىنىشىچە، جەمشىد ھېكىملەرگە بۇيرۇتۇپ ئىككى جام ياساتقان. ئۇنىڭ بىرى ئىچىدىكى شارابنى ئىچسە-ئىچسە تۈگىمەيدىغان، ئۈچتۇرسىمۇ ئىچىدىكى شاراب تۆكۈلمەيدىغان جام بولۇپ، ئۇ «جامى ئىشرەت

فەزاي» دەپ ئاتالغان. يەنە بىرى مەي ئىچكەندە ئۇنىڭ ئىچىدە جاھاندىكى جىمى ھادىسىلەر كۆرىنىپ تۇرىدىغان جام بولۇپ، ئۇ «جامى جەھاننەما»، «جامى گىتىنەما»، «جامى جەھانبىن» دەپ ئاتالغان.

جەمشىد 1) ئۇلۇغ پادىشاھ، ئالىي ھۆكۈمدار، مەلىك؛ 2) ئىراننىڭ قەدىمكى ئەپسانىۋى پادىشاھلىرىدىن بىرى (كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا قىسقارتىپ «جەم» شەكلىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ).

جەننەتۇل-فىردەۋس جەننەت بېغى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە سەككىز جەننەتنىڭ بىرى، بىر دەرىجىسى.

جەننەتۇل-مەئۋا 1) جەننەت، جەننەت يېرى، جەننەت ماكانى. دىنىي ئەقىدىلەر بويىچە دىندار، گۇناھسىز كىشىلەرنىڭ روھى ئۇ دۇنيادا راھەت-پاراغەتتە ياشايدىغان جاي؛ ئالىي ۋە ئەڭ گۈزەل باغ، بەھىشت؛ 2) سەككىز جەننەتنىڭ بىرىنىڭ نامى، جەننەتنىڭ بىر دەرىجىسى.

جۇلا (جىلا) 1) «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) روشەنلىك، پارلاقلىق.

خ

خەزاينۇل-مەئانى «مەنىلەر خەزىنىسى». ئەلىشىر نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل ژانىردىن تەركىب تاپقان، 44 مىڭ 803 مىسرالىق،

3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تۆت دىۋاننىڭ ئومۇمىي نامى. ئۇ كۆپىنچە «چەھار دىۋان» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن.

خەمسە مەسنەۋىي شەكلىدە يېزىلغان بەش ئەسەر دېمەكتۇر. بۇنداق ئەسەرلەرنى مەيدانغا كەلتۈرگەنلەر «خەمسەنەۋىس» ياكى «خەمسەچى» دېيىلىدۇ. شەيخ نىزامى گەنجەۋى، ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائى مەشھۇر خەمسە نەۋىسلەردۇر.

خەيبەر ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ھىجاز ئۆلكىسىنىڭ شەرقىدىكى، مەدىنەنىڭ 170 كىلومېتر شىمالىدىكى بىر شەھەر. قەلئە ئېگىز بىر قىيانىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان. بۇ قەلئە ھىجرىيىنىڭ يەتتىنچى يىلى يۇز بەرگەن خەيبەر ئۇرۇشى بىلەن شۆھرەت تاپقان.

خوتەن تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى، قارا قۇرۇم تاغلىرىنىڭ باغرىدىكى بىر شەھەر. قەدىمكى مەدەنىيەت مەركەزلىرىدىن بىرى؛ شەيخ سۇلەيماننىڭ «لۇغەتى چاغاتاي» ناملىق ئەسىرىدە «خوتەن» سۆزىنى «ئەزىم شەھەر»، «بۈيۈك قەلئە» دەپ ئىزاھلايدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا بۇ شەھەرنى ھۆسىنۇدار-گۈزەل قىزلىرى، داڭلىق ئىپار-ئەنبەرلىرى، نەپىس گىلەم، يىپەك ماللىرى بىلەن كۆپ ماختىشىدۇ.

خۇسرەۋ 1) پادىشاھ، ھۆكۈمدار، ئالىي ھۆكۈمران؛ ئىراننىڭ قەدىمكى كەيانى شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

خۇسرەۋ پەرۋىز ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «خەمسە» سى ئىچىدىكى «فەرھاد-شىرىن» داستانىنىڭ مۇھىم پېرسوناژ-

لىرىدىن بىرى؛ پەرھادنىڭ رەقىبى.

خۇسرەۋشاھ «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرىمان ھەمراجاننىڭ دادىسى.

خىزىر، ئىسكەندەر ۋە زۇلمەت قىسسىسى «قىسەئى ئابىھەيات» قا قاراڭ.

خىزىر رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ئابىـھەيۋان (تىرىكـلىك سۈيى) نى ئىزدەپ تاپقان ۋە ئۇنىڭدىن ئىچىپ، دائىمىي تىرىك يۈرگەن بىر پەيغەمبەرنىڭ نامى. كىشىلەرگە ياردەم بېرىش، دوستـلۇق ئىزھار قىـلىش بىلەن مەشھۇر.

د

دارايى زەمان زامان پادىشاھى دېگەن مەنىدە. دارا — ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق داستانىدىكى قەدىمكى ئىران شاھلىرىدىن بىرى بولغان مۇھىم پېرسوناژ، ئىسكەندەرنىڭ قېيىن ئاتىسىدۇر. ئۇ جاھاننى قولىغا كىرگۈزگەن قۇدرەتلىك جاھانگىر سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. كلاسسىك ئەدەبىياتتا شاھلارنىڭ سەلتەنىتىنىڭ يۇقىرىلىق دەرىجىسىنى كۆرسىتىشتە سىمۋول قىلىنىپ: «دارايى زەمان» — زامان پادىشاھى؛ «دارا» — پادىشاھ؛ ساھىب، ئىگە مەنىلىرىدە ئىشلىتىلىدۇ.

دارۇل-فەنا بۇ دۇنيا، ئۆتكۈنچى دۇنيا؛ فانىيلىق ئۆيى.

دارۇل-قەزا قازىخانا.

داستان 1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى بىر چوڭ مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى. 2) نەزىم (مەسنەۋىي) ياكى نەسىر شەكلىدە يېزىلغان (ئېيتىلغان) چوڭ ھەجىملىك ھېكايە، داستان؛ 3) خەلق قەھرىمانلىرى ھەققىدىكى ئېپىك ئەسەر؛ 4) كۆچمە م: كەچمىش ۋەقە، سەرگۈزەشت؛ 5) تارىخ.

داۋۇد «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. سۇلەيمان پەيغەمبەرنىڭ ئاتىسى. بۇ زات ھەم پەيغەمبەر، ھەم سۇلتان ئىدى. ئۇنىڭغا ئىبرانىچە «زەبۇر» كىتابى نازىل بولغان. بەكمۇ خۇشئاۋاز ئىدى. مىلادىدىن ئىلگىرى 1010-يىلى ۋاپات بولغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

دەمى ئىيسا دىنىي رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، ئىيسا پەيغەمبەر ئۆز نەپىسى بىلەن ئۆلگەنلەرنى تىرىلدۈرىدىكەن. كلاسسىك ئەدەبىياتتا يارنىڭ لېۋىنىڭ جان بېغىشلايدىغانلىقى مەسىھاغا ئوخشىتىلىدۇ ۋە «مەسىھا نەفەس»، «مەسىھا دەم» ھەم «مەسىھاۋەش» دېگەن تەۋسىفلەر بېرىلىدۇ.

دىۋان قەدىمكى شائىرلارنىڭ شېئىرلار توپلىمى. قاپىيە ئېتىبارى بىلەن ھەرپ تەرتىپى ئاساسىدا تۈزۈلگەن ھەجمى بىر قەدەر چوڭراق بولغان شېئىرىي مەجمۇئە.

ر

راك 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىرىنچى مۇ-

قامنىڭ نامى؛ 2) بەزى مەنبەلەردە «رەگ» دەپمۇ كۆرسىتىلگەن؛ بۇ «ساپ»، «خاس» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، مەسىلەن: رەگ ئالتۇن — ساپ ئالتۇن؛ 3) «رەگ» (پارسچە)—تومۇر، قان تومۇر مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ.

روزى قىيامەت دىنىي رىۋايەتلەر بويىچە ئىنسانلارنىڭ قايتا تىرىلىش كۈنى. بۇ كۈنى ئىنسانلار ئۆز هاياتىدا قىلغان ياخشى-يامان ئىشلىرىدىن تەڭرى ئالدىدا هېساب بەرگىدەك.

رۇستەم فىردەۋسىنىڭ «شاهنامە» ناملىق ئەسىرىدە تەسۋىرلەنگەن قەدىمكى ئىران پالۋانلىرىدىن بىرى. بەدىئىي ئەدەبىياتتا باتۇر، پالۋانلارنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە «رۇستەمچە»، «رۇستەم سۈپەت» ··· دېگەن ئوخشىتىشلار قوللىنىلىدۇ.

رىزۋان 1) رازىلىق، مەمنۇنىيەت؛ 2) كۆچمە م: جەننەت.

ز

زەهەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماهۇۋەل-مەقسۇد — مەقسەد ۋادىسىنى كېزىپ، كۆزلىگەن نىشاننى تاپتۇق:

«نەۋائى، كەئبە زىكرىن قويكى، بىز دەيرى فەنا ئىستەپ
زەهەبنا ۋادىيەل-مەقسەد، ۋەجەدنا ماهۇۋەل-مەقسۇد».
— نەۋائى.

زىلەيخا رەبغوزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى ئىچىدىكى «يۇسۇف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھر- مانلىرىدىن بىرى؛ ئېزىز مىسرىنىڭ قىزى.

س

سەرۋەر رەئىس، باش، سەيىد: سەرۋەرى ئالەم — پۈتۈن ئالەملەرنىڭ سەرۋەرى، ئالەمنىڭ ئىگىسى.

سەلىقە 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدى- كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) زوق، ئىستەك، مەيل.

سەنەم 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدى- كى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) بۇت؛ 3) كۆچمە م: گۈزەل يار، مەھبۇب؛ 4) «غەرىب-سەنەم» داستا- نىدىكى باش قەھرىمانلاردىن بىرى؛ غېرىبنىڭ مەشۇ- قى؛ شاھ ئاببالسخاننىڭ قىزى.

سەنەۋبەر «سەنەۋبەر» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. خۇر- شىد شاھنىڭ ئوغلى، گۈلپەرىنىڭ ئاشىقى.

سەييادى ئەزەل ئەزەل ئوۋچىسى، ئىنسانلارنىڭ جېنىنى ئېلىشقا مەسئۇل پەرىشتە ئەزرائىل؛ قازا.

سۇلەيمان بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىدىن بىرى. داۋۇد پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. دادىسىنىڭ ۋەسىيىتى بىلەن يەتتە يىلدا «بەيتۇل-مۇقەددەس» نى قۇرۇپ چىقتى. قۇددۇستا ھۆكۈمەتنىڭ بىر چوڭ سارىيىنى بەرپا قىل- دى. شەرق ۋە غەرب پادىشاھلىرىنى ئۆز ئىتائىتىگە

كىرگۈزدى، 40 يىل ھەم پادىشاھلىق ھەم پەيغەمبەر-لىك قىلدى؛ جىن-شەيتان، دىۋە-پەرىلەرنى بوي سۇندۇرۇپ چىقتى؛ ئۇچار قاناتلار ۋە باشقا ھايۋاناتلار-نىڭ تىلىنى بىلەتتى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

سگاھ 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئۈچىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۈچىنچى دەرىجە، ئورۇن.

سىميا 1) ئاددىي مەدەنلەرنى ئالتۇن مەدىنىگە ئايلاندۇرۇش غايىسى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان بىر تەتقىقات. بۇ تەتقى-قات كۆپلىگەن ماددىلارنىڭ تېپىلىشىغا سەۋەب بولغان ۋە خىمىيە ئىلمىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە خىزمەت قىل-غان؛ 2) نىشان، ئىشارەت، ئالامەت مەنىلىرىنى ئىپا-دىلەيدۇ.

سىينا «تۇر»غا قاراڭ.

ش

شاھ بەرقۇت «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىدىكى پېرسوناژلاردىن بىرى. كۆھى قافنىڭ شاھى، شەمسى جانانىنىڭ دادىسى.

شاھرۇخ «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرى-مانلاردىن بىرى بولغان ھۆرلىقانىڭ دادىسى. شۇ داستاندىكى مۇھىم پېرسوناژلاردىن بىرى.

شاھى خۇرشىد «سەنەۋبەر» داستانىدىكى مۇھىم پېرسوناژ-لاردىن بىرى. شۇ داستانىنىڭ باش قەھرىمانى بولغان سەنەۋبەرنىڭ ئاتىسى.

شاھى مۇرغان قۇشلار شاھى، قۇشلارنىڭ ئۇلۇغى.

شەمسى جانان «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. قەمەر شاھنىڭ مەشۇ-قى، كۇھى قافنىڭ شاھى بەرقۇتنىڭ قىزى؛ گۈزەل پەرى.

شەھزادە فەررۇخ «شاھزادە فەررۇخ-مەلىكە گۈلرۇخ» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. قەندىھار شەھرىنىڭ شا-ھى لەندىھۇرنىڭ ئوغلى. گۈلرۇخنىڭ ئاشىقى.

شىرىن «فەرھاد-شىرىن» داستانىدىكى ئاساسىي پېرسو-ناژ؛ باش قەھرىمان فەرھادنىڭ مەشۇقى؛ ئەرمىنىيە شاھى مېھىنبانۇنىڭ ئارزۇلۇق سىڭلىسى.

غ

غەرايىبۇس-سىغەر «بالىلىق ئاجايىباتلىرى» ياكى «بالى-لىق لىرىكىلىرى». ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئە-سىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى بىرىنچى دىۋاننىڭ نامى.

غەرىب «غەرىب-سەنەم» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ سە-نەمنىڭ ئاشىقى؛ ھەسەن ۋەزىرنىڭ ئوغلى.

غىلمان 1) غۇلام، خىزمەتكار؛ 2) رىۋايەتلەردە ئېيتىلى-شىچە، جەننەتنىڭ خىزمەتكارى. [بۇ سۆز گەرچە كۆپلۈك شەكىلدە بولسىمۇ لېكىن بىرلىك مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ. بىرلىكى: غۇلام].

ف

فەرھاد نەۋائى «خەمسە» سى ئىچىدىكى ئەڭ يىرىك ئە-
سەر «فەرھاد- شىرىن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛
شىرىننىڭ ئاشىقى.

فەرىدۇن تۇران شاھلىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

فەۋائىدۇل-كىبەر «قېرىلىق پايدىلىقلىرى» ياكى «قېرى-
لىق لىرىكىلىرى». بۇ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر
ئەسىرى «خەزايىنۇل- مەئانى» تەركىبىدىكى تۆتىنچى
داستانىنىڭ نامى.

ق

قەمەرشاھ «قەمەرشاھ ۋە شەمسى جانان» داستانىنىڭ باش
قەھرىمانى. شەمسى جانانىنىڭ ئاشىقى.

قوڭرات قەدىمكى تۈركىي قەۋملەردىن بىرىنىڭ نامى.

قىسەئى ئابىھەيات رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، خىزىر پەيغەمبەر
ۋە ھەزرىتى ئىسكەندەر ئابىھايات (تىرىكلىك سۈيى)
نى ئىزدەپ زۇلمەت ئىچىگە كىرگەن ۋە كۆپ جاپا- مۇ-
شەققەتلەرنى تارتقان، نەتىجىدە بۇ سۇ خىزىر پەيغەم-
بەرگە مۇيەسسەر بولغان. بۇ ۋەقەلەر بەدىئىي ئەدەبى-
ياتتا «قىسەئى ئابىھەيات» (ئابىھايات قىسسىسى) دەپ
ئاتالغان.

قىيات قەدىمكى تۈرك قەۋملىرىدىن بىرىنىڭ نامى.

ك

كوهى قاف قاپ تېغى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاغ پۈتۈن يەر يۈزىنى ئوراپ تۇرغان بولۇپ، ئەنقا قۇشىمۇ، ئابىھايات (تىرىكلىك سۈيى) مۇ مۇشۇ تاغدا ئىمىش.

گ

گۈلەمخان شۇ نامىلىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى.

گۈلجامال «غەرىب-سەنەم» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى غېرىبنىڭ سىڭلىسى.

گۈلجەملە «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى ھەمراجاننىڭ سىڭلىسى.

گۈلشاھ «گۈلشاھ-ۋەرەقە» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى، ۋەرەقەنىڭ مەشۇقى، ھىمامنىڭ قىزى.

گىتىنەما جاھاننى كۆرسەتكۈچى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن ئىختىرا قىلدۇرغان، دۇنيادىكى مەۋجۇت نەرسىلەرنى ئۆزىدە ئەكس ئەتتۈرەلەيدىغان) جام.

ل

لەۋھى قەلەم دىنىي ئەقىدىلەرگە قارىغاندا، ھەربىر شەيئىنىڭ ئاۋۋىلى ۋە ئاخىرىنىڭ ئەزەل كۈنى ئىلمىي ئىلاھىدا يېزىلىشى ۋە ئۇنىڭ بىر ئاتىلىشى.

لەئلى بەدەخشان بەدەخشاندىن چىقىدىغان ئەڭ ساپ، ئەڭ تازا لەئل، ياقۇت، بەدىئىي ئەدەبىياتتا بۇ بەدەخشان ياقۇتى يارنىڭ لېۋىگە ئوخشىتىلىدۇ.

لەيلى 1) تۇم قاراڭغۇ كېچە؛ 2) ئەرەبىي ئايلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى كېچىسى؛ 3) «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ ئايال قەھرىمانى؛ مەجنۇننىڭ مەشۇقى.

لولى 1) دولان قىزى، دولانلىق؛ 2) كۆچمە م: شوخ، گۈزەل، سۆيۈملۈك، يار.

م

مەجنۇن 1) نەۋائى «خەمسە» سى تەركىبىدىكى «لەيلى-مەجنۇن» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى؛ لەيلىنىڭ ئا-شىقى؛ 2) ساراڭ، ئەقلىدىن ئازغان، مەجنۇن.

مەشرەب 1) «ئون ئىككى مۇقام» ئىچىدىكى ئۈچىنچى چوڭ مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) XVII ئەسىرنىڭ ئاخىرى XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ياشىغان شائىر بابا رېھمىنىڭ تەخەللۇسى؛ 3) بەزمە، ئولتۇرۇشنىڭ نا-مى. 4) تەبىئەت، خاراكتېر، ئادەت، خۇلق، رە-ۋىش.

مەقام 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ ئومۇملاشتۇرۇلغان نامى؛ 2) جاي، تۇرار جاي، ئورۇن؛ 3) دەرىجە، باسقۇچ.

مەلەك 1) پەرىشتە؛ 2) كۆچمە م: ناھايىتى گۈزەل؛ مەلەكـۋەش — پەرىشتەدەك، پەرىشتەگە ئوخشاش.

مەنسۇرھەللاجى ئەسلى ئىسمى ھۈسەيىن. تەسەۋۋۇپ مەسىلىكىدە مەشھۇر، مەنىۋى ئىستىغراق (ئۆزىنى بىلمىگەن ھالدا ھەيرەتكە چۆمۈش) ھالىتىدە ھېسسىياتلىرىنى، چۈشەنچىلىرىنى زاھىرەن شەرىئەتكە زىت ھالدا سۆزلىگەنلىكى ئۈچۈن ھىجرىيىنىڭ 306-يىلى قەتلى قىلىنغان.

مۇز داۋان قەدىمكى دەۋرلەردە ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ جەنۇبتىن تەڭرى تېغىنى كېسىپ، شىمالغا ئۆتىدىغان كارۋان يولىدىكى قىش-ياز مۇز ئېرىمەيدىغان خەتەرلىك، تار بىر داۋان. ئۇ «مۇز ئارت داۋىنى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ بىر يېنى تىك تاغ بولۇپ، يەنە بىر يېنى ئاستى كۆرۈنمەيدىغان قاپتال، بۇ داۋان ھازىرقى ئاقسۇ بىلەن مۇڭغۇلكۈرە ناھىيىسىنىڭ شوتا يېزىسى ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ.

مۇسا پەيغەمبەر «قۇرئانى كەرىم» دە نامى ئاتالغان پەيغەمبەرلەردىن بىرى. دىنىي رىۋايەتلەرگە كۆرە، تۇر تېغىدا تەڭرى بىلەن سۆزلەشكەن دېيىلىدۇ.

مۇستەفا 1) «تاللانغان، تاللاۋېلىنغان» دېگەن مەنىلەردە؛ 2) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ سۈپەتلىرىدىن بىرى.

مۇستەھزاد 1) «ئون ئىككى مۇقام» نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) ئارت-تولۇلغان، ئارتتۇرما؛ 3) مىسرالار ئاخىرىغا ئەرۇز قائىدىسى ئاساسىدا يېرىم مىسرا ئارتتۇرۇلىدىغان بىرخىل شېئىرىي شەكىل.

مۇشاۋەرەك «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون بىر-

-رىنچى مۇقامىنىڭ نامى. بەزى مەنبەلەردە «نىشائاۋە-
رەك» دەپ كۆرسىتىلگەن. بۇ «يۈرەككە تىغدەك تە-
سىر قىلغۇچى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

مۇشكى خوتەن خوتەن ئىپارى، ئەڭ ساپ، ئەڭ ئېسىل، بەكمۇ خۇش پۇراق ئىپار. بۇ ئىپار خوتەن كېيىكىنىڭ كىندىكىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن كلاسسىك ئەدەبىياتتا «مۇشكى خوتەن» دەپ ئاتايدۇ ۋە ھىدىنى يارنىڭ چې-چىنىڭ ھىدىغا، رەڭگىنى قارىلىقىغا ھەم كۆز گۆھە-رىنىڭ قارىچۇقىغا ئوخشىتىدۇ.

مۇقەددىمە 1) «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ چوڭ نەغمە قىس-مىدىكى دەسلەپكى مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى، بۇ بۆلەك «مۇقام» دەپمۇ ئاتىلىدۇ؛ 2) ئالدىدا ماڭغۇچى (ئەسكەر)؛ 3) ئالدى بىلەن ئېيتىلىدىغان سۆز، نۇ-تۇق؛ ئەسەرنىڭ باشلىنىش قىسمى، كىرىش سۆز.

مىئراج كېچىسى «لەيلەئى مىئراج» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ھىج-رىيە كالىندارى بويىچە رەجەب ئېيىنىڭ يىگىرمە يەت-تىنچى كېچىسى. مۇشۇ كېچىدە مۇھەممەد پەيغەمبەر مىئراجغا چىققان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ن

نەغمە 1) «ئون ئىككى مۇقام» دىكى كۈي ئىسمىلىرىدىن بىرى، مەسىلەن: «چوڭ نەغمە» دېگەنگە ئوخشاش؛ 2) كۈي، ئاھاڭ، مۇقام؛ 3) سايراش.

نەقشبەندي خوجا باھاۋىددىن نەقشبەند تەرىپىدىن يولغا

قويۇلغان سوپىيلىق تارمىقىغا تەۋە كىشى.

نەۋا 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئونىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئاۋاز، سادا، ئۈن؛ 3) كۈي، مۇزىكا ئاھاڭى، مۇڭ-لۇق ئۈن؛ 4) بايلىق؛ 5) نەسىۋە، بەھرە.

نەۋادىرۇش-شەباب «ياشلىق نادىرلىقلىرى» ياكى «ياشلىق لىرىكىلىرى»، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەزايىنۇل-مەئانى» تەركىبىدىكى ئىككىنچى دىۋاننىڭ نامى.

نۇسخە 1) «ئون ئىككى مۇقام»نىڭ چوڭ نەغمە قىسمىدىكى بىر مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) يېزىق، بىرەر يېزىقنىڭ ئەينەن كۆچۈرمىسى؛ 3) كىتاب، رىسالە.

ھ

ھاتەمى تەي تولۇق ئىسمى ئەبۇ ئادى بىننى ئەبدۇللاھ بىننى سەئىد. بۇ زات ئەرەب قەبىلە باشلىقلىرىنىڭ چوڭلىرىدىن ۋە شائىرلىرىدىن بولۇپ، سېخىيلىقى بىلەن شۆھرەت تاپقان. بەزى شېئىرلىرى توپلىنىپ بىر دىۋان ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە لوندرادا نەشىر قىلىنغان. مۇھەممەد پەيغەمبەر زامانىغىچە ياشىغان بولسىمۇ لېكىن دىدارلىشىشتىن بورۇن ۋاپات بولغان.

ھەمراجان «ھۆرلىقا-ھەمراجان» داستانىدىكى باش قەھرىمان. ھۆرلىقانىڭ ئاشىقى.

ھۆرى ئەين جەننەتتىكى كېيىك كۆزلۈك، ناھايىتى گۈزەل

قىزلار، كۆزلىرىنىڭ قارىچۇقى بەكمۇ قارا، ئېقى بەكمۇ ئاق بولغان جەننەت قىزلىرى.

ھۇسەينىي قەدىمكى مۇقاملارنىڭ بىرىنىڭ نامى. كلاسسىكلارنىڭ غەزەللىرىدە بۇ نام تىلغا ئېلىنىدۇ:

«مەقاملارنىڭ ئاتاسىنى ھۇسەينىيۇ ئەجەم دەرلەر،
بۇلاردىن يوقارىكىم پەردەئى باياتىنى چالسام».

— مەشرەب.

ھىجاز 1) قەدىمكى مۇقاملاردىن بىرىنىڭ نامى؛ 2) ئاھاڭ، كۈي؛ 3) ئەرەبىستاننىڭ غەربىي شىمال قىسمى، مەككە ۋە مەدىنە شەھەرلىرى جايلاشقان تېررىتورىيە.

ھىندۇ 1) ھىندى، ھىندىستانلىق؛ 2) كۆچمە م: قارا رەڭلىك.

خالى ھىندۇ — قارا مەڭ.

ئۇ

ئۇششاق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى سەككىزىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئاشىقلار، سۆيگۈچىلەر.

ئۆ

ئۆزھال 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئالتىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئۆزىنىڭ ھالى-زارى، ھال-زار ئېيتماق، ئۆز ئەھۋالىدىن قايغۇرماق، نالە-زار

قىلماق.

ۋ

ۋامىق نورۇزاخۇن كاتىب زىيائى يازغان «ۋامىق-ئۇزرا» ناملىق داستاننىڭ باش قەھرىمانى، ئۇزرانىڭ ئاشىقى.

ۋەرەقە «گۆلشاھ-ۋەرەقە» داستانىنىڭ باش قەھرىمانلىرىدىن بىرى. گۆلشاھنىڭ ئاشىقى، ھىلالنىڭ ئوغلى.

ۋەيسى قىرەن (ئۇۋەيسەل-قەرانى) ياكى ۋەيس دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ كىشى خەلىفە ئەبۇ بەكرى ۋە خەلىفە ئۆمەر دەۋرلىرىدە مەدىنىدە كۆپ ھۆرمەت قازانغان، ئۆز قەبىلىسىنىڭ ئۇلۇغلىرىدىن بولۇپ، ھەدىستە مەدھىيىلەنگەن ۋەلى دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئە

ئىبنى يەمنجان رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدىكى مەشھۇر «يۇسۇف ۋە زىلەيخا» قىسسىسىنىڭ باش قەھرىمانى يۇسۇپنىڭ بىر ئانىدىن بولغان قېرىندىشى، ئۇكىسى.

ئىراق 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى ئون ئىككىنچى مۇقامنىڭ نامى؛ 2) ئىراق دۆلىتى.

ئىسفىھانچە قىلىچ ئىسفىھاندا ياسالغان قىلىچ، ئىسفىھان قىلىچى، ئېسىل ۋە ئۆتكۈر قىلىچ.

ئىسكەندەر ئىسكەندەر زۇلقەرنەين؛ ئەلىشىر نەۋائىنىڭ مەشھۇر ئەسىرى «خەمسە» تەركىبىدىكى «سەددىي ئىسكەندەرى» ناملىق داستانىنىڭ باش قەھرىمانى. «ئابىھايات»نى ئىزدەپ خىزىر پەيغەمبەر بىلەن زۇل-مەتكە كىرگەن بولسىمۇ لېكىن بۇ سۇنى ئىچىشكە مۇۋەپپەق بولالمىغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىسمائىل لەقىمى «زەبىھۇللاھ»، رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرىدە ئالاھىدە تەسۋىرلەن-گەن پەيغەمبەرلەردىن بىرى. ئۇ ئىبراھىم پەيغەمبەر-نىڭ ئوغلى، ئاتىسى ئوغلى ئىسمائىلنى تەڭرى يولىدا قۇربانلىق قىلماقچى بولىدۇ، سەبى ئىسمائىلمۇ چىن دىلىدىن رازى بولىدۇ. قۇربانلىق قىلىش ئالدىدا تەڭ-رى ئىسمائىلنىڭ ئورنىغا جەننەتتىن بىر كۆك قوچ-قارنى ئەۋەتىدۇ. قوينى قۇربانلىق قىلىش شۇنىڭدىن قالغان دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

ئىشرەبۇ يائەيـيۇھەل-ئەتـشان «ئەي تەشـنالار، ئى-چىڭلار!» دېگەن مەنىدە:

تەشنەلەب ئولمە، نەۋائى، چۇن ئەزەل ساقىسىدىن
«ئىشرەبۇ يائەييۇھەل-ئەتشان» كېلۇر ھەردەم نىدا».
— نەۋائى.

ئىشرەت ئەڭگىز 1) سۇلتان ئەبدۇررەشىدخاننىڭ خانىشى، مۇقامشۇناس مەلىكە ئامانىساخان ئىجاد قىلغان مۇ-قامنىڭ نامى؛ 2) «شادلىق قوزغىغۇچى» مەنىسىدە.

ئىيسا «قۇرئانى كەرىم»دە نامى كۆرسىتىلگەن پەيغەمبەر-لەردىن بىرى. رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» نام-

لىق ئەسىرىدە رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئىيسا پەيغەمبەر
بى بى مەريەم ئانىنىڭ ئوغلى بولۇپ، بىر نەپەس بىلەن
ئۆلۈكنى تىرىلدۈرەلەيدىغان خاسىيەتكە ئىگە بولغانلى-
قىدىن «رۇھۇللاھ» دەپ ئاتالغان.

ي

يادا تاش 1) رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇ تاشقا قان چاچرىسا
يامغۇر ياغقىدەك، قەدىمكى زاماندا قورغاقچىلىق بو-
لۇپ قالغىدەك بولسا، كىشىلەر قوي-كالىلىرىنى ئۆل-
تۈرۈپ، قېنىنى يادا تاش ئۈستىگە تامغۇزىدىكەن،
شۇنىڭ بىلەن يامغۇر تىلەيدىكەن؛ 2) قەدىمكى زامان
كىشىلىرى ئالتۇننىڭ راست-يالغانلىقىنى بىلىش ئۈ-
چۈن ئۇنى يادا تاشقا سۈركەيدىكەن، شۇنىڭدا ئالتۇن-
نىڭ راست-يالغانلىقى مەلۇم بولىدىكەن.

يارىم ساقى 1) «ئون ئىككى مۇقام» تەركىبىدىكى بىر
مۇزىكا بۆلىكىنىڭ نامى؛ 2) مەي تۇتقۇچى، شاراب
سۇنغۇچى (مۇھەببەت شارابى بىلەن مەست قىلغۇ-
چى) يار.

يەمەن 1) ئەرەب دىيارىدىكى بىر ۋىلايەتنىڭ نامى؛ 2) بۇ
يەردە «يەمەن دېڭىزى» مەنىسىدە كەلگەن بولۇپ،
ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا، بۇ دېڭىزدىن ناھايىتى ئې-
سىل ئۈنچە-مەرۋايىت، ياقۇت چىققىدەكمىش:

«كۆرۈپ گۈلتەك يۈزۈڭ رەڭگىنى كۆزدىن يۈز چەمەن بولدى،

ئەقىق ئەرنىڭنى كۆرگەلى كۆزۈم ھالى يەمەن بولدى».

— سەككاكى.

يەئقۇب «قۇرئانى كەرىم» دە ئىسمى ئاتالغان پەيغەمبەرلەردىن بىرى. ئىسھاق پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. «يۇسۇف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى يۇسۇپنىڭ ئاتىسى. ئوغلى يۇسۇپتىن ئايرىلىپ، ئۇنىڭ پىراقىدا 40 يىل ياش تۆككەن دەپ رىۋايەت قىلىنىدۇ.

يۇسۇف يەئقۇب پەيغەمبەرنىڭ ئوغلى. رەبغۇزىنىڭ «قىسەسۇل-ئەنبىيا» ناملىق ئەسىرى تەركىبىدىكى «يۇسۇف-زىلەيخا» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى، زىلەيخانىڭ ئاشىقى.

يۇسۇفبەگ «يۇسۇف-ئەھمەد» داستانىنىڭ باش قەھرىمانى، ئەھمەد بەگنىڭ ئاكىسى.

كلاسسك شائرلارنڭ

قسقچه ترجمه حالى

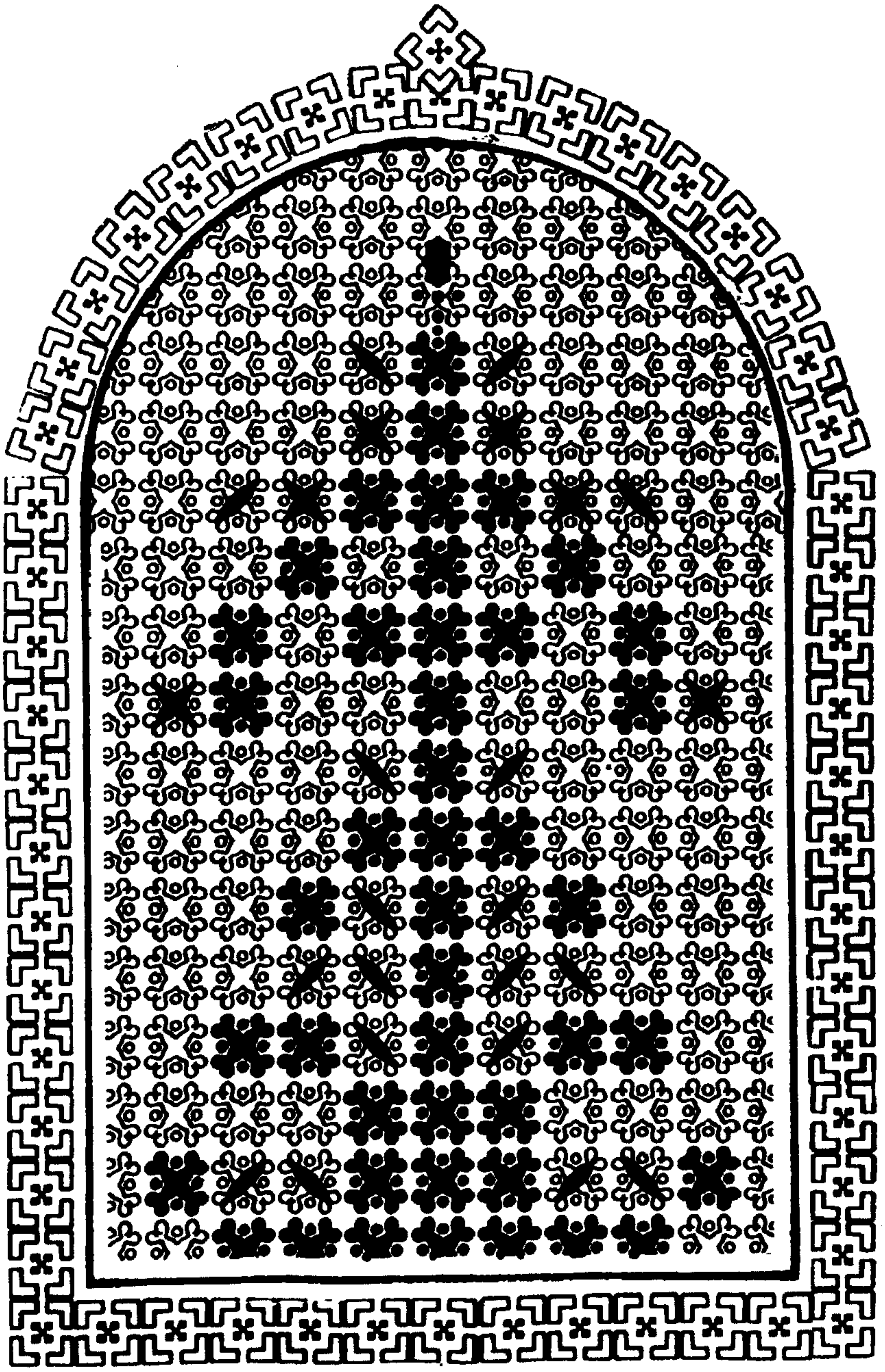

مۇندەرىجە

هافىز شىرازى .... (99)
لۇتفى .... (100)
نەسىمى .... (102)
ئاتايى .... (103)
نەۋائى .... (104)
فىراقى .... (106)
زەللى .... (106)
فۇتۇھى .... (107)
زۇھۇرى .... (108)

هافىز شىرازى— هايات كۈيچىسى، بۈيۈك شائىر شەم-
سىددىن مۇھەممەد خاجە هافىز شىرازى (1300—
1389) ۋە ئۇنىڭ لىرىكىلىرى جاهان ئەدەبىياتىدا يۈك-
سەك شان-شۆھرەتكە ئىگە بولۇپ كەلمەكتە. ئۇيغۇر
خەلقىنىڭ هافىز شىرازى ۋە ئۇنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن
تونۇشۇش تارىخى ناھايىتى ئۇزۇن، هافىز لىرىكىلى-
رىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى تەسىرى تېخىمۇ كەڭ
ۋە چوڭقۇر. نۇرغۇن كلاسسىك ئەدىپلىرىمىز هافىزنى
ئۇستاز تۇتۇپ كەلگەن، بەزىلىرى خېلى بۇرۇنلا هافىز
شېئىرلىرىنى چاغاتاي تىلىغا تەرجىمە قىلغان. ئەپ-
سۇسكى بۇ خىل تەرجىملەر تارىخنىڭ بوران-چاپقۇن-
لىرىدا يوقالغان. 1993-يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مۇ-
زېينىڭ قول يازمىلار بۆلۈمىدىن بايقالغان «باياز»
ناملىق قول يازمىغا هافىز شىرازى غەزەللىرىدىن ئون
پارچىسىنىڭ تەرجىمىسى تاللاپ كىرگۈزۈلگەن. بۇ
شېئىرلارنىڭ تەرجىمانى ئافاق خوجىنىڭ ئانىسى زى-
لەيخا بېگىم بولۇپ، ئۇ هافىز شىرازى شېئىرلىرىنى
ناھايىتى زور ئىشتىياق بىلەن ئوقۇپ مۇتالىئە قىلغان
ۋە تۈركىي تىلغا تەرجىمە قىلىش بىلەن شۇغۇللانغان.

«سىلسىلەتۇز-زەھەب» ناملىق تەزكىرىدە «زى-
لەيخا بېگىم تەڭداشسىز ئىستېدات ئىگىسى ئىدى.
ئەرەبچە ۋە پارسچىدا ھېچكىم ئۇنىڭغا يېتىشەلمەيتتى.
شېئىر ۋە قەسىدە ئىجادىيىتىدە نۇقسانسىز ئىدى» دې-
يىلگەن. دېمەك هافىز شېئىرلىرىنىڭ تەرجىمىسى-
دىن دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن بۇ ئون غەزەل XVII
ئەسىرنىڭ باشلىرىدا زىلەيخا بېگىم تەرىپىدىن قولۇمىزدا

تەرجىمە قىلىنغان. ھافىز شىرازى غەزەللىرىنىڭ ئۇيغۇر شائىرەسى تەرىپىدىن بۇندىن ئۈچ ئەسىر بۇ-رۇن ئىشلەنگەن بۇ تەرجىمىسى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارى-خىدىكى زور ۋەقەدۇر.

لۇتفى— ئىسمى ئۇبەيدۇللاھ بولۇپ، «لۇتفى» ئۇنىڭ تە-خەللۇسىدۇر. ئۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ XV ئەسىردىكى مەشھۇر نامايەندىلىرىدىن بىرى. لۇتفى مىلادى 1366-يىلى ھىراتتا تۇغۇلغان، 1465-يىلى شۇ يەردە ۋاپات بولغان، شائىرنىڭ «دىۋانى لۇتفى» نام-لىق ئەسىرى، «گۈل ۋە نەۋرۇز» داستانى «تۇيۇقلا-ر» ناملىق توپلىمى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا لۇتفى XV ئەسىرنىڭ مەشھۇر تارىخ-چىسى شەرەفۇددىن ئەلى يەزدىنىڭ «زۇفەرنامە» نام-لىق ئەسىرىنى پارسچىدىن ئۇيغۇر تىلىغا نەزمىي يۇ-سۇندا تەرجىمە قىلغان. «سەفىنەتۇش-شۇئەرا» نام-لىق ئەسەردە ئېيتىلىشىچە، لۇتفىنىڭ مەسنەۋى شە-كلىدىكى بۇ تەرجىمە ئەسىرى 20 مىڭ مىسرادىن ئاشى-دىكەن. ئەپسۇسكى بۇ ئەسەر دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەن. لۇتفى ئەسەرلىرىنىڭ قول يازما نۇسخى-لىرى لوندۇن، سانپېتىربورگ، پارىژ، ئىستانبۇل، تاشكەنت قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ مۇزېي ۋە كۇتۇپخانى-لىرىدا ساقلانماقتا. يېقىندا لۇتفىنىڭ «گۈل ۋە نەۋ-رۇز» ناملىق داستانىنىڭ تولۇق بولمىغان بىر پارچە قول يازما نۇسخىسى خوتەندىن تېپىلدى.

لۇتفى ئۇيغۇر تىلى ۋە پارس تىلىدا ئىجاد قىلى-

غان، لىرىك ۋە ئېپىك شېئىرىيەتنىڭ گۈزەل نەمۇنە-
سىنى ياراتقان پاساھەت ئېلىنىڭ شاھىدۇر. لۇتفى
ئەسەرلىرىدە مۇھەببەت ئاساسىي مەزمۇن قىلىنغان.
ساپ، سەمىمىي سۆيگۈ، ۋاپادارلىق، ھەققانىيەت،
ئادالەت، ۋەتەنپەرۋەرلىك، مەرتلىك، جاسارەت مەد-
ھىيىلەنگەن. شۇنداقلا شائىرنىڭ رىئال ھايات توغرى-
سىدىكى ئىزگۈ تىلەكلىرى، تىنچلىق ۋە ئاسايىشلىق
ھەققىدىكى ئىلغار قاراشلىرى يۇقىرى بەدىئىي ماھا-
رەت بىلەن ئىپادىلەنگەن. لۇتفى ئۆز غەزەللىرىنىڭ
بىرىدە: «ئەي لۇتفى، ئۆزۈڭ ھىراتتا ياشاۋاتقىنىڭ
بىلەن شېئىرلىرىڭنىڭ شۆھرىتى خىتاي ۋە خوتەنگىچە
يەتكەن» دەپ ئېيتقىنىدەك ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئەينى
دەۋردىلا خەلقىمىز ئارىسىغا كەڭ تارقالغانىدى.

ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىر ئەلىشىر نەۋائى ئۆزى-
نىڭ «مەجالىسۇن-نەفائىس»، «مۇھاكەمەتۇل-
لۇغەتەين»، «نەسايىمۇل-مۇھەببەت»، «چەھاردى-
ۋان» نىڭ دىباچىسى ۋە «رۇقئىئات» ناملىق بىر قاتار
ئەسەرلىرىدە لۇتفى ۋە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى توغرىلىق
ئالاھىدە توختىلىپ ئۆتكەن. لۇتفىنى «زۇل-لىسا-
نەين» (ئىككى تىللىق)، «شېئىرىيەتتە مەلىكۇل-كە-
لام» (تىل پادىشاھى)، «تۈرك ئەلفازىنىڭ فۇسەھا-
سى، ئۇيغۇر ئىباراتىنىڭ بۇلەغاسى» دەپ ئالاھىدە
تەرىپلەيدۇ. شۇنداقلا لۇتفىنى پىر-ئۇستازى سۈپىتىدە
تىلغا ئېلىپ، ئۆزىنىڭ ئىجادىي مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى
لۇتفىنىڭ مەدەت-ئىلھامى ۋە دۇئاسى بىلەن بىۋاستە
باغلايدۇ. «تارىخىي مۇسىقىيۇن» دا ئېيتىلىشىچە،

لۇتفى ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئىستىبداتلىق مۇغەننى بولۇپ، مۇزىكا ئىلمىدە 200 دىن ئارتۇق شاگىرتنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن پىر-ئۇستازلاردىندۇر.

نەسىمى — ئىسمى سەئىد ئىمادىددىن، «نەسىمى» ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر. ئۇ مىلادىنىڭ 1369—1370-يىللىرى ئەتراپىدا ئەزەربەيجاننىڭ شەماھى شەھرىدە تۇغۇلغان. نەسىمى يۇقىرى مەلۇماتلىق، ئۆزىگە خاس پەلسەپىۋى قاراشقا ئىگە ئىستىبداتلىق شائىردۇر. ئۇنىڭ گۈزەل ھاياتقا، بەخت-سائادەتكە، ھۆرلۈك ۋە ئادالەتكە چاقىرغۇچى لىرىكىلىرى ئەينى دەۋردە كۈچلۈك تەسىر قوزغىغان. شۇڭا ئۇ مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ۋە ھۆكۈمران گۇرۇھلارنىڭ قاتتىق قارشىلىقىغا ئۇچرىغان. ئاخىر مىسىر سۇلتانى مۇئەييىدنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن تۇتقۇن قىلىنىپ، 1417-يىلى ھەلەب شەھىرىدە پاجىئەلىك ھالدا ئۆلتۈرۈلگەن.

ئۆز ئۆمرىنىڭ نەۋباھار پەسلىنى ئىنسانىيەت باھارىنى كۈيلەشكە بېغىشلىغان بۇ ئوت يۈرەك شائىر دۇنيا بىلەن ۋاقىتسىز خوشلاشقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ چوڭقۇر پەلسەپىۋى مەزمۇنغا يۇقىرى بەدىئىي سەنئەتكە ئىگە گۈزەل شېئىرلىرى ئۇزاقتىن بېرى خەلق بىلەن بىللە ياشاپ كەلدى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئەزەربەيجان ئەدەبىياتىغىلا ئەمەس ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىغا، بەلكى تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى مىللەتلەر ئەدەبىياتىغا خېلى چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن. ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر شائىرلاردىن لۇتفى، ئەلىشىر نەۋا-

ئى نەسىمى ئەسەرلىرىنى قەدىرلەپ، ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بەرگەن.

ئاتايى — ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ XV ئەسىردىكى مەشھۇر نامايەندىلىرىدىن بىرىدۇر. ھىرات، بەلخ شەھەرلىرىدە ياشاپ، ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئاتايى-نىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن بەدىئىي مىراسى «دىۋا-نى ئاتايى» بولۇپ، ئۇنىڭ قول يازما نۇسخىلىرىدىن بىرى سانپېتىربورگ مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

ئەلىشىر نەۋائى ئۆزىنىڭ «مەجالىسۇن-نە-فائىس» ناملىق ئەسىرىدە ئاتايىنى لۇتفى، سەككاكى قاتارلىق زاماندىش تۈركىيگوي شائىرلار قاتارىدا تىلغا ئالىدۇ ۋە ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بېرىدۇ. ئاتايى ئۆز ئەسەرلىرىدە سۆيگۈ-مۇھەببەتنى ئاساسىي تېما قىل-غان. شۇنىڭ بىلەن بىللە رىياكارلىق، ساختىلىق، ۋاپاسىزلىق، زالىملىق، ئاچكۆزلۈككە ئوخشاش ئىل-لەتلەرنى ھەجۋى قامچىسى بىلەن قامچىلىغان. ۋاپا-دارلىق، ساداقەت، سەمىمىيلىك، ئادىللىق قاتارلىق ئىنسانىي پەزىلەتلەرنى زوق-شوق بىلەن كۈيلىگەن. رېئال ھايات گۈزەللىكلىرىگە قىزغىن مەدھىيە ئوقۇ-غان.

ئاتايى شېئىرلىرىغا كۆز يۈگۈرتكىنىمىزدە ئۇنىڭ خەلق ماقال-تەمسىللىرى ۋە ئەپسانىلىرىدىن ھەم ئوخ-شىتىش، جانلاندۇرۇش، مۇبالىغە قاتارلىق بەدىئىي ۋاستىلەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلانغانلىقىنى روشەن كۆ-رۈۋالالايمىز. ئاتايى شېئىرلىرى بەدىئىي سەنئەت جە-

ھەتتە كامالەتكە يەتكەن لىرىك شېئىرىيەتنىڭ نەمۇنى-لىرىدىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

نەۋائى — ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسەتكەن بۈيۈك مۇتەپەككۇر شائىردۇر. غىياسىددىن كىچىك ئوغلى ئەلىشىر نەۋا-ئى 1441-يىلى ھىراتتا تۇغۇلۇپ، 1501-يىلى ۋاپات بولغان. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا ئىلىم-مەرىپەتكە، ئەدەبىياتقا قىزغىن بېرىلگەن بولۇپ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ بىلىملىك كىشىسىگە ئايلانغان. ئاساسىي ئۆمرىنى ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن ئۆتكۈ-زۈپ، شېئىرىيەتتە ئالەمشۇمۇل نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن. ئۆز ئىجادىيىتىدە شېئىرىيەتنىڭ خىلمۇ-خىل ژانىر ۋە شەكىللىرىنى قوللىنىپ ۋە ئىجادىي تەرەققى قىلدۇرۇپ، ئاجايىپ پارلاق ئۈلگىلەرنى يارات-قان. نەۋائىنىڭ «خەزايىنۇل-مەئانى» (مەنىلەر خەزى-نىسى) ۋە «خەمسە» سىدىن باشقا تەزكىرىلىرى، ئىل-مىي نەزەرىيىۋى ئەسەرلىرى، ئەخلاقىي ئەسەرلىرى، تارىخىي ئەسەرلىرى، بىئوگرافىك ئەسەرلىرى ۋە ۋە-سىقىلىرى بولۇپ جەمئى 29 پارچە ئەسەرنى ئۆز ئىچى-گە ئالغان كۆللىياتى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭ دىۋانلىرى، خەمسەلىرى ۋە يەككە ئەسەرلىرى-نىڭ قول يازمىلىرى خەلقىمىز ئارىسىدا ئىنتايىن كۆپ تارقالغان.

«خەزايىنۇل-مەئانى» نەۋائى ئەسەرلىرى ئىچىدە ئاساسەن غەزەللەردىن ئىبارەت 16 خىل لىرىك ژانىر-

دىن تەركىپ تاپقان، جەمئى 44 مىلڭ 803 مىسرالىق 3130 شېئىرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «چەھاردىۋان» بو-لۇپ، بۇنىڭ كۆپى سەممىيەتكە، گۈزەللىككە، ۋاپا-دارلىققا مەپتۇنلۇق؛ ئالدامچىلىققا، ساختىپەزلىككە، ۋاپاسىزلىققا نەپرەت بىلەن تولغان لىرىكىلاردۇر.

نەۋائى ئەسەرلىرى تېماتىك مەزمۇن، بەدىئىي شەكىل جەھەتتىن خىلمۇخىل بولۇشى بىلەنمۇ، ھەج-مى جەھەتتىكى كۆپلۈكى بىلەنمۇ ئادەمنى ھەيران قال-دۇرىدۇ. ئۇنىڭ تىل-ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا ۋە باشقا تېمىلارغا دائىر ئەسەرلىرىمۇ ناھايىتى زور ئىلمىي قىممەتكە ۋە تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە. نەۋائى ئەسەر-لىرىدە ئۆز دەۋرى ئۈچۈن ئىلغار بولغان زور ئەھمى-يەتلىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقى ۋە بەدىئىي ماھارىتىنىڭ يۈكسەكلىكى بىلەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر سەنئەتكاردۇر. نەۋائىدىن كېيىن ئۆتكەن شائىرلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ پىر-ئۇستازى ساناپ، ئۇنىڭدىن ئۈلگە ئالغان. نەۋائى ئەسەرلىرى تۆت ئەسىردىن بېرى ئۇيغۇر مەدرىسلىرىنىڭ مۇھىم ئەدەبىيات دەرسلىكى بولۇپ كەلگەن. ئۇيغۇر خەلقى-نىڭ مەشھۇر «ئون ئىككى مۇقام» ىنىڭ نۇرغۇن نەغ-مىلىرى نەۋائى غەزەللىرى بىلەن جاراڭلايدۇ.

خوتەنلىك موللا ئىسمەتۇللاھ ئىبنى نېئمەتۇللاھ مۇئجىزىنىڭ «تارىخى مۇسىقىيۇن» ناملىق ئەسىرىدە كۆرسىتىلىشىچە: نەۋائى شېئىرىيەت دۇنياسىدىكى بىر بۈيۈك سىما بولۇشتىن تاشقىرى، ئۆز نۆۋىتىدە ئىستېداتلىق مۇغەننى ۋە مۇقامشۇناس بولغان، «نەۋا»

مۇقامىنى ئىختىرا قىلغان.

فىراقى— «مەزھەرى»گە قاراڭ.

زەلىلى— ئىسمى مۇھەممەد سىددىق، تەخەللۇسى «زەلىلى». تەخمىنەن مىلادى 1670-يىلى يەكەندە تۇغۇلۇپ، خوتەندە ۋاپات بولغان. زەلىلى يەكەن مەدرىسىلىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلغان. ئۇزاق ۋاقىت شىنجاڭدىكى كۆپلىگەن شەھەرلەرنى كېزىپ، ئۆز دەۋرىنىڭ ئۇقۇمۇشلۇق، ئىلغارزاتلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، مازار-ماشايىخلارنى تاۋاپ قىلىپ، دەرۋىشلەر ۋە جاھانگەشتىلەر بىلەن سىردىشىپ، ئەينى دەۋرنىڭ زور ئىجتىمائىي مەسىلىلىرى ۋە كىشىلىك مۇناسىۋەتلىرى ھەققىدە چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە بولغان. ئۆمرىنىڭ كېيىنكى مەزگىللىرىنى خوتەندە ئۆتكۈزۈپ، مول ئىجادىي مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن. ئۇنىڭ ئىجادىي مىراسلىرىدىن «دىۋانى زەلىلى»، «سەفەرنامە»، «تەزكىرەئى خاجە مۇھەممەد شەرىف بۇزۇرگۋار» قاتارلىق لىرىك ۋە ئېپىك ئەسەرلىرى جامائەتچىلىككە تونۇش. بۇ ئەسەرلەرنىڭ بىرقانچە قول يازمىلىرى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. زەلىلى ئۇيغۇر تىلى ۋە پارس تىلىدا غەزەللەر يازغان ئىككى تىللىق لىرىك شائىردۇر.

زەلىلى ئەسەرلىرىدە ئىشق-مۇھەببەت تېمىسى مەركەز قىلىنغان ھالدا ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقچىللىق، گۈزەل ئىنسانىي پەزىلەتلەر ئالاھىدە كۈيلە-

ىنىپ، شائىرنىڭ تەرەققىيپەرۋەر ئىدىيىسى مۇئەييەن بەدىئىي شەكىللەر بىلەن روشەن ئىپادىلەنگەن.

زەلىلى شېئىرىيىتى تىلىدىكى پاساھەت، پىكرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، ئوخشىتىشلىرىنىڭ گۈزەللىكى بىلەن ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبقا ئىگە.

فۇتۇھى — لىرىك شائىر فۇتۇھى XVIII ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۆتكەن كامالەت ئىگىلىرىدىن بىرى. ئىسمى خوجا سىددىق بولۇپ، «فۇتۇھى» («غەلىبە») ئۇنىڭ تەخەللۇسىدۇر.

خوجا سىددىق فۇتۇھى خوجا جاھان ئەرشىنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇ 1714-يىلى تۇغۇلدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ بوۋىسى دانىيال خوجا يەكەن خانلىق تەختىدە ھۆكۈمران ئىدى. خوجا سىددىق ئىككى ياشقا تولغاندا، يەنى 1716-يىلى جۇڭغارلار بۇ تىررىتورىيىنى قايتا بېسىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن خوجا دانىيال ۋە ئۇنىڭ ئائىلە جەمەتىنى ئەسىر قىلىپ ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ كېتىدۇ. خوجا سىددىق 18 ياشقا كىرگىچە ئاتىسى خوجا جاھان بىلەن بىللە جۇڭغارلار قولىدا تۇرغاقلىقتا تۇرۇپ قالىدۇ. بۇ چاغلاردا ئۆتكۈر زېھىنلىك خوجا سىددىق ئۆز دەۋرىنىڭ يىگانىسى ۋە تالانتلىق شائىرى بولغان ئاتىسى خوجا جاھان ئەرشىنىڭ ئۇستازلىقىدا ئەدەبىي ئىلىملەرنى ئىشتىياق بىلەن ئۆگىنىپ، ئىجادىيەتكە كىرىشىدۇ.

1730-يىلى ئاتىسى خوجا جاھان ئەرشى يەكەن خانلىقىنى تىكلىگىنىدىن كېيىن، خوجا سىددىق فۇتۇ-

هى تۇرغاقلىقتىن بوشىنىپ ئۆز يۇرتى يەكەنگە قايتىدۇ ۋە ئاتىسىنىڭ ھاكىمىيەت باشقۇرۇش ئىشلىرىغا يې-قىندىن ياردەملىشىدۇ. شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ئەدەبىي ئى-جادىيەت ئىشلىرىدا بىر قاتار مۇۋەپپەقىيەتلەرنى قولغا كەلتۈرىدۇ. ئەدىب ۋە ئالىملارنى ئەتراپىغا توپلاپ ئو-نۇملۇك ئەدەبىي پائالىيەتلەرنى مۇشائىرە، مۇتالىئە، كىتابەت ئىشلىرىنى زور كۈچ بىلەن قانات يايدۇرۇ-دۇ. خوجا سىددىق فۇتۇھى 1756-يىلى «ئاق تاغلىقلا-ر» گۇرۇھىغا مەنسۇپ مۇتەئەسسىپ كۈچلەرنىڭ ۋە-كىلى بولغان بۇرھانىددىن خوجا تەرىپىدىن يەركەندە پۈتۈن ئەۋلادى بىلەن قوشۇپ قەتل قىلىنىدۇ.

خوجا سىددىق فۇتۇھىنىڭ تولۇقسىز بىر دىۋانى دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن ۋە بۇنىڭدىكى غەزەللەر پۈتۈنلەي دىۋان تەرتىپىدە تۈزۈلگەن. بۇ غەزەللەر ئۇ-نىڭ ئاتىسى خوجا جاھان ئەرشىنىڭ دىۋانىنىڭ ئاخىرى-غا كۆچۈرۈلگەن.

فۇتۇھى شېئىرلىرى گۈزەل تەسۋىرلەر، يىقىم-لىق تىل، مول تەسەۋۋۇر كۈچى، يۇقىرى ھېسسىيات-چانلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. فۇتۇھى تىلىدىكى پاساھەت، شېئىرىيەتتىكى بالاغىتى بىلەن 18-ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ نامايەندىلىرى قاتارىدىن ئو-رۇن ئېلىشقا مۇناسىپ.

زۇھۇرى — ئىسمى زۇھۇرىددىن، «زۇھۇرى» ئۇنىڭ تە-خەللۇسىدۇر. شائىر زۇھۇرى 1830-يىللادىن 1850-يىللارنىڭ باشلىرىغىچە قەشقەردە ھاكىمبەگ-

لىك مەنسىپىدە بولۇپ XIX ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتى-
نىڭ گۈللىنىش دەۋرىنى بەرپا قىلىشتا مۇھىم رول
ئوينىغان زۇھۇرىددىن ھاكىمبەگ بولۇشى مۇمكىن،
دېگەن پەرەزلەر بار.

«دىۋانى زۇھۇرى» شائىرنىڭ بىزگە قالدۇرۇپ
كەتكەن بەدىئىي مىراسىدۇر. ئۇنىڭدىكى غەزەللەرنىڭ
كۆپچىلىكى ئىشق-مۇھەببەت تېمىسىغا بېغىشلانغان،
دېداكتىك مەزمۇندىكى غەزەللەرمۇ زۇھۇرى ئىجادىيە-
تىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمىدۇر.

زۇھۇرى غەزەللىرى يارنىڭ گۈزەل سىيماسىنى
سۈرەتلەش، ۋىسال ئارزۇسى، جۇدالىق قايغۇسى، ۋا-
پاسىزلىقتىن رەنجىش، ئەجەل ئەندىشىسى قاتارلىق
مەزمۇنلارنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. زۇھۇرى بۇ مەزمۇنلا-
رنى ئۆزىگە خاس بەدىئىي ماھارەت بىلەن روشەن ئىپا-
دىلەپ بەرگەن.

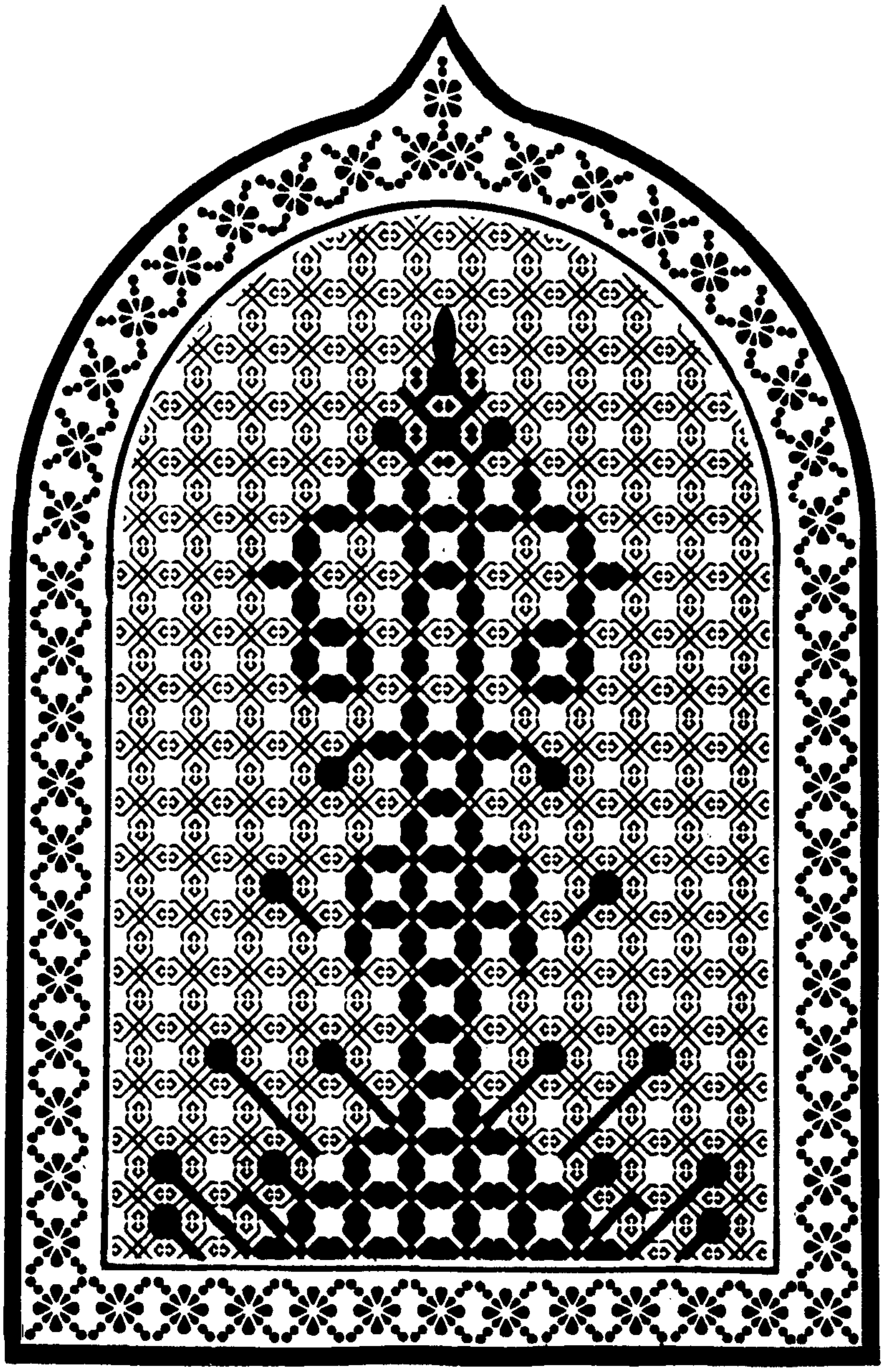

«ئون ئىككى مۇقام» نوتىسىدا قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگىلەر ھەققىدە ئىزاھات

1. مۇقام ئاھاڭلىرىدىكى بەزى ئالاھىدىلىكلەر ۋە ئۇنىڭ نوتىدىكى ئىپادىلىنىشى.

مۇقاملارنىڭ مۇقەددىمە، تەئەززە، تەئەززە مەرغۇلى، نۇسخە، نۇسخە مەرغۇلى ۋە چوشۇرگىلىرىدە $\frac{4}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{5}{4}$ ئۇدارلىق، $\frac{3}{4}$ $\frac{2}{4}$ ئۇدارلىق ۋە $\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىكلەربار. «يايرىم ساقى» ئاھاڭى پەقەت «ئۇششاق» مۇقامىدىلا بولۇپ، ئۇنىڭدا $\frac{7}{8}$ ئۇدارلىق ئالاھىدىلىك بار.

$\frac{7}{8}$ ئۇدارنىڭ فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8} - \frac{7}{8}$

«مۇستەھزات»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{4} = \frac{5}{4}$

«چوڭ سەلىقە»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+2)}{8} = \frac{5}{8}$

«داستان»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+4)}{8} = \frac{7}{8}$

«مەشرەپ»نىڭ ئۇدار فورمۇلىسى مۇنداق: $\frac{(3+6)}{8} = \frac{9}{8}$

يۇقىرىدىكىدەك ئۇدارلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاھاڭلاردىكى ھەربىر تاكتىنىڭ ئالدىنقى ئۈچ ئۇدارىنىڭ ئۈچ ئاۋازدا، ئىككى تۇتاشما ئاۋازدا ۋە تۆت تۇتاشما ئاۋازدا قاتارلىشىپ كېلىشى «ئون ئىككى مۇقام» ئاھاڭلىرىنىڭ ئۇدار جەھەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بولۇپمۇ مۇقاملارنىڭ «چوڭ نەغمە» قىسمىدىكى بەزى ئاھاڭلاردا $\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ ئۇدار شەكلى كۆرۈلىدۇ. ئۇ، تۆت پارچە ئاۋازنىڭ بىرىكىپ بىر ئۇدار ھاسىل قىلغانلىقىنى، ئۇنىڭدا پۈتۈن ئۇداردىن ئالتىسىنىڭ، يېرىم ئۇداردىن بىرسىنىڭ بارلىقىنى، ھەربىر تاكتىنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا $2\frac{1}{2}$ ئۇدار، كېيىنكى قىسمىدا تۆت

ئۇدارنىڭ بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، $\frac{(2\frac{1}{2}+4)}{4}=\frac{6\frac{1}{2}}{4}$ فورمىلىسى بويىچە ئىپادىلىنىدۇ.

2. ئاھاڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلەشتە قوللىنىلغان شەرتلىك بەلگە- لەر.

1) ئەسلى ئاھاڭ «♮» بىلەن كۆتىرىلگەن ئاھاڭ «#» ياكى ئەسلى ئاھاڭ «♮» بىلەن چۈشۈرۈلگەن ئاھاڭ «b» ئوتتۇرىسىدىكى ئاھاڭلارنى توغرا ئىپادىلەش ئۈچۈن، يېرىمنىڭ يېرىمنىڭ كۆتىرىلىشى «𝄲» ($\frac{1}{4}$ ھەسسە كۆتۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، يېرىمنىڭ يېرىمنىڭ چۈشۈرۈلىشى «𝄳» ($\frac{1}{4}$ ھەسسە چۈشۈرۈش) بەلگىسى بىلەن، گاھىدا يەنە زۆرۈرىيەت تۇپەيلىدىن ئالدىنقىسى «↑» بەلگىسى، كېيىنكىسى «↓» بەلگىسى بىلەن ئىپادە قىلىندى ھەمدە بۇ بەلگىلەر ئىشلىتىلىش ئورنى جەھەتتىكى تەلەپكە ئاساسەن، كۆتۈرۈش ياكى چۈشۈرۈش تەلەپ قىلىنغان شۇ ئاھاڭنىڭ ئالدى تەرىپىگە قويۇلدى. ئاھاڭلارنىڭ $\frac{1}{4}$ دائىرە ئىچىدىكى يۇقىرىغا تىترىشى «∿» بەلگىسى بىلەن، تۆۋەنگە تىترىشى «⍭» بەلگىسى بىلەن كۆرسىتىلدى.

2) ئاۋازلارنىڭ رىتىم شەكلىنى ئىپادە قىلىش مەقسىتىدە ھەربىر نوتىنىڭ باش قىسمىنىڭ ئاستىغا داپنىڭ «دۇم» ئاۋازى ئۈچۈن «D»، «تاك» ئاۋازى ئۈچۈن «T»، توختىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن «O» بەلگىسى قويۇلدى.

3) تېكىستنىڭ مىسرا سانىنى ئىپادە قىلىش ئۈچۈن، ئاھاڭنىڭ ئاستى تەرىپىگە 1)، 2)، 3)...گە ئوخشاش سانلار بېرىلدى.

4) پائۇزا ۋە مەرغۇل نوتىسى تىرناق ئىچىگە ئېلىندى.

5) تەكرارلانغان ئاھاڭلاردا بىرىنچى قېتىم چېلىنغان ئاھاڭ شەكلى ئۆلچەم قىلىندى.

ئون ئىككى مۇقام ۋە ئۇنىڭ ئابى چەشمىلىرى ھەم ئىشرەت ئەڭگىز مۇقامنىڭ ئاھاڭ تۇرلىرى

	مۇقاملارنىڭ نامى / ئاھاڭ تۇرلىرى	راك	چەببايات	سىگاھ	چەھارگاھ	پەنجىگاھ	ئۆزھال	ئەجەم	ئۇششاق	باياۋات	نەۋا	مۇشاۋەرەك	ئىراق
چوڭ نەغمە	مۇقاددىمە	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a
	بىرىنچى تەئەززە	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ
	ئىككىنچى تەئەززە	2a ∂ mQ											
	بىرىنچى نۇسخە	1a mQ	1a m	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ	1a mQ
	ئىككىنچى نۇسخە	1a m				1a mQ							
	يارىم ساقى								1a mQ				
	مۇستەھزاد	1a mQ	2a ∂ mQ		1a mQ	1a m		1a	1a m				1a m
	جۇلا	1a	1a m	1a	1a	1a mQ	1a	1a m	1a m	1a	1a	1a	1a
	سەنەم	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	2a
	چوڭ سەلىقە	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a
	بىرىنچى كىچىك سەلىقە	4aL mQ	3a mQ	1a mQ	1a mQ	5a mQ	2a mQ	3a mQ	2a mQ	1a mQ	1a mQ	1a m	2a mQ
	ئىككىنچى كىچىك سەلىقە	1a ∂ m										1a mQ	
	پىشرەۋ	2a mQ		1a		1a mQ	1a mQ		1a mQ				3a m
	تەئكىد	2aL mQ	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a	1a
داستان	بىرىنچى داستان	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m
	ئىككىنچى داستان	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m
	ئۈچىنچى داستان	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m	1a m
	تۆتىنچى داستان	1a m	1a m			1a m	1a m		1a m		1a m	1a m	
	بەشىنچى داستان	1a m				1a m	1a m						
مەشرەپ	بىرىنچى مەشرەب	2a	2a	1a	2a	3a	1a	1a	3a	1a	1a	3a	2a
	ئىككىنچى مەشرەب	1a	2a	2a	3a	1a	3a	2a	2a	2a	2a	2a	2a
	ئابى چەشمىلەر	1a	1a	1a m	1a m	1a m	1a	1a	1a mQ	1a	1a	1a	1a

سىگاھ مۇقامىنىڭ ئاھاڭ تۈرلىرى

بۆلەكلەر	ئاھاڭ تۈرلىرىنىڭ نامى	رىتىم	باشلىنىش سۈرئىتى	ئاساسىي رىتىم شەكلى
چوڭ نەغمە	مۇقەددىمە	rubato	♩=66	
	تەئەززە	$\frac{3}{4}$	♩=60	T. TTTD | DOTD ‖
	تەئەززە مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىسى	$\frac{3}{4}$	♩=66	T. TTTD | DOTD ‖
	نۇسخە	$\frac{6\frac{1}{2}}{4}=\frac{(2\frac{1}{2}+4)}{4}$	♩=60	TTDTTTDD. TT. TTTTTDO ‖
	نۇسخە مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىسى	$\frac{6\frac{1}{2}}{4}=\frac{(2\frac{1}{2}+4)}{4}$	♩=66	TTDTTTDD. TT. TTTTTDO ‖
	جۇلا	$\frac{4}{4}$	♩=56	DTT DTT DDD TTT | DTT DTT DTDD T ‖
	سەنەم	$\frac{2}{4}$	♩=84	D. TODT | DDTO ‖
	چوڭ سەلىقە	$\frac{5}{8}=\frac{(3+2)}{8}$	♩♪=36	D. TTTDT | DTTDT ‖
	كىچىك سەلىقە	$\frac{2}{4}$	♩=66	D. DTTT | DDDDTO ‖
	كىچىك سەلىقە مەرغۇلى ۋە چۈشۈرگىسى	$\frac{2}{4}$	♩=70	D. DTTT | DDDDTO ‖
	پىشرەۋ	$\frac{2}{4}$	♩=64	D DT | D. TDT ‖
	تەئكىد	$\frac{6}{8}$	♩=60	D. TD T. TD ‖
چوڭ نەغمە قىسمىنى تارقاق رىتىم بويىچە تاماملاش				
داستان	بىرىنچى داستان	$\frac{2}{4}$	♩=60	D. TDT | D. TDT ‖
	بىرىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{2}{4}$	♩=60	D. TDT | D. TDT ‖
	ئىككىنچى داستان	$\frac{7}{8}=\frac{(3+4)}{8}$	♩♪=36	D. D T | D. D T ‖
	ئىككىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{7}{8}=\frac{(3+4)}{8}$	♩♪=36	D. D T | D. D T ‖
	ئۈچىنچى داستان	$\frac{6}{8}$	♩=52	D. T D | T. TD ‖
	ئۈچىنچى داستان مەرغۇلى	$\frac{6}{8}$	♩=52	D. T D | T. TD ‖
مەشرەب	بىرىنچى مەشرەب	$\frac{7}{8}=\frac{(3+4)}{4}$	♩♪=36	D D D T | D. D T ‖
	ئىككىنچى مەشرەب بىرىنچى ئاھاڭ	$\frac{2}{4}$	♩=84	D. TDT | D. TDT ‖
	ئىككىنچى ئاھاڭ	$\frac{2}{4}$	♩=96	D TTDT | DTTTTDT ‖
پۈتۈن مۇقامنى تارقاق رىتىم بويىچە تاماملاش				

ئاھاڭ كۆرسەتكۈچ جەدۋىلى

جەمئى	قوشۇلغىنى	ئەسلى	بۆلەكلەر
194a	26a	168a	چوڭ نەغمە
92a	—	92a	داستان
46a	—	46a	مەشرەب
16a	16a	—	ئابى چەشمە
11a	11a	—	ئىشرەت ئەنگىز
359a	53a	306a	جەمئى

بەلگىلەرنى ئىپادىلەش جەدۋىلى

بەلگىلەر	مەنىسى
a	ئاھاڭ(ناخشا)
m	مەرغۇلى
Q	چۈشۈرگىسى
	پۈتۈن قوشۇلغان
L	يېرىم قوشۇلغان
ə	ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن

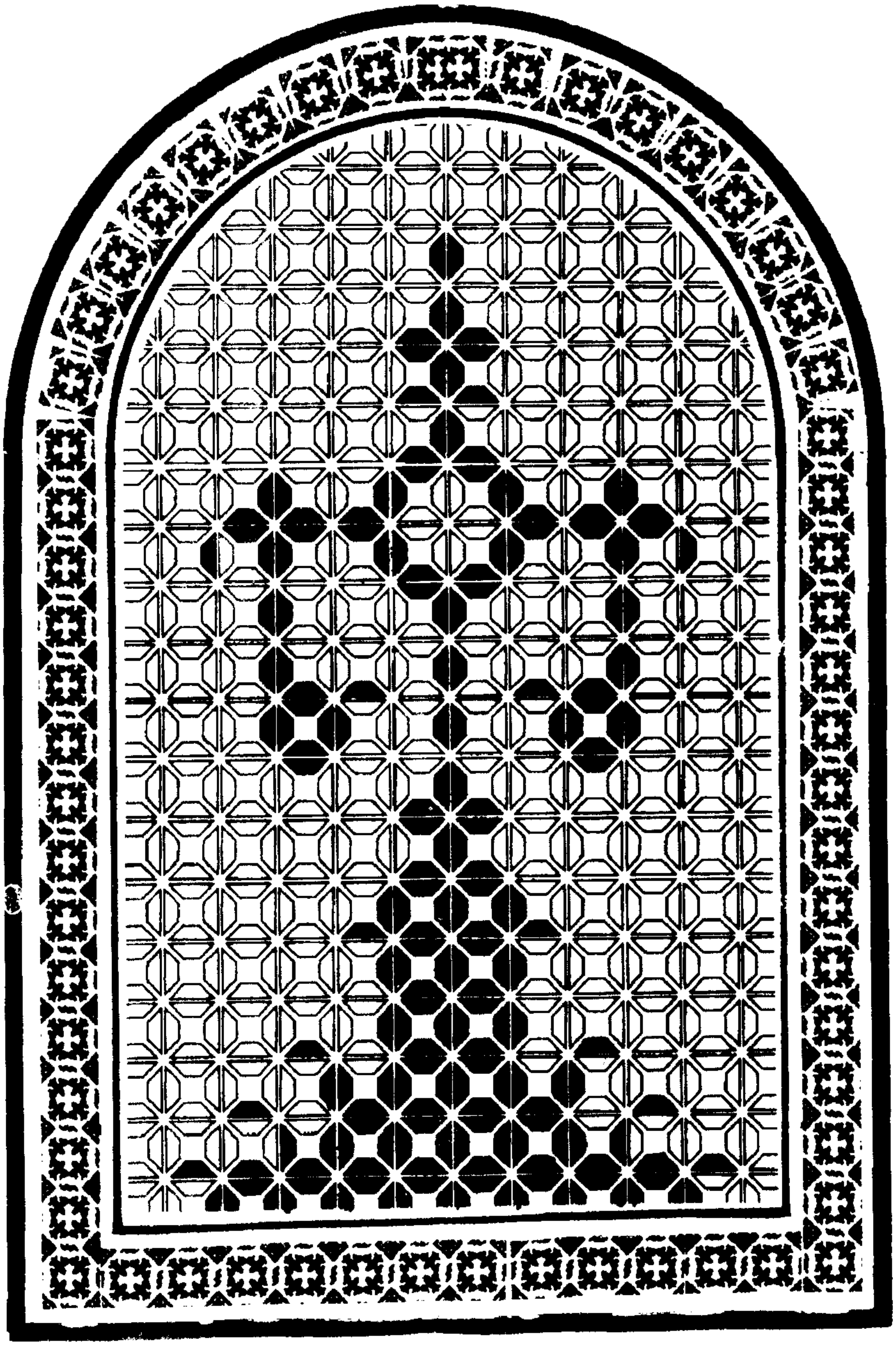

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى

3

سىگاھ

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات ئىلمىي جەمئىيىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تەتقىقات جەمئىيىتى نەشرگە تەييارلىدى

*

جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى نەشر قىلدى ۋە تارقاتتى

(بېيجىڭ شەھىرى فۇچېڭمېن كوچىسى №17 پوچتا نومۇرى: 100037)

بېيجىڭ ئىككىنچى شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

شىنخۇا كىتابخانىسىنىڭ بېيجىڭ شۆبىسى تارقاتتى

1997-يىل 2-ئاي 1-نەشرى، 1997-يىل 2-ئاي 1-بېسىلىشى

فورماتى: 787×1093 1/16 باسما تاۋىقى $362\frac{1}{2}$

تىراژى: 1—1000

ISBN 7—5000—5817—9

دۆلەت ئىچىدىكى باھاسى: 2000 يۈەن (بىر يۈرۈشىنىڭ)